

Kulturstudier

Nr. 1 / Juli 2017

Per Seesko / „... med adelig proces...“

Ida Christine Jørgensen / Fregatter på Vestindiensejlsads

Lea Glerup Møller / Danmarks Neapel

Tea Dahl Christensen / Brug af en soldat fra 1864

i Niels Kjeldsen Eskadronen

Rasmus Blædel Larsen / Nutidige kulturelle

repræsentationer af dansk landbrug

Kulturstudier

Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie

Kulturstudier er et forskningsbaseret og fagfællebedømt tidsskrift, der bringer artikler med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv.

Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af *Fortid og Nutid* (grundlagt 1914) og *Folk og Kultur* (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Tidsskriftet udgives som Open Journal System-tidsskrift i samarbejde med Statsbiblioteket.

På tidsskriftets hjemmeside fremlægges bilag, links og andet supplerende materiale til de enkelte artikler.

Se www.tidsskriftetkulturstudier.dk

KULTURSTUDIER, NR. 1, JULI 2017

© 2017 Forfatterne og Kulturstudier

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør: Kristoffer Jensen, *Industrimuseet*

Søren Byskov, *Fiskeri- og Søfartsmuseet*

Ivan Lind Christensen, *Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet*

Anne Folke Henningsen, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Bobo Krabbe Magid, *Nationalmuseet*

Signe Møllegaard, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Caroline Nyvang, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*

Camilla Schjerning, *Odense Bys Museer*

Louise Karlskov Skyggebjerg, *Teknologihistorie DTU, Danmarks Tekniske Universitet*

Anders Ravn Sørensen, *Center for Business and History, Copenhagen Business School*

Redaktionssekretær: Tobias Overlund Stannius, *SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Webmaster: Jesper Overgaard Nielsen

Artikler i dette nummer af Kulturstudier vurderes til 1 point i „den bibliometriske forskningsindikator“.

DESIGN

Depot 1

TYPOGRAFISK OPSÆTNING

Anna Falcon, www.annafalcon.dk

OMSLAGSFOTOS

Udsnit af fotos i tidsskriftet

REDAKTIONSADRESSE

Tidsskriftet Kulturstudier

Att: Tobias Overlund Stannius

SAXO-Instituttet

Københavns Universitet

Karen Blixens Vej 4

2300 København S

kontakt.kulturstudier@gmail.com

www.tidsskriftetkulturstudier.dk

Kulturstudier udgives af Dansk Historisk Fællesråd

Tidsskriftet modtager støtte fra Det Frie Forskningsråd – Kultur og Kommunikation samt Kulturstyrelsen

Kulturstudier er et open access-tidsskrift og er gratis tilgængeligt på internettet fra udgivelsesdagen

ISSN 1904-5352

Indhold

- Per Seesko
05 „... med adelig proces...“
- Ida Christine Jørgensen
39 Fregatter på Vestindiensejlds
- Lea Glerup Møller
56 Danmarks Neapel
- Tea Dahl Christensen
80 Brug af en soldat fra 1864 i Niels Kjeldsen Eskadronen
- Rasmus Blædel Larsen
101 Nutidige kulturelle repræsentationer af dansk landbrug

Per Seesko er ph.d. i historie fra Syddansk Universitet i Odense og museumsinspektør ved Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Keywords: byhistorie; centralitet; adelshistorie; bryllupper; begravelser

„... MED ADELIG PROCES...“ – Odense som centralt orienteringspunkt belyst gennem adelige bryllupper og begravelser ca. 1560-1670

I denne artikel undersøges Odenses historiske betydning som centralt orienteringspunkt på Fyn gennem en fokus på den fynske adels bryllupper og begravelser i byen i perioden ca. 1560-1670. Der lægges særligt vægt på, hvordan den betydning en udefrakommende gruppe, som den fynske adel, tillagde et centralt orienteringspunkt som Odense, kunne afspejles i dens tilstedeværelse i byens offentlige rum.

Odenses centrale byrum gennemgår i disse år en hastig forandring, der med byggeri, nye kulturelle tiltag, lukning af vigtige færdselsårer og planer for nye trafikale løsninger både ændrer byens fysiske udseende og sætter selve byens identitet til debat. En effekt af de planlagte og påbegyndte forandringer har været en interesse for, hvad der har kendetegnet byens centrale offentlige rum i et historisk perspektiv, og for udviklinger i forholdet mellem byen og dens opland over tid.¹ Retter man blikket mod den tidligt moderne periode, omtales byen i historisk-topografiske beskrivelser og i rejseberetninger fra 1500- og 1600-tallet

1 Nørregaard Frandsen og Toftgård 2013; Schjerning 2014.

gerne som „Fyns hovedstad“.² Byen fungerede i flere henseender som et centralt orienteringspunkt for såvel dens umiddelbare opland som for det øvrige Fyn. I institutionel henseende var byen sæde for både lens- og stiftsadministration med hospital, domkirke, katedralskole og fra 1621 også gymnasium. I retslig henseende var byen sæde for Fyns landsting, og også i handelsmæssig henseende havde byen som andre købstæder sit opland. Det var funktioner, som selvsagt kunne trække meget forskelligartede grupper af udefrakommende til byen.

En vigtig del af fortællingen om Odense som centralt orienteringspunkt i tiden frem mod enevældens indførelse handler imidlertid om den tiltrækning, byen udøvede på den fynske adel. Med fokus på den betydning, den fynske adel i 1500- og 1600-tallet tillagde øens „hovedstad“, er det denne artikels ærinde at belyse, hvordan en by som Odenses betydning som centralt orienteringspunkt også kan iagttages gennem udefrakommende aktørers tilstedeværelse i byens offentlige rum.

I de seneste årtier har en del interesse blandt historikere med fokus på det, der ofte benævnes det før- eller tidligt moderne samfund, samlet sig om, hvordan specifikke steder og rum – snarere end blot at udgøre de på forhånd definerede rammer om historiske begivenheder – kunne tillægges en særlig betydning af bestemte grupper eller aktører, samt om hvordan f.eks. byens rum således kunne medvirke til at definere, og selv defineres gennem, sådanne aktørers adfærd og tilstedeværelse i rummet. En tilstedeværelse, der kunne manifestere sig i såvel ændringer af det fysiske byrum, gennem f.eks. bebyggelse og monumenter, som i ceremonier og ritualer og i dagligdagens tilbagevendende praksisser. Fokus har bl.a. været på det tidligt moderne samfunds offentlige rum som arenaer for social eller politisk interaktion og positionering, på deres brug i repræsentativ sammenhæng og på, hvordan forskellige aktørers adfærd til bestemte tider og i bestemte sammenhænge kunne opfattes som tilladelig, passende eller det modsatte i det offentlige rum i en bredere forstand.³ Selvom 1500- og 1600-tallets danske byer i f.eks. administrativ og juridisk sammenhæng netop var kendetegnet ved at være afgrænsede områder i forhold til det omkringliggende land, er det for forståelsen af deres offentlige rum også væsentligt at være opmærksom på udefrakommendes tilstedeværelse i byrummet.

Det gælder ikke mindst for byer som Odense og Viborg, der i „adelsvældens“ tid i flere henseender fungerede som et orienteringspunkt for adelige fra en hel landsdel. Det præg, som den adelige tilstedeværelse kunne sætte på et vigtigt landsdelscenter som Viborg gennem visuelle markører i byrummet, blev allerede

2 Berntsen 1656, s. 90f. Se også Münster 1544, 4. bog, s. 965; Zeiller 1658, s. 29; Gigas 1883, s. 16; Twaites 1905, II, s. 685f; Molbech 1846, s. 131.

3 Se f.eks. Kumin & Osborne 2013; Hallenberg & Linnarsson 2014; Runefelt & Sjöström 2014; Runefelt 2014. Eksempler på hjemlige tematiseringer af det offentlige rum i den tidligt moderne periode er f.eks. Olden-Jørgensen 1996; Schjerning 2014.

tematiseret af William Møllerup og Hugo Matthiessen i første halvdel af det 20. århundrede. Adelen egen festsal i „domhuset“ var udsmykket med malede våbenskjolde for de par, der havde fejret deres bryllup her, og domkirken fungerede med Matthiessens ord som „en storartet Mindehal over Standen“, for hvilken hele byen var som „et ridderhus“.⁴

Også i Odense satte adelen sit præg på byen gennem synlige udtryk for slægts- og standsbevidsthed, der netop lige så vel kunne have karakter af tilbagevendende begivenheder som af blivende monumenter over slægt eller individ i byens kirker eller byggeri i byens offentlige rum.

Her skal opmærksomheden især rettes imod de mange adelige bryllupper og begravelser, der fandt sted i byen i perioden ca. 1560-1670.⁵ At Odenses gader, torve og særlige orienteringspunkter, såsom byens kirker og rådhus, vedblivende opfattedes som passende rammer for bryllupper og begravelser, er med til at understrege den tiltrækning byen udøvede på den udefrakommende adel, der i forvejen var vant til at give møde og optræde som stand her i forbindelse med f.eks. de årlige landemoder.

Den fynske adels bryllupper og begravelser i Odense er i denne sammenhæng også interessante, fordi de var forbundet med en synlig tilstedeværelse i og bevægelse gennem byens rum, der af samtidige iagttagere kunne aflæses som bærende specifikt adelige kendetegn. Som Leon Jespersen har fremhævet i en vurdering af periodens adelige luksusforbrug, var netop synligheden et afgørende aspekt i den hermed forbundne regulerende lovgivning.⁶ I forbindelse med bryllupper og begravelser kunne man ikke alene vise sine standsfæller, at man var i stand til at leve op til, hvad der for standen opfattedes som passende forbrug, adfærd og udtryksformer. Her kunne bryllupper og begravelser desuden tilføjes et ekstra betydningslag, når de gennem standsspecifikke udtryksformer markerede adelens afgrænsning i forhold til den borgerstand, som begivenhederne udspillede sig for øjnene af.

Undersøgelsen tager sit udgangspunkt o. 1560, da der fra tiden omkring Christian III's død synes at være kommet skred i en udvikling henimod en stadigt længere udskydelse af adeliges begravelser, som i 1576 fik Frederik II til at sætte en øvre grænse på seks uger efter dødsfaldet. Med det længere tidsrum fulgte forbedrede muligheder for at planlægge det forløb, der ofte indebar, at liget førtes

4 Pontoppidan 1739-1741, II, s. 215ff; Møllerup 1917, 49-69, 103-135; Matthiessen 1946, s. 7-34 (for det citerede, s. 14, 21). Se også omtalen af „Adelens Viborg“ i Ringgaard Lauridsen & Munkøe 1998, s. 241-243, jf. sammesteds s. 195, 229ff, 294-297, 316-320.

5 De adelige bryllupper og begravelser i den her behandlede periode, er tidligere også behandlet af bl.a. Aage Fasmer Blomberg og Otto Andrup i *Danmark i Glæde og Fest*, Fasmer Blomberg & Andrup 1935, s. 120-192. Specifikt for Odense, se også Fasmer Blomberg 1942, s. 81f; og i den seneste byhistorie Knud J.V. Jespersen og Leon Jespersen i Ladewig Petersen m.fl. 1984, s. 95, 429; Fasmer Blomberg 1980, s. 72, 77.

6 Jespersen 2010, s. 42

til en by, som f.eks. Odense, for siden at blive ført til den kirke på landet, der skulle være den afdødes endelige hvilested.⁷ Et forløb, der ligesom bryllupperne bl.a. gav den enkelte adelige eller dennes slægtninge mulighed for at demonstrere deres bevidsthed om slægts- og standstillhørsforhold, og som samtidige iagttagere netop kunne iagttage specifikt adelige elementer i. Det er vel også i lyset af de gradvist ændrede begravelsesskikke og i lyset af de ændringer, der var indtrådt i kølvandet på reformationen, vi skal se Odensebispens Niels Jespersens vejledning med titlen „Christelig Raad og Betænkelse om Adels Jordefærd i Fyns Stift“ fra 1566, der giver et interessant indblik i en samtidig opfattelse af adelige begravelseshøjtideligheder som en kategori for sig, og som nedenfor skal behandles mere indgående.⁸

Slutpunktet er sat ved 1670, selv om den offentlige pragtudfoldelse, der fandt sted i forbindelse med eksempelvis begravelser, bestemt ikke led noget knæk med enevældens indførelse. I kølvandet på de for mange medlemmer af standen økonomisk svære år, der var gået forud, synes en fraflytning af de adelige gårde, som havde sat deres præg på Odenses centrale strøg i de forudgående århundreder, imidlertid at være sat ind i årtierne efter 1660.⁹ Med enevælden ophørte også den fynske adels årlige landemode i Odense i tiden efter jul, ligesom det marked, der havde fundet sted i samme forbindelse, blev holdt for sidste gang i 1671.¹⁰

Ved siden af biskop Niels Jespersens vejledende skrift om adelens begravelser fra 1566 rettes blikket mod dagbøger og kalenderoptegnelser vidnesbyrd om de adelige bryllupper og begravelser, der faktisk fandt sted i Odense i perioden. Eiler Brockenhuus til Nakkebølle (optegnelser fra årene 1500-1629, med hovedvægten 1585-1602) og Hagenskovlensmanden Jørgen Brahe til Hvedholm (1625-1656), der altså skrev sig til gårde på det sydlige og vestlige Fyn, ejede begge også gårde i Odense og noterede flittigt sociale begivenheder i deres slægt og omgangskreds.¹¹ Deres oftest kortfattede vidnesbyrd er bl.a. suppleret med det billede af den adelige tilstedeværelse i Odense, der tegnes i de fynske biskopper Hans Mikkelsen og Laurids Jacobsen Hindsholms dagbøger (1626-1641 og 1651-1663) og i de hidtil udgivne uddrag af den i Odense fødte og opvoksede senere Aalborg-biskop Jens Bircherods historisk-biografiske optegnelser fra årene 1658-1708.¹²

7 Kalundborgske reces af 21. nov. 1576 §9, CCD, II, s. 33-39. Et tidsrum som siden forsøgt reguleret i flere omgange, Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 281-290; Koch 1901-1903, s. 211.

8 Trykt i Rørdam 1884-1886, s. 627-640.

9 Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 362; Fasmer Blomberg 1942, s. 93. En fraflytning, der måske også skal ses i lyset af den stærkere orientering mod København.

10 Molbech 1846, s. 131. Resen nævner siden, at mange, særligt adelige, på Christian V's befaling nu kommer til Odense Matthæus' dag, den 21. sep., til det årlige marked, som det også er tilfældet i Kiel og Viborg, Resen 1984, s. 80.

11 Grundtvig 1873, s. 291-464; Vedel Simonsen 1845.

12 Mikkelsen 1991; Rørdam 1891-1893, s. 641-686, og 1905-1907, s. 703-740; Molbech 1846; Wad 1883, s. 3-9; Hjorth-Nielsen 1925-1931; Johansen 1999, s. 65-117.

Den fynske adel og Odense

Suppleret med bl.a. *Danmarks Kirkers* oplysninger om gravminder i byens kirker giver materialet et indtryk af den fynske adels synlige tilstedeværelse i Odense, når adelige gæster og ligtog bevægede sig gennem byens offentlige rum, og af, at det ikke var nogen sjældenhed, at det skete. Et par årtier inde i 1600-tallet kan vi i hvert fald slå fast, at der flere gange hvert år fandt adelige bryllupper og begravelser sted i byen (se bilag 1 og 2).

Ole Degn har fremhævet netop Odense og Viborg som eksempler på en bestemt type „landsdelscentre“ med betydelige administrative funktioner, hvor det i forbindelse med visse landstingsdage og gældsterminer var belejligt at afholde adelsmøder med samtidige markeder og „familiefester i forbindelse med bryllupper og barnedåb“. ¹³ Odenses betydning som ramme om den fynske adels begravelser og bryllupper kan da heller ikke ses løsrevet fra byens betydning som orienteringspunkt for landsdelen i politisk, juridisk, økonomisk og administrativ sammenhæng. ¹⁴ En betydning, der ikke mindst samlede sig om det såkaldte landemøde, som den fynske adel, i lighed med den jyske i Viborg, regelmæssigt lod afholde i Odense frem til enevældens indførelse. Det fandt sted i Helligtrekongerstiden i januar måned og faldt sammen med årets første landstingssession og et af byens årlige markeder. Det havde rødder i tiden før reformationen, men institutionaliseredes med den af Christian III bekræftede Fyns Vedtægt fra 1547. Det tjente bl.a. til offentliggørelse af lovgivning og vigtige politiske beslutninger, til afgørelse af terminsforretninger og ejendomshandler og til bilæggelse af interne stridigheder. At betydningen som samlingssted for landsdelens adel var med til at definere Odense som by, anes i omtalen af byen i samtidens topografiske og historiske beskrivelser, som i den ledsagende tekst til Marcus Jordans Danmarkskort fra 1585 og den københavnske boghandler Jens Lauridsen Wolfs afsnit om Odense i *Encomion regni Daniæ* fra 1654. ¹⁵ Byens historiske betydning som sæde for den fynske adels årlige møder fremhæves 1622 også i den kongelige historiograf Claus Christoffersen Lyschanders fortale til sin utrykte Danmarkshistorie, i hvilken han giver et overblik over forskellige landsdele og byers særlige kendetegn. At adelsmødernes betydning her omtales som svækket, må ses i lyset af, at han skrev netop på den tid, hvor landemødet som fremhævet af E. Ladewig

13 Degn 1987, s. 532–534.

14 De mange administrative, politiske, juridiske og økonomiske bånd, der i den her behandlede periode forbandt den fynske herregårdsadel med Odense behandles i såvel den ældre som nyere byhistorie, se f.eks. Engelstoft 1880, s. 222–230; Ladewig Petersen m. fl. 1984, s. 10, 38–50, 50–55, 95–102, 131–142, 184ff, 261, 334f, 429. Se også Ladewig Petersen 1985, s. 234–245.

15 „I denne by, som er en fortrinlig handelsplads for øen, holder øboerne og i særdeleshed adelen ved Helligtrekongerstid sammenkomst ligesom i Kiel i Holsten“, i Braun og Hogenbergs *Liber quartus Urbium Praecipuarum totius Mundi*, 1588, dansk oversættelse efter Jørgensen 1981, s. 37. Jf. Wolf 1654, s. 96.

Petersen stod foran en genopblomstring under yngre kræfter, idet man bl.a. indskærpede mødepligten og, efter i 1620erne at have forsøgt sig med den middelalderlige bispegård, i 1634 lod købe en gård beliggende overfor domkirken som fast mødested.¹⁶

Med de mange gøremål, der i øvrigt kunne trække standens medlemmer til byen, og med tilbagevendende begivenheder som landemodet er det ikke overraskende, at en del af standens toneangivende medlemmer også havde egne boliger i Odense. Vi kender ikke det samlede antal adelige byresidenser i Odense før enevældens indførelse, men kan på baggrund af Svend Larsens studier konkludere, at det i 1600-tallet ikke mindst var de såkaldte Korsgader – Nørregade, Overgade og den østlige ende af Vestergade – der var præget af adelig tilstedeværelse, ligesom der også var gårde i adeligt eje i den forbindelse af åbne rum, der strakte sig fra Klingenberg i vest, over Skt. Knuds kirkegård til Albani Torv i øst.

Landemoderne synes at have fundet sted på skiftende steder i byen, men i 1634 købte man som nævnt en egen gård umiddelbart over for domkirken. Gården, som indtil da havde været ejet af Mourids Podebusk, omtales siden også som „Adelens Gård“.¹⁷ I 1625 havde Hagenskovlensmanden Jørgen Brahe ganske vist forhandlet med Claus Brockenhuus om at købe den gamle bispegård øst for Albani Torv på standens vegne. Men da købet ikke blev til noget, kom denne gård i stedet i Jørgen Brahe og hans efterkommeres eje, indtil den i 1700-tallet, da antallet af adeligt beboede ejendomme i Odense i det hele taget var faldet, omdannedes til adeligt jomfrukloster.¹⁸ Selvom afstandene i byen ikke var store, og der aldrig var langt fra rig til fattig, skal billedet af byens centrale strøg som domineret af et rigt købmandsaristokrati således tilføjes et element af enkelte fastboende og flere udefrakommende adelige, med lejlighedsvis kortere eller længere ophold i byen, som de velhavende købmænds naboer og genboer.¹⁹

Med til billedet af en by, der i samtiden blev forbundet med et vist adeligt præg – Holger Jacobæus (1650-1701) nævner i sin liste over, hvad forskellige købstæder var berømte for, simpelthen „Knive og adel“ i forbindelse med Odense – hører imidlertid også de fast bosatte adelige. I en brevveksling mellem Jacob Bircherod og Ludvig Pontoppidan i 1683 omtales ligefrem en særlig „Odense adel“.²⁰ Her sigtes til slægter som Mule og Seblad, der i senmiddelalderen havde opnået adelsbreve. Som købmænd, rådmænd og borgmestre havde deres med-

16 Suhm 1780, s. 69; Ladewig Petersen 1985, s. 234ff, 242ff. Se også Fasmer Blomberg 1942, s. 80f.

17 Fasmer Blomberg 1942, s. 80f; Rørdam 1905-1907, s. 723f.

18 Vedel Simonsen 1845, s. 143; Larsen 1954, s. 29; Fasmer Blomberg 1942, s. 93.

19 Larsen 1954. Om byens skattemæssige inddeling i roder og de rigeste skatteborgeres bopæle, se Jessen 1976, s. 12.

20 „Særdeles haver der været nogle Familier i mange Aar i Odense, som haver været god Adel, men i forrie Tider har været (maaske af nogle Invidis, ad differentiam) kaldet Odense Adel, saasom de Muler, Rosenvinger eller Willumsønner, Søblad, Banger, Kotter etc.“, Molbech 1846, s. 220f, jf. Fasmer Blomberg 1942, s. 72. For Jacobæus, se Maar 1910, s. 173.

lemmer en mere permanent tilknytning til byen, men som vi skal se i forbindelse med deres bryllupper, kunne de have svært ved at hævde deres adelige status efter reformationen.

Hvis vi imidlertid begrænser os til den udefrakommende adel, der kunne have boliger i byen, men i forbindelse med bryllupper og begravelser kan siges at have valgt Odense til, har det på baggrund af det anvendte kildemateriale for perioden mellem 1560 og 1670 været muligt at indsamle vidnesbyrd om 88 bryllupper (Bilag 2) og 96 lejligheder, hvor adelige enten blev begravet eller holdt en bisættelse eller ligbegængelse uden begravelse i en af byens kirker (Bilag 1). Den jordejende fynske adel var præget af en vis udskiftning i løbet af perioden, hvor nogle slægter forlod øen, mens andre kom til. 1660 ejedes de 130 fynske hovedgårde af 85 enkeltpersoner repræsenterende 43 slægter, blandt hvilke Aage Fasmer Blomberg ud fra hartkorn og fordelingen af hovedgårdene har kunnet henregne 10-15 til „den fynske Højadel“. Det er slægter som Hardenberg, Gyldenstjerne, Bille og Brahe, hvis medlemmer også beklædte rigsembeder og sad i rigsrådet.²¹ Og det er slægter, hvis medlemmer også optræder hyppigt blandt dem, der fejrede bryllupper eller lod sig begrave i Odense.

Umiddelbart er det imidlertid det store antal af repræsenterede slægter, der falder i øjnene. Mindst 55 slægter valgte således at lade et medlem begrave eller at holde en ligbegængelse uden begravelse i Odense i perioden. En del af de begravede havde vel først og fremmest tilknytning til Fyn gennem ægteskab med et medlem af en af de her dominerende slægter. Hvad netop bryllupperne angår, ses da også en tydeligere dominans af færre slægter. Så mange som 64 slægter er ganske vist repræsenterede på listen over bryllupper, men for halvdelen af disse (32) gælder det, at de kun optræder en enkelt gang. Omvendt var ni slægter (Bille, Brahe, Brockenhuus, Friis (af Hesselager), Gyldenstjerne, Hardenberg, Lindenov, Rosenkrantz og Urne) part i ikke færre end 51 af de 88 bryllupper, og føjer man hertil Gøye, Høeg (Banner), Krabbe (af Østergaard), Rud, Skeel, Trolle og Vind, der alle er repræsenterede mindst fire gange, ses kun 16 slægter at være involveret i så mange som 72 af de 88 bryllupper.

Det er naturligt og et åbent spørgsmål, i hvor høj grad disse vidnesbyrd afspejler netop de miljøer, som de biskopper og adelige, hvis optegnelser her er benyttet som de primære kilder, kom i kontakt med. De ud fra denne type optegnelser indsamlede vidnesbyrd giver således ikke noget fuldt ud repræsentativt billede af, hvilke grupper inden for den fynske adel, der i særlig grad søgte Odense i forbindelse med bryllupper, eller noget sikkert indtryk af Odenses relative betydning sammenlignet med de øvrige fynske købstæder, som eksempelvis Nyborg, hvor adskillige af rigets mægtigste endnu i Christian III's tid havde egne gårde. Også her kunne adelige bryllupper og begravelser finde sted, og begge de omtalte

21 Fasmer Blomberg 1942, s. 68, 74.

biskopper rejste undertiden ud i stiftet for at medvirke ved sådanne lejligheder.²² Ser man imidlertid de mange bryllupper og begravelser i sammenhæng med den tiltrækning, Odense udøvede på standen i forbindelse med f.eks. landemoderne, er de dog med til at bekræfte indtrykket af en by, der spillede en særlig rolle for den fynske adel.

De adelige begravelser og bryllupper i Odense kan naturligvis ikke udelukkende ses som et udtryk for byens betydning i en fynsk sammenhæng. Når Gert Rantzau efter at have mistet livet i en duel, da han i 1580 var i Odense for at deltage i den store lenshyldningsceremoni, efterfølgende begravedes i byens Gråbrødre kirke, gav det hans farbror, statholderen i hertugdømmerne Henrik Rantzau, mulighed for at foranstalte en begravelse i overværelse af kongen og hertugerne samt både danske og holstenske adelsmænd.²³ Men for ganske mange fynske adelige, og i hvert fald for medlemmer af en række af de førende slægter, var det altså ikke kun den lokale offentlighed omkring slægtens hovedsæde og sognekirken på landet, men nok så meget øens „hovedstad“, der udgjorde det offentlige rum, man lod ceremonier og højtideligheder i forbindelse med bryllupper og begravelser udspille sig i. På grundlag af kirkebogsstudier har Hans H. Fussing da også kunnet hævde, at det i årtierne omkring enevældens indførelse kun var få adelige, der valgte at blive gift i egen sognekirke, ligesom han for i hvert fald højadelen også har kunnet underbygge opfattelsen af en orientering mod købstæderne i begravelsessammenhæng. Så mange som 253 af 283 bevarede trykte ligprædikener over adelige fra perioden 1601-1670 blev således holdt i købstadskirker, og her var særligt København (52), men også de store stiftsbyer blandt de foretrukne, med landemodebyerne Odense og Viborg (39 og 32) som topscorere efter hovedstaden, og med ganske langt ned til Aalborg og Lund på de efterfølgende pladser.²⁴

Den tiltrækning, byer som Odense altså udøvede på landsdelens adelige, skal selvfølgelig ikke forstås som en ligegyldighed overfor sognekirken på landet. Det var stadig her, mange adelige blev begravet, og hvor bl.a. tidens øgede interesse for forfædrene og slægtens historie kunne finde udtryk i gravkapeller – familie-mausoleer – ved slægtens hovedsæder, der samtidig kunne antyde det omliggende lands karakter af godsejerens domæne, hvad enten han havde patronatsretten til kirken eller ikke.²⁵ Men forud var altså i mange tilfælde gået en bisættelse eller

22 Se f.eks.: Mikkelsen 1991, s. 6, 13, 98f; Vedel Simonsen 1845, s. 39, 57, 145; Hjorth-Nielsen 1927, s. 226 – Bryllupper: Grundtvig 1873, s. 325, 346, 349; Vedel Simonsen 1845, s. 31, 39; Mikkelsen 1991, s. 3, 12f, 35, 190f; Rørdam 1891-1893, s. 667. Hvordan en standsmæssig begravelse under biskoppens medvirken kunne finde sted ved sognekirken på landet, erfarer vi i forbindelse med en begravelse i Svindinge kirke i 1585, hvor biskop Niels Jespersen holdt ligprædikenen, og 12 disciple fra Svendborg skole fulgte liget til kirken fra herregården Glorup, Rørdam 1878, s. 279. For de adelige gårde i Nyborg, se Porsmose 2015, s. 51.

23 DK, Odense amt, s. 747-751.

24 Aalborg 16, Lund 14, Aarhus, Randers og Køge hver 8, Fussing 1945, s. 166; for bryllupperne, s. 162f.

25 Nyborg og Bøggild Johannsen 2005, s. 253ff.

ligbegængelse i en nærliggende købstad eller netop i landsdelscentre som Odense og Viborg, før liget evt. overførtes til sognekirken på landet.

Slægts- og standsbevidsthed i byens rum

Selvom der for de fleste adelige var tale om, at man til såvel landemoder som bryllupper og begravelser rejste til byen fra gårdene på landet for siden at vende hjem igen eller rejse videre, var den fynske adel dog aldrig helt fraværende fra Odenses offentlige rum. Den synlige tilstedeværelse gjorde sig som nævnt også gældende gennem adeliges ejerskab af ejendomme på byens centrale gader og torve, og gennem monumenter over slægt og individ i bl.a. byens kirker. I et adelshistorisk perspektiv har flere undersøgelser både i dansk og nordisk sammenhæng henledt opmærksomheden på adeliges symbolske tilstedeværelse i sognekirkens rum, herunder hvordan heraldisk udsmykning på gravminder og andet inventar overfor omverdenen har kunnet fungere som en symbolsk kommunikation af fornemhed, eksklusivitet eller magt, men også af en standsbevidsthed, der i løbet af 1500- og 1600-tallet i stigende grad blev forbundet med erindringen af forfædrene – de adelige aner – og med interessen for slægtens historie, i takt med at standen som „fødselsadel“ efterhånden lukkede sig af over for tilførsel udefra.²⁶ Når afdøde på gravmålet betegnedes som „ærlig og velbyrdig“, eller når et efterhånden voksende antal anevåbener flankerede gravmælets centrale felt, fremhævedes netop fødsel, afstamning og slægt som afgørende for standstillørsforholdet.²⁷

Man behøver blot at konsultere *Danmarks Kirker* for at konstatere, at adelige våbener også fandt vej til skænket inventar og gravmæler i Odenses tre sognekirker og til domkirken Skt. Knuds, der fra 1618 fungerede som sognekirke for den menighed, som siden reformationen havde haft hjemme i Gråbrødre Kirke. Men adelig standsbevidsthed kunne naturligvis også give sig udslag i andet end anerækker og henvisning til ædel byrd. Selv om antallet af sådanne gravsten nok generelt var i tilbagegang mod slutningen af 1500-tallet, kommer gamle krigeriske idealer eksempelvis stadig til udtryk på enkelte gravsten og epitafier i Odenses kirker fra årtierne omkring 1600, hvor adelsmænd i harnisk optræder side om side med heraldikken og således også erindrere om den gamle funktion af værnestand.²⁸

26 Agertoft 2014, s. 102–125; Samuelson 2004, s. 85–103; von Corswant–Naumburg 1999; Se også Nyborg & Bøggild Johannsen 2005, s. 241–289, særligt s. 252ff.

27 Agertoft 2014, s. 102–106; Jf. Jespersen 2001, s. 606f; Bay 2001, s. 293.

28 Således DK, Odense amt, s. 822, 870, 1153f, 1834 (afbildninger s. 219, 867, 1155, 1834). Om gravstenenes krigerbilleder som afspejling af „Riddertidens efterår“, 1536–1570, se Porsmose 2006, s. 75f.

Eiler Brockenhuus ejede en gård i byen, nemlig i Overgade, hvor også andre af hans standsfæller i 1500- og 1600-tallet havde ejendomme. Mens bygningen er forsvundet ses endnu på bygningstavlen hans eget og to hustruers våben. Indskriften nedenfor skyldes en senere ejer. Eiler Brockenhuus blev selv begravet i Aastrup kirke ved hans sydfynske gård Nakkebølle. Men da den fynske adel i 1591 var forsamlet i Odense til landemøde tyvende dag efter jul, skænkede han en ny prædikestol med indskrift og slægtsvåbener til domkirken Skt. Knuds til minde om sin afdøde moster Karen Bølle, der lå begravet nedenfor (se Danmarks Kirker, Odense amt, s. 577–580). Foto: Per Seesko

Man kunne altså på flere måder vise, at man levede op til standens idealer, og forskellige budskaber kunne gå hånd i hånd. I Odenses katedralskole fandtes endnu i 1700-tallet en række maledede tavler, der vidnede om fem adelige damers gavmildhed i årtierne lige før og efter århundredskiftet 1600. „Hvo som forbarmer sig over den arme, han ærer Gud“, kunne skolens disciple læse på en tavle fra 1613, der fortalte om Margrethe Skovgaard til Sanderumgårds gave på 100 rigsdaler. Gik man den korte vej fra skolen ind i domkirken, blev denne velgørenhed yderligere sat i perspektiv på Margrethe Skovgaards pragtfulde og farvestrålende epitafium i koret, hvor en indskrift over hendes portræt og mellem hendes anevåbener mindede om, at „Salige ere de døde i Herren / Thi de hviler af deris arbeid / oc deris gierninger følge dem efter“.²⁹

29 DK, Odense Amt, s. 755–757; Hofman 1760, s. 83f.

At udvise slægts- og standsbevidsthed kunne gå hånd i hånd med udtryk for tro og med at anvise et fromt eksempel på gavmildhed. Ja, gavmildhed mod kirker, skoler og fattige var netop blandt de dyder, der fremhævedes i tidens trykte lig-prædikener over adelige.³⁰ Da Margrethe Skovgaard i 1601 havde udsøgt sig sit gravsted i kirken, lod hun da også betalingen følge af en messehagel og et grønt fløjsalterklæde.³¹

Året forinden havde hun ladet opføre en gård på Klingenberg ikke langt fra kirken og skolen og havde da opsat en portbjælke med sine mødrene og fædrene våben.³² På samme måde minder en bygningstavle over døren til den gamle bispegård stadig om, at den i en periode var Jørgen Brahe og hans hustru Anne Gyldenstiernes byresidens. Flere andre steder har bygningstavler eller lignende udsmykninger med årstal, våben og navnetræk, der for enkeltes vedkommende endnu er bevaret, vidnet om hvilken slægt og dermed hvilken stand, ejeren af de forskellige adelsgårde tilhørte.³³ På nordsiden af domkirken lod lensmanden på Odensegård, Henning Walkendorff til Glorup, desuden i årene 1633-1636 opføre et kapel, der på ydersiden var smykket med hans eget og hans to første hustruers våben.³⁴

Synlige udtryk for den adelige orientering mod Odense var således ikke kun at finde i det indre af rum som kirkerne, som odenseanere på tværs af stand og position søgte til. Man konfronteredes også med dem i de udendørs rum, gader og åbne pladser, hvor byens egne borgere såvel som folk på besøg eller gennemrejse færdedes. Ligesom udenlandske besøgende i deres optegnelser omtaler de adelige gårde i København, lagde samtidige danske iagttagere også mærke til den adelige tilstedeværelse i den fynske hovedstad. Når Arild Huitfeldt, der som rigskansler var forlenet med provstiet ved byens Vor Frue kirke, i 1603 bemærkede, at der i Odense boede bemærkelsesværdigt mange adelige, kan han selvfølgelig også have haft den ovennævnte byadel i tankerne, men også Wolf fremhævede 1654 byens mange velbyggede borgerlige og adelige gårde.³⁵

30 Bricka og Gjellerup, I, s. 14, 37, 85, 104f, 132, 141, 158, 175, 185f, 191, 220, 247, 290, 313, 320, 355, 368, 381, 389, 404, 454, 459, 473, 512, 536f, 547; II, s. 142, 181. Se også Rørdam 1884-1886, s. 631f.

31 DK, Odense Amt, s. 756.

32 Lauridsen 1874, s. 25.

33 Zalewski 2013, s. 83; Vedel Simonsen 1844, III, 1, s. 55; Larsen 1954, s. 25f, 28, 32. Rigshofmester Christoffer Walkendorff til Glorups navnetræk skal have været at se på en portbjælke - dog til gårdsiden - på den gård i Nedergade, der også indtil midten af 1600-tallet var i slægtens eje, Larsen 1954, s. 30f, 47.

34 DK, Odense Amt, s. 301, 831.

35 Huitfeldt mente, at adelens indflytning til Odense havde fundet sted i Erik af Pommerns tid, Huitfeldt 1600-1603, III, s. 564, jf. Ladewig Petersen m. fl. 1984, s. 131; Wolf 1654, s. 97. For København, se f.eks. Lyngby 2015, s. 33ff.

Det offentlige aspekt i bryllupper og begravelser

Den adelige tilstedeværelse i Odense kunne altså gennem den tydelige markering af adelens huse bemærkes af den, der på et hvilket som helst tidspunkt måtte bevæge sig gennem byens centrale strøg. Men standen satte altså også sit præg på byen gennem tilbagevendende begivenheder som bryllupper og begravelser. Bl.a. Aage Fasmer Blomberg, der i flere sammenhænge har gjort opmærksom på de mange adelige bryllupper og begravelser, som i renæssancen og endnu i årene umiddelbart efter enevældens indførelse fandt sted i byer som Odense, har også påpeget, hvordan de adelige bryllupper i de store stiftsbyer udgjorde et skuespil med fest og farver, som også menigmand kunne nyde.³⁶ Hvilke forventninger nogle odenseanere måske har haft til de adelige bryllupper, fornemmer man, når det om den nygifte og indtil da i Odense bosatte Anna Catarina Kraghs afrejse fra byen i 1662 hedder, at „Statzen var mindre, end man havde ventet“.³⁷

Såvel bryllupper som begravelseshøjtideligheder var, hvad enten den endelige jordfæstelse fandt sted i byen eller i en sognekirke på landet, begivenheder, der over flere dage kunne inddrage private huse såvel som byens gader og torve og samlingssteder som rådhuset og byens kirker gennem processioner, ceremonier og selskabelighed. Det var begivenheder, der satte deres præg på byen gennem indkvartering og besøg af fornemme gæster, og det var begivenheder, der fik byens egne indbyggere på gaden eller hen til vinduerne for at iagttage skuespillet – hvis de da ikke blev direkte inddraget, fordi de eksempelvis skulle hjælpe med forberedelserne eller opvartningen i forbindelse med festlighederne. Jens Bircherod beretter, at hans oldemor, Abigael Hasebart, i 1662 nød den ære, at være blevet bedt om at „gå for borde“, da man i „stor adelig Freqventz“ fejrede bryllup for to af den afdøde marsk Anders Billes døtre på byens rådhus.³⁸ Selvom ikke alle fulgte med ind i kirken til bisættelser, og selvom antallet af indbudte gæster til bryllupper var begrænset, var der således tale om begivenheder, der ikke var rent private, men forbundet med en vis grad af offentlighed.

Set fra et nutidigt perspektiv er netop offentligheden et iøjnefaldende træk ved den del af begivenhederne, der henlagdes til Odense. Ligesom ejendomme, gravminder og gaver til byens kirker kunne smykkes med slægtens våben, kunne en understregning af slægts- og standstilhørsforholdet – og af det, at man var i stand til at leve op til det for standen passende – også være en vigtig del af den offentlige fremtræden ved bryllupper og begravelser. Her spillede det også en

36 Fasmer Blomberg & Andrup 1935, s. 145, og i øvrigt s. 120–192. Se f.eks. også Fasmer Blomberg 1942, s. 81f; Knud J.V. Jespersen og Leon Jespersen i Ladewig Petersen m.fl. 1984, s. 95.

37 Hjorth-Nielsen 1925, s. 328f.

38 Bircherod genkaldte sig dog i erindringen efterfølgende at have mødt sin oldemor såre bekymret, fordi hun var blevet frastjålet en forgyldt sølvkande, og han bemærker i den sammenhæng, at byens godtfolk ikke altid spandt silke, men ligefrem kunne tage skade ved den „føyelig Tienstagtighed“, de ved sådanne lejligheder udviste mod adelen, Ibid.

rolle, at den pragt, som både adelige og medlemmer af de øvrige stænder havde lov til at udfolde i forbindelse med bryllupper og begravelser, i lige så høj grad var bestemt af den enkeltes stand som af hans eller hendes økonomiske formåen.

Leon Jespersen har i sit arbejde med luksuslovgivningens formål og funktion i adelsvældens periode bl.a. fremhævet dens betydning i opretholdelsen af det standssamfund, der tillod adelen andre statusudtryk end de øvrige stænder. Selvom også adelens forbrug var underlagt begrænsninger, skulle den netop gennem „en mere pragtbetonet livsudfoldelse“ adskille sig fra de øvrige stænder, særligt den i økonomisk henseende stadigt mere betydende borgerstand, hvis formuende medlemmer kunne nære et ønske om at imitere adelens forbrug, hvad der både af adelen – og måske især dens mindre velstående medlemmer – og af lovgiverne kunne opfattes som et problem.³⁹ Det standsspecifikke kunne som antydnet komme til udtryk i andet og mere end forbrug, men det i denne sammenhæng afgørende er, at det, der udspillede sig i byens rum i forbindelse med bryllupper og begravelser, af nogle samtidige iagttagere kunne identificeres som hørende adelen til.

Den adelige begravelse ifølge biskop Niels Jespersen, 1566

I årtierne efter Christian III's død var det, som nævnt, blevet almindeligt at udskytte adelige begravelser i adskillige uger, efter at døden var indtruffet. Planlægningen af den adelige begravelse var imidlertid ikke kun et spørgsmål om, hvor den afdøde skulle stedes til hvile, og hvor der skulle sættes et værdigt gravminde over ham eller hende. Det var nok så meget et spørgsmål om den højtidelige ceremoni i kirken, med stort følge, sang, prædiken og lys og anden udsmykning omkring båren, ligprædiken ved biskoppen eller en anden gejstlig, og ikke mindst om den forudgående procession til kirken gennem byens gader.⁴⁰ Her er det vigtigt at skelne mellem den højtidelighed, hvor f.eks. ligprædiken blev holdt, og den endelige begravelse, der i mange tilfælde efterfølgende fandt sted i en helt anden kirke. At henlægge en del af begivenhederne til en by som Odense udelukkede altså ikke, at man kunne lade opsætte et passende gravmæle i den sognekirke på landet, hvor en del af slægten måske allerede hvilede.

Det er processionen til kirken og selve den kirkelige højtidelighed, der primært beskrives i biskop Niels Jespersens „Christelig Raad og Betænkelse om Adels Jor-

39 Jespersen 2010; jf. Bay 2001, s. 292.

40 Tidsrummet fra døden til den kirkelige højtidelighed var i det hele taget præget af en række handlinger og ritualer, der involverede et element af offentlighed, med ligets istandgørelse, klædning og kisteopredningen, samt den efterfølgende hensættelse i et kirkerum eller kapel, eller i en sørgestue i hjemmet, Bøggild Johansen 1988, s. 40–55.

defærd i Fyns Stift“ fra 1566.⁴¹ Skriftet afspejler, at der var klare forestillinger om, hvad der kendetegnede en adelig begravelse. Biskoppens vejledning udtrykker et ønske om at begrænse unødige bekostring og pral, men han udviser også en vis forståelse for „Lands vedtagne sædvane“ og giver netop derigennem et indtryk af nogle af de skikke, som man ikke uden videre kunne overbevise standens medlemmer om at give afkald på, og som samtidig er med til at understrege bisættelsen eller begravelsens karakter af delvist offentlig begivenhed. En begivenhed, hvor de efterladte både før, under og efter ceremonien havde rig lejlighed til på egne og afdødes vegne at henvende sig til såvel slægt og standsfæller, som til en bredere offentlighed, og til at demonstrere standsbevidsthed gennem kendskab til, hvad der hørte sig til.

Biskoppen udviste nok en vis forståelse for, at nogle „efter gammel Ridder-skik“ ville føre den afdødes rustning, sværd og våben til kirken, men ønskede samtidig at markere en grænse. Den, der førte rustningen, måtte således sidde af og bære den før eller efter liget, mens afdødes hest måtte blive uden for kirken.⁴² Videre måtte biskoppen erkende, at adelsfolk jo ville blive ved deres forfædres skik, at lade mange tændte lys bære for den døde lig, hvad man da også under visse betingelser kunne tillade. Men rent bortset fra at lysene ikke skulle være den døde sjæl „til saligheds bistand“, skulle man i øvrigt vise måde og ikke kappes om lysenes antal. Lysene skulle bæres af fattige skolebørn, der til gengæld skulle betænkes med klæde, og skolebørnene kunne passende stå omkring båren under ligprædikenen og indtil nedsættelsen. Det var derimod ikke meningen, at skolemesteren og disciplene skulle følge kisten med sang og lys hele vejen fra gården til kirken, (”paa det de fattige Skolebørn kan øj falde med Lysene eller trænges udi Dynd og Dræk imellem Vogne og Heste“). Først på kirkegården skulle de overtage lysene og istemme salmer, mens liget kom på plads, og følget „til stille“ i kirken.⁴³

Når alle efterhånden var kommet på plads, kunne der fra prædikestolen tages fat på ligprædikenen, der efter en taksigelse på den afdødes venners vegne til dem, som havde „foræret“ begravelsen ved deres nærvær, altid skulle indeholde to elementer: en levnedbeskrivelse uden smiger, de efterladte til trøst og andre til et godt eksempel, og en kort udlægning af den valgte tekst til de levendes formaning, lærdom og trøst. Prædikenen sluttedes med en bøn, hvorefter liget

41 Skriftet, der er forfattet efter kansler Johan Friis' befaling og den tidligere lensmand på Nyborg, Frans Brockenhuus' begæring, er trykt i Rørdam 1884–1886, s. 627–640. Allerede 1561 havde Niels Jespersen på det fynske landemode givet regler for den adelige begravelse, Koch 1901–1903, s. 213.

42 Rørdam 1884–1886, s. 632.

43 Rørdam 1884–1886, s. 630–632.

under skoledisciplenes sang kunne „nedsættes“.⁴⁴ Nu fulgte jordpåkastelsen, og efter yderligere sang fremtrådte „den gode Mand“ – en af afdødes standsfæller – der kort skulle give den afdøde sit skudsmål over graven. Endelig kunne på dette tidspunkt – dog ikke fra prædikestolen – afdødes skriftlige testamente oplæses, inden skolebørnene istemte de to sidste vers af den afsluttende salme.⁴⁵

Hvor Niels Jespersen i sin vejledning først og fremmest lagde vægt på ligprædikenen som en mulighed for at trøste de efterladte og fremhæve den afdøde som et godt eksempel, understreger de trykte ligprædikener fra begravelser i Odense såvel som andre byer også den vægt, man i forbindelse med dødsfald lagde på at fremhæve den afdødes slægt og stand. Adelige dyder kunne fremhæves i levnedsløbet, og de bestræbelser, man i forskellige former for slægtshistoriske optegnelser udfoldede for at huske og holde orden på forfædrene, kunne i ligprædikenen fremdrages i den forudgående redegørelse for afdødes adelige ophav i fire slægtsled, evt. afrundet med en kundgørelse af det unødvendige i at fortsætte opregningen, da det for enhver måtte være tydeligt, at afdøde var af god og gammel dansk adel på både mødrene og fædrene side.⁴⁶ Når man efterfølgende, som det fra omkring 1570 ses vinde frem, også valgte at bekoste en trykning af ligprædikenen, var det nærliggende, som et spejl af epitafiernes anerækker, at lade de 16 eller 32 aners våbener afbilde, hvilket særligt fra 1630erne bliver mere almindeligt.⁴⁷

Det skete f.eks. i den trykte ligprædiken over rigsadmiral Claus Daa og hans hustru Ingeborg Parsberg (Ill. 2), der var blevet holdt af biskop Hans Mikkelsen i domkirken Skt. Knuds i 1641. Ifølge biskoppens dagbog holdt den lærde Holger Rosenkrantz ved denne dobbelte begravelsesceremoni en smuk takketale til følget for Claus Daa, mens Just Høeg holdt talen for hustruen.⁴⁸ Såvel denne skik, at lade afdødes standsfæller henvende sig til følget efter prædikenen, som den, ifølge biskop Niels Jespersens skrift, hermed nært forbundne oplæsning af testamentet, er med til at understrege begravelsens karakter af offentlig begivenhed. Hvis ikke alt var formøblet, eller der var uenighed om arv og gæld – som da der opstod tumult i domkirken Skt. Knuds i forbindelse med begravelsesceremonien for Tyge Brahe

44 Her „nedsættes i graven“, Rørdam 1884–1886, s. 634. Formuleringen bruges i hvert fald senere også i forbindelse med ceremonier, hvor liget efterfølgende blev ført til en anden kirke. F.eks. hedder det på en kisteplade i Herlufmagle kirke på Sjælland om fru Ingeborg Parsberg og rigsadmiral Claus Daa, som allerede 1634 havde ladet opsætte deres epitafium i kirken, men døde på Fraugdegård nær Odense, at de den 21. april 1641 blev „... nedsat i S. Knuds Kirke i Othense“, DK, Præstø Amt, s. 628.

45 Rørdam 1884–1886, s. 633f.

46 Således f.eks. i flere af Hans Mikkelsens ligprædikener, f.eks. over Sophie Brockenhuus i Skt. Knuds kirke 1644, Bricka & Gjellerup 1874–1913, II, s. 22–24. Jf. Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 431; Fasmer Blomberg og Andrup 1935, s. 186.

47 Ochsner 1947, s. 87, 90f. I et offentlighedsperspektiv er det i øvrigt værd at lægge mærke til, at den trykte ligprædiken som opbyggelseslitteratur kan have nået et bredere publikum end blot den nærmeste slægt og venner, *ibid.*, s. 95.

48 Mikkelsen 1991, s. 199f.

Biskop Hans Mikkelsen holdt ligprædikenen over rigsadmiral Claus Daa og dennes hustru Ingeborg Parsberg d. 21. april 1641 i Skt. Knuds kirke. Dagen før havde biskoppen i sin dagbog kunnet notere, hvordan ligene, antagelig fra Fraugdegaard nær Odense, blev ført ind i byen „med stor pragt og højtidelighed“. De blev siden overført til Herlufmagle kirke på Sjælland. Med den trykte ligprædiken fulgte redegørelser for begge ægtefællers adelige aner i både tekst og billede. Illustration: Mikkelsen 1641. Fyens Stiftsbibliotek (Syddansk Universitetsbibliotek). Foto: Per Seesko.

til bl.a. Eskebjerg i 1640⁴⁹ – har oplæsningen af testamentet på én gang kunnet demonstrere den afdødes gavmildhed, slægt og forbindelser. Da Sidsel Bryske til Langesø, som siden begravdes hos sin mand i Voldum kirke i Jylland, skrev sit testamente på Fyn i 1571, betænkte hun således ikke blot sine fæstere, sin sognepræst, de fattige i Langesø sogn og hospitalet i Odense. Hun havde også små eller store foræringer til en lang række navngivne enkeltpersoner. Listen indbefattede foruden egne tjenere også flere gejstlige, såvel som apotekeren Cornelius Hamsfort, den ene borgmester i Odense, samt 36 slægtninge og standsfæller. Hvis der virkelig, som biskop Niels Jespersens skrift angiver, at det kunne være tilfældet, har været tale om en oplæsning af afdødes skriftlige testamente i forbindelse med begravelsen, kan de således være blevet nævnt ved navn i kirken.⁵⁰

49 Mikkelsen 1991, s. 191; Meidell 1884–1886, s. 801–805.

50 Tallet indbefatter de nævnte børn, men ikke de unavngivne svende og „Frøer-Stu-Piger“, Thorsen 1878, s. 292–295.

Vejen til Odense

Som antydnet fandt langt fra alle adelige i denne periode deres sidste hvilested i købstadskirker. Men det i denne sammenhæng interessante er, at man for en del adelige også lod afholde en højtidelighed som den beskrevne i Odense, før liget blev overført til et gravsted i sognekirken på landet eller i en anden kirke.⁵¹ En vigtig del af den offentlighed, der kendetegnede begravelsen – og som vi skal se også brylluppet – når den henlagdes til stiftets hovedby, var netop forbundet med bevægelsen ind og ud af byen og gennem dens åbne rum. Før og efter højtideligheden havde et stort begravelsesfølges bevægelse til og fra kirken, og i mange tilfælde også ind og ud ad byens porte, mulighed for at blive bemærket af den større offentlighed, der ikke fulgte med ind i kirken.

Var døden ikke indtruffet i Odense, kunne liget typisk blive ført ind i byen dagen eller aftenen før ceremonien. Var der tale om en mand eller kvinde, som havde egen bolig i Odense, blev vedkommende i flere tilfælde „indsat“ i dennes egen gård, før turen en af de følgende dage gik videre til domkirken eller i sjældnere tilfælde en anden af byens kirker. Endelig kunne der også være tale om et følge ud af byen, hvis liget skulle føres til en anden kirke efter ceremonien i Odense. Eksempelvis fortæller Jørgen Brahe i sin dagbog, hvordan han den 16. januar 1630 fulgte far og søn, Corfitz og Otte Rud, fra gården Sandholt på Sydfyn til Odense, og hvordan ligene efter en ceremoni i domkirken på tredjedagen blev fulgt tilbage til Sandholt, hvorfra de endelig begravedes i Sandholt Lyndelse kirke.⁵² Selv døde Jørgen Brahe på sit sydfynske Hvedholm den 12. feb. 1661 og blev den 4. marts ført til sin gård på Albani Torv. Tre dage senere blev han „efter gammel adelig vis“ begravet i domkirken, men siden overført til Hvedholms sognekirke i Horne.⁵³

At Odense kunne være mere end et stop på vejen fra det sted, hvor døden var indtruffet, til det sted, hvor afdøde skulle stedes endeligt til hvile, anes i forløbet omkring begravelsen af Axel Gyldenstjerne og Jørgen Daa, der i sommeren 1652

51 Blandt flere andre betegnelser for den kirkelige ceremoni hvor ligprædikenen over afdøde blev holdt, som f.eks. ligbegængelse, bruges også de, at nogen blev „begravet“ eller „nedsat“, og det selv i tilfælde, hvor vi ved, at den endelige jordfæstelse skete i en anden kirke, se f.eks. Hjorth-Nielsen 1925, s. 320 (jf. Zalewski 2013, s. 80), og ovenfor note 44. En kiste kunne desuden stå hensat i en kirke længe før dagen, hvor begraveshøjtideligheden faktisk fandt sted, Rørdam 1905–1907, s. 727, 733, 735.

52 Vedel Simonsen 1845, s. 56f.

53 Hjorth-Nielsen 1925, s. 320; Zalewski m.fl. 2013, s. 80. Se for samme procedure f.eks. også Hjorth-Nielsen 1925, s. 318. 1. maj 1640 prædikede biskop Hans Mikkelsen over Eiler Qvitzow til Sandager, der var blevet ført til byen dagen før. Eiler Qvitzows mor, Birgitte Rønnow havde i 1590 stået i Odense en uge på vejen fra Lykkesholm til Sandager kirke. Som en sidebemærkning kan nævnes, at Eilers far, Henning Qvitzow, der indtil da havde hvilet i København, hvor han var død i 1569, også blev overført til Sandager kirke tre år efter sin hustrus død; Pontoppidan 1739–1741, I, s. 249f; Mikkelsen 1991, s. 185; Grundtvig 1873, s. 383f.

drukne i Lillebælt ud for Assens nær ved Jørgen Brahes lensmandsbolig Hagenskov. Axel Gyldenstiernes far, Henrik Gyldenstierne, var bror til Jørgen Brahes hustru, Anne, og sønnens opdragelse var sket i deres hus. Nyheden om ulykken nåede Hagenskov natten til den 1. juli, og samme dag begav Jørgen Brahe sig med sin datter til Henrik Gyldenstiernes Skovsbo mellem Odense og Kerteminde, hvor vi må tro, han har overbragt det triste budskab til forældrene. Den 5. juli fandt man Jørgen Daaes lig, og da man om aftenen den 7. juli fandt Axel Gyldenstierne ved Årø, var det fasteren Anne, der tidligt samme morgen sørgede for at han blev lagt i kisten. Den 20. juli førtes han fra Assens med henblik på en fælles ceremoni for de to adelsmænd i Odense næste dag. De to ligfølger nåede byen fra forskellige retninger, men stødte til hinanden ved „Hedehuset“, hvorfra man fulgtes ind i byen. Den følgende dag forestod biskoppen begravelsesceremonien i domkirken, og den 22. fulgtes ligene atter ud af byen mod øst, til vejen delte sig. Herfra blev den unge Gyldenstierne bragt til Broløkke på Hindsholm, mens Jørgen Daa førtes til sin families gravkirke Herlufmagle på Sjælland.⁵⁴

I stedet for at føre dem den lige vej til deres gravsteder, foretrak man altså at holde en fælles højtidelighed, ikke i en af købstæderne ved Lillebælt, hvor de var omkommet, men netop i Odense.⁵⁵ Odense lå selvfølgelig på vejen for begge ligtog, og byens i forvejen etablerede betydning som mødested for landsdelens adel kan måske også have været medvirkende til, at det var her, man ønskede at afholde den fælles ceremoni. Men begge de afdødes familier var også i forvejen orienteret mod byen og bevidste om de muligheder, den bød på i forbindelse med bl.a. begravelse. Jørgen Daas slægt ejede Fraugdegaard ikke langt fra byen, og hans forældre, Ingeborg Parsberg og rigsadmiralen Claus Daa, var som nævnt selv blevet ført til Skt. Knuds kirke før de, som han, begravedes i Herlufmagle kirke. Axel Gyldenstiernes far, Henrik Gyldenstierne, har formentlig som landkommisær for Fyn allerede på dette tidspunkt ejet en gård på Klingenberg nær ved domkirken, til hvilken han 1649 også skænkede en altertavle. I øvrigt blev datteren Sophie kun et par uger efter begravelsen gift i Odense.⁵⁶

54 Rørdam 1891–1893, s. 676; Vedel Simonsen 1845, s. 101f; DK, Præstø Amt, s. 628f.

55 Jf. for Jylland f.eks. Eske Brocks beskrivelse af, hvordan barnebarnet Christen Skeel efter at være død på Riberhus den 20. marts 1617 bragtes til faderens gård Ulstrup (Middelsom hd.), hvor liget stod fra den 23. marts til den 3. april, og derefter førtes til Viborg, hvor det blev mødt uden for byen af et følge af herremænd. Den 4. april blev liget „nedsat“ i domkirken, ved en ceremoni, hvor Aarhusbispen prædikede, og Holger Rosenkrantz talte over graven. Den 6. april fulgtes liget endelig til „Kalø kirke“, Bricka 1884a, s. 295f.

56 Larsen 1954, s. 34, 44; DK, Odense Amt, s. 539–547; Rørdam 1891–1893, s. 676f.

„Med adelig proces“

Det var naturligtvis ikke kun i forbindelse med adelige begravelser, at Odenses borgere kunne se udefrakommende ryttere bevæge sig gennem byen og dens omgivelser. Det sted vest for byen, hvor følgerne mødtes før Jørgen Daa og Axel Gyldenstiernes begravelseshøjtidelighed, „Heden“, var et område, der også benyttedes til mønstringer af det fynske fodfolk og rytteri med tilhørende øvelser i krigskunst, og det var formentlig også samlingssted for de tre hertugers følge af ryttere før indtoget i Odense i forbindelse med den stort anlagte lenshyldning på Albani Torv i 1580.⁵⁷

Processionerne ind i byen og til og fra kirken var, som det fremgår af samtidige beskrivelser, noget af det, der blev lagt mærke til i forbindelse med adeliges begravelser i Odense. Et særligt tilfælde var det måske nok, da Kirsten Munks lig før bisættelsen i 1658 blev „indført her i Othense ind paa Adelens Gaard med Ringen oc Sang oc temelig Fylge“.⁵⁸ Men også da ligene af rigsadmiral Claus Daa og hustru Ingeborg Parsberg som ovenfor nævnt blev ført ind i byen i 1641, kunne biskop Hans Mikkelsen berette, at det skete „med stor pragt og højtidelighed“.⁵⁹

Af Jens Bircherods optegnelser fremgår det, at en adelig begravelse i Odense i det hele taget var en begivenhed, man kunne udsøge sig en god plads for at være tilskuere til. Bircherod beretter hvordan han som 3-årig den 4. marts 1661 med sine morbrødre var hos den rige Odense-købmand Peder Pedersen Lerche, fra hvis sal de kunne se Jørgen Brahes lig „med proces at indførte ... i hans gaard paa Torvet“, altså den gl. bispegård, hvorfra han to dage senere førtes til domkirken. Endnu tre dage senere var Bircherod i rådmanden Erik Nielsens hus i Nørregade, der lå lige over for Skt. Hans klostres port, og havde således det bedst tænkelige udsyn, da liget af den sidste stiftslensmand, der var blevet udnævnt før enevældens indførelse, Mogens Høeg, blev båret fra klosteret til Skt. Hans kirke.⁶⁰ Den 9. juni 1668 havde Bircherod med sine søskende taget opstilling i et hus ved Vor Frue Kirke for at bese „det adelig lig“, Henrik Gøye, som gennem Pjenteport blev ført ind i byen og indtil næste dag „indsat“ i den gård i Overgade, der tilhørte hans afdøde farbrors enke Karen Bille.⁶¹

57 Vedel Simonsen 1845, s. 23f; Ladewig Petersen m. fl. 1984, s. 99. Se om skikken, at møde udenfor en bys porte for med rytteri at gøre fælles indtog i byen, også Sivert Grubbes omtale af, hvordan biskoppen af Osnabrück, Philipp Sigismund af Braunschweig-Wolfenbüttel, i 1618 „på kongelig vis“ blev modtaget uden for København af Christian IV med hele det skånske, hallandske og sjællandske rytteri, hvilket omtales som „en stor Stads, ikke uden betydelig Omkostning for Kongen og Adelen“, „Sivert Grubbes Dagbog (Slutning)“, i *Danske Magazin*, 4. rk., IV, 1878, s. 49.

58 Rørdam 1905–1907, s. 723. Jf. i øvrigt omtalen af transporten af Christian Rantzau lig til Kiel i 1663, hvor man undervejs bl.a. gjorde ophold i Odense, Molbech 1846, s. 94.

59 Mikkelsen 1991, s. 199f.

60 Hjorth-Nielsen 1925, s. 320.

61 Bircherods håndskrevne optegnelser, citeret efter Troels-Lund 1969, VII, s. 424; jf. Hjorth-Nielsen 1927, s. 69; DAA 1896, s. 157.

Nu var det selvfølgelig ikke kun ved adelige begravelser, man ved f.eks. at iklæde sig sørgedragt eller bære lys foran liget, kunne forholde sig aktivt til den offentlighed, der kendetegnede begravelsen, men som det klart kom til udtryk i et brev fra de adelige regeringsråder til magistraten i Køge 1596, var det ikke meningen, at borgerne skulle „bruge... og bære... som ved adelspersoners begravelse“. ⁶² Og det interessante er, at i hvert fald nogle i samtiden kunne identificere det, der i forbindelse med begravelsen og den forudgående indføring og procession skete i byens centrale rum, som noget, der hørte adelen til, og som foregik på særligt adelig vis. Bircherod omtaler således i flere tilfælde begravelser i Odense, men også i København og andre købstæder, der fandt sted „med adelig proces“, „på adelig vis, med proces“, eller sågar „efter gammel adelig vis“, som ved Jørgen Brahes ligbegængelse i Skt. Knuds 1661. ⁶³

Som det også fremgår af Niels Jespersens vejledning angående adelige begravelser på Fyn, kunne der i processionen til kirken indgå forskellige rekvisitter som rustninger og våben, lys og faner, der herhjemme kun i begrænset omfang er bevaret, ⁶⁴ men som er kendt fra både samtidigt billedmateriale og omtaler på skrift, og som lige så klart som gravmælet eller den trykte ligprædiken kunne understrege afdødes stand. Her er det måske ikke mindst værd at bide mærke i skikken med at føre afdødes våben, rustning og sværd med i ligtoget som et element, der i særlig grad kunne identificeres som adeligt. Når stridshest og rustning blev ført gennem byen, kunne ingen vel være i tvivl om, at afdøde tilhørte rigets værnestand. Da Mogens Bille i sit testamente fra 1537 havde ønsket at skænke sin hest med sadel og bidsel og sin rustning til Skt. Hans kloster i Odense, hvor han havde udvalgt sig sit lejersted foran det alter i kirken, hans mor havde stiftet, var tanken måske endnu, at hans slægt efterfølgende skulle købe det hele tilbage fra klosteret, som skikken synes at have været før reformationen. ⁶⁵ Men selv om denne type gavegivning forsvandt, og selvom biskoppen mente, at hesten nu pænt måtte vente uden for kirken, regnede man stadig i 1500-tallets anden halvdel med at føre våben, rustning og sværd ind i kirken, hvor de evt. kunne få en blivende plads som udsmykning ved graven. ⁶⁶ At sådanne „ridderlige“ iscenesættelser også vedblev at finde sted længe efter, at adelens militære rolle for længst havde ændret sig, finder vi et eksempel på i Jørgen Brahes beskrivelse af Corfitz

62 KBB, 1593–1596, s. 430; jf. Troels–Lund 1969, bd. 7, s. 403f.

63 Hjorth–Nielsen 1925, s. 320. Se sammesteds s. 309, 318ff; 1927, s. 41, 50, 52, 57, 69, 224ff, 229, 238; 1929, s. 162; 1930, s. 81; 94. Også i ligprædikerne omtales kristelige og adelige ceremonier, Bay 2001, s. 292.

64 Bøggild–Johannsen 1988, s. 37.

65 „Hr. Mogens Billes Testament. 1537“, i *Danske Magazin*, 1. rk., VI, s. 50. Efter sin død i 1538 blev Mogens Bille imidlertid ikke, som han havde ønsket, begravet i Skt. Hans, men i stedet ført til Aarhus domkirke; jf. DK, Odense Amt, s. 1410, inkl. noten s. 1528. Se generelt om skikken Nyborg og Bøggild Johansen 2005, s. 246.

66 Troels–Lund, bd. 7, s. 409ff.

og Otte Ruds ligtog fra Sandholt til Odense. Foran Corfitz Rud gik en hest, der var overdraget med sort klæde, og på hvis sider afdødes værdighedstegn, hans kommandostav og sporer var hængt. En karl „i fuld våben“ frembar den blottede kårde, mens sønnen Ottes værge blev båret af en dreng.⁶⁷

At også heraldikken havde sin plads i tidens ligtog som udsmykning af kiste, lys eller faner, ved vi fra mere udførligt beskrevne adelige begravelser fra perioden slutning, som rigsmarsk Axel Urups i København 1671.⁶⁸ Selvom vidnesbyrdene er sparsomme, forekommer det ikke usandsynligt, at man også ved begravelser i Odense i den her behandlede periode har kunnet fremhæve den afdødes adelige aner i selve processionen, som det altså også skete i ligprædikenen og på gravmælerne. Det er i hvert fald nærliggende også i sådanne synliggørelser af bevidstheden om slægt og ophav at søge noget af det, som samtidige iagttagere kunne identificere som specifikt adeligt. 1602 nævnes i et af de mange regeringsforsøg på at tøjle overdådigheden ved begravelserne de forgyldte eller forsølvede våben-skjolde, som kisterne kunne være smykket med, og som de bevarede kisteplader med slægtsvåbener i Odense domkirkes Walkendorffs kapel er eksempler på.⁶⁹

Mens denne heraldiske udsmykning af kisten under processionen i det mindste delvist kunne være skjult under et klæde, var såvel lys som faner anderledes synlige. De kunne være udsmykket med våbener, der repræsenterede den afdødes 16 eller flere adelige aner. Skikken med at udsmykke begravelseslysene med malede våbener kendes fra andre landsdele, eksempelvis fra regnskaberne for to begravelser i 1590erne og fra en illustration fra 1653, hvor de lys, der står og bæres omkring Henrik Lindenov til Gavnøs kiste, ses udstyret med våbener, der synes at gengive ikke færre end 32 adelige aner.⁷⁰ Begravelsesfaner kendes bl.a. fra den ovennævnte beskrivelse af Axel Urups begravelse i 1671 og fra Christoffer Parsbergs samme år.⁷¹ De bevarede faner i Odense domkirkes Ahlefeldts kapel er imidlertid noget yngre og har formodentlig sammen med 14, sikkert oprindelig 16, mindre faner været brugt ved bisættelsen af den siden til domkirken overførte Hans Ahlefeldt til Glorup, som fandt sted i Svindinge kirke i 1694.⁷²

Man kan forestille sig, hvordan effekten af lys omkring kisten – med eller uden anevåbener – er blevet forstærket, når bevægelsen gennem byen skete om afte-

67 Vedel Simonsen 1845, s. 56f.

68 Lünig 1720, s. 585f.

69 CCD, III, s. 148; DK, Odense Amt, s. 837–841, jf. Troels-Lund 1969, VII, s. 340ff. Om skikken at brede et klæde over kisten, *ibid.*, s. 357.

70 Ikke alle 32 er dog synlige. Gengivet hos Ochsner 1947, s. 125; Bricka 1884b, s. 360. Se også Petersen 1869–1870. Også fra Sverige findes kobberstik og udførlige beskrivelser af begravelsesprocessioner fra midten af 1600-tallet, der viser at både afdødes eget og anernes våben på tavler og faner blev frembåret i følget omkring kisten, von Corswant-Naumburg 1999, s. 60–65, 75–81.

71 Her blev også et skjold med afdødes våben i øvrigt båret foran kisten, men i Urups tilfælde efterfølgende lagt med ham i graven, da han var slægtens sidste mand, Lünig 1720, s. 585f.

72 DK, Odense Amt, s. 865f.

nen, som da Laurids Ulfeldt den 20. juli 1659 blev ført til domkirken fra sin gård i Overgade. Han kom til at stå ubegravet i halvandet år, men da selve begravelsestidspunktet fandt sted en januaraften i 1661, efterlod den i hvert fald et indtryk hos Jens Bircherod, selvom biskop Hindsholm i sin dagbog fortæller, at han foretog jordpåkastelsen i nogle herremænds nærværelse, uden at hverken de eller han selv talte over liget.⁷³

I mange tilfælde må vi imidlertid også forestille os, at selve fremmødet og følgets størrelse har gjort indtryk. Af samtidige beskrivelser fra andre landsdele ved vi, at et stort fremmøde uden for byen var noget af det, der kunne bidrage til „en smuk begravelse“. ⁷⁴ Også af Jørgen Brahes dagbøger fremgår den vægt, man kunne lægge på, at liget, foruden af præster og skoledrenge, fulgtes til kirken af et stort beredent følge af standsfæller. Ved det flere gange nævnte ligtog fra Sandholt til Odense i 1630 var Brahe f.eks. selv ankommet med 11 rideheste dagen før processionen, og da han var med til at følge Lisbeth Sophie Rantzaus lig „af byen“ i 1652, bidrog han selv med ti rideheste såvel som seks vognheste.⁷⁵ At ligtoget desuden kunne tilpasses afdødes position, ser vi i forbindelse med begravelsen af rigsmarsk Anders Bille. Før hans lig blev ført fra Løgismose på Sydvestfyn til hans gård i Overgade i Odense den 6. nov. 1660, havde Frederik III beordret Hans Schack at møde med 200 mand til hest og seks „stykker“. Et følge, der sammen med den „megen Færd af adelige Carosser“, som ifølge Bircherod sås både denne og den følgende dag, nok har sat sit præg på byen.⁷⁶ Også forud for Jørgen Brahe og Mogens Høegs begravelse i marts 1661 havde Bircherod fået „Mange Fremmede af Noblessen“ at se.⁷⁷

Vielse og bryllupsfest – Domkirke og rådhus

Også de mange bryllupper, der fandt sted i Odense, understreger den rolle, byen spillede i mange fynske adeliges bevidsthed, og viser, hvordan de kunne lade deres standstilforhold komme til skue i byens offentlige rum. Det er værd at bemærke, at bryllupperne udover landemodetiden efter jul, hvor standen i forvejen var talrigt til stede i byen, faktisk kunne finde sted det meste af året, med

73 Hjorth-Nielsen 1925, s. 319; Rørdam 1905–1907, s. 727, 733, Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 420, inkl. note 460. Endnu 1576 var adelen blevet formanet at begravelsen skulle være ovre før middag, CCD, II, s. 36f.

74 Wad 1893, II, s. 275, 292; jf. Troels-Lund 1969, VII, s. 424.

75 Vedel Simonsen 1845, s. 56f, 100. Jørgen Brahe mødte også med heste til Sophie Gyldenstiernes begravelse i Middelfart den 7. nov. 1626, *ibid.*, s. 39.

76 KBB, 1660, s. 417; Molbech 1846, s. 63. Jf. beskrivelsen af den efterfølgende rigsmarsk Axel Urups og vicekansler Christoffer Parsbergs begravelse i København 1671, Lünig 1720, s. 585f. Om brugen af vogn i ligtog, Troels-Lund 1969, bd. 7, s. 413f.

77 RO, „Excerpter Biskop Dr. Jens Bircherods Dagbøger“, 1658–1708.

flest om sommeren og i de første efterårsmåneder.⁷⁸ At det gjaldt om at planlægge brylluppet, så alle de ønskede gæster havde mulighed for at deltage, viser et brev fra Axel Urne til Søbygaard fra 1562, i hvilket han informerer Sidsel Ulfstand om sin intention om at holde sit bryllup i Odense seks uger senere, idet han håbede, at den kære Sidsel nu ikke ville beramme sin datters bryllup til samme tid, „så at ingen af vos måtte gøre den anden dermed skade at forhindre hinandens venner fra den anden“.⁷⁹

Ligesom ved begravelserne var bevægelsen i og omkring byens rum en del af iscenesættelsen af det standsmæssige bryllup, og også her kunne et beredent følge høre sig til. En del af indbydelsen kunne gå på at møde til bestemt tid og sted for at følge bruden til Odense eller for med gommen at møde bruden uden for byporten. 1625 noterede Mette Rosenkrantz i sin skrivekalender, hvordan hun var med til at føre Emerentze Rosenkrantz som brud fra Torpegård til Odense, hvor hendes bryllup med Eskil Gøye næste dag stod på rådhuset.⁸⁰ På samme måde var Jørgen Brahe i forbindelse med brylluppet mellem Niels Trolle til Trolholm og Mette Rud i 1626 ankommet med 10 heste til Odense den 21. juli, to dage før brylluppet. Næste dag var han blevet bedt om at møde med sine heste i Dalum (umiddelbart udenfor Odense) kl. et, og herfra, beretter han, „red ieg med bruden, Jfr. Mette Rud, i Byen“. På tredjedagen blev brudeparret viet af biskoppen i Skt. Knuds kirke.⁸¹

I de bevarede dagbogsoptegnelser må man ofte stille sig tilfreds med at få at vide, at et bestemt bryllup stod „i Odense“. Men hvor biskopperne Hans Mikkelsen og Laurids Jacobsen Hindsholm selv forestod vielserne, præciseres det i mange tilfælde, at det var domkirken, man søgte til. Vi kan ikke udelukke, at også byens andre kirker blev brugt til adelige vielser, som de blev det til begravelserne, men i det her benyttede materiale (bilag 2), er der i alle tilfælde tale om domkirken, når det præciseres, i hvilken kirke en vielse fandt sted.⁸² Skt. Knuds kirke var naturligvis stiftets hovedkirke, som den fynske adel også i forbindelse med landemodet i 1591 besluttede at yde et – ganske vidst beskedent – bidrag til indsættelsen af nye vinduer i.⁸³ Men den var fra 1618 også sognekirke under magistratens administration, og det er vigtigt for forståelsen af denne kirkes særlige rolle, at den, samtidig med at den fik en egen menighed og en tilknytning til bystyret, vedblev at øve en tiltrækning på grupper uden for sognet og byen.⁸⁴

78 Jf. Fasmer Blomberg & Andrup 1935, s. 129.

79 Troels-Lund 1969, bd. 5, s. 328.

80 KB, NKS 193 oktav; jf. DAA 1985-87, s. 789, 43b. Se i øvrigt Troels-Lund 1969, V, s. 404ff.

81 Vedel Simonsen 1845, s. 33; Mikkelsen 1991, s. 10; se også Fasmer Blomberg 1942, s. 82.

82 Mikkelsen 1991, s. 10, 12, 44, 61, 88, 94, 101, 118, 129, 134, 150, 154, 159, 205; Rørdam 1891-1893, s. 677; 1905-1907, s. 715

83 Madsen 1995, s. 55.

84 DK, Odense Amt, s. 79.

Corfitz Rud og Birgitte Rosensparre havde fire døtre, der alle blev gift i Odense, og af hvilke tre her ses dansende med deres ægtefæller. To af vielserne fandt sted i domkirken samme år som begravelsen af Corfitz Rud og sønnen Otte, der efterfølgende førtes til Sandholt kirke. Illustration: Remmert Pietersz, „Dansen hos Rud’erne“, ca. 1630.olie på lærred, 123,2 x 200,6 cm. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Foto: Hans Petersen.

Interessant er det i den forbindelse, at også rådhuset på Flakhaven blev inddraget i udefrakommende adeliges bryllupsfejring i Odense. Som mødested for bystyrene og rådstueret falder det ellers for en umiddelbar betragtning først og fremmest i øjnene som et sted, der afspejlede byens juridiske og administrative afgrænsning overfor det omkringliggende land. Ikke desto mindre blev rådhuset i hvert fald i 1600-tallet ofte benyttet til adelige bryllupsfester og lagde i en del tilfælde også hus til selve vielsen. Eksempelvis var det her, en mand som Holger Rosenkrantz (“den rige”) lod sig vie i nærværelse af „en stor mængde adelige“ i 1641, efter at man først havde hørt biskoppens prædiken i domkirken.⁸⁵ I biskopperne Hans Mikkelsen og Laurids Jacobsen Hindsholms dagbøger er der flere andre eksempler på, at adelige havde opnået tilladelse til en vielse på rådhuset.⁸⁶

Også i de tilfælde, hvor vielsen fandt sted i domkirken, synes det at have været almindeligt, at brudepar og gæster tilbagelagde den korte vej fra kirken over Skt. Knuds kirkegård og Flakhaven til rådhuset, idet vi også fra 1600-tallet har mange vidnesbyrd om, at i hvert fald en del af festlighederne blev henlagt hertil. Da rigsmarsk Anders Bille i 1651 holdt sin datters bryllup i Odense, stod festen

85 Mikkelsen 1991, s. 206.

86 Mikkelsen 1991, s. 12, 18; Rørdam 1905–1907, s. 707, 718, 733. Ved Sophie Gyldenstiernes bryllup med Claus Juel i 1652 hedder det dog blot at vielsen foregik „på salen“, Rørdam 1891–1893, s. 676f.

på tredjedagen på rådhuset, mens biskop Hindsholm, der forestod vielsen, i sin dagbog ikke røber, hvor man på selve bryllupsdagen havde fået serveret 12 retter mad med vin og øl.⁸⁷ En del adelige havde som nævnt egne gårde i byen, og fra 1634 havde man også adgang til Adelens Gård over for domkirken, hvor vielsen foregik ved Christoffer Walkendorff til Klingstrups bryllup med Kirsten Kruse i 1658.⁸⁸ Men også efter, at man således havde fået et eget mødested, synes det ikke desto mindre at have været mest almindeligt, at adelige bryllupper i Odense blev holdt på netop rådhuset.⁸⁹ Rådhuset havde altså ikke alene betydning som orienteringspunkt i en lokal (bymæssig) sammenhæng, men var et hus, som både de fornemme i byen og fra oplandet søgte.

Adelige var naturligvis ikke ene om at gøre noget ud af brudetog og bryllupsfestligheder, og også Odenses fornemme borgere kunne holde deres bryllupper på en opsigtsvækkende måde på rådhuset.⁹⁰ Men skiftende regeringers luksusforordninger gjorde, at den pragt, man kunne udfolde i forbindelse med f.eks. bryllupper, formelt set i lige så høj grad var bestemt af ens stand som af ens pengepung, og således – i hvert fald i teorien – kunne gøre det tydeligt, om der var tale om et adeligt bryllup. I den forbindelse er det interessant, at vi omkring 1630 har to eksempler på, at Odense-rådmænd af slægterne Mule og Seeblad måtte finde sig i at blive indklaget for rådstueretten af kongens lensmand Henning Walkendorff, fordi de ikke havde holdt sig inden for de begrænsninger, der gjaldt for borgerlige. Mule og Seeblad var som nævnt to af de Odense-slægter, der selvom de havde opnået adelig status i senmiddelalderen, havde vanskeligt ved at hævde den efter reformationen.⁹¹

Da Jørgen Mule ved sin datter Karens bryllup i 1628 havde gjort sig skyldig i at invitere flere end de 24 ægtepar og 12 unge karle, som loven satte som øvre grænse ved borgmestre og rådmænds, købmænds og gejstliges bryllupper, henviste han da også året efter for rådstueretten til sin og sine søskendes adelige status, men måtte give fortabt over for Henning Walkendorffs fuldmægtig, der påpegede, at Mule, udover at være rådmænd, også brugte borgerlig næring og gjorde borger-

87 Rørdam 1891–1893, s. 661f.

88 Rørdam 1905–1907, s. 724.

89 For bryllupsfejringer på rådhuset, hvor der ikke omtales vielse, se f.eks. KB, NKS 193 oktav (under 14. og 21. august); Rørdam 1891–1893, s. 662, 676f, 680; Hjorth-Nielsen 1925, s. 328. 1600 omtales et bryllup på den gamle bispegård, Grundtvig 1873, s. 442.

90 Se f.eks. Jens Bircherods omtale af sin mosters bryllup, der efter vielsen i domkirken fejredes i en „stor og fornem“ forsamling på rådhuset, og hvor man udover lokal musik også havde indkaldt stadsinstrumentisterne fra Haderslev, Hjorth-Nielsen 1925, s. 324; smst. s. 327, 330, 332; Hjorth-Nielsen 1927, s. 44, 46, 63, 235, 238, 239. Se også Koch 1901–1903, s. 194f.

91 Mens det lykkedes for slægter som Akeleye og Marsvin at etablere sig, leder man f.eks. i recessen af 30. oktober 1536, og tilsyneladende også i optegnelser fra den fynske adels landemode, forgæves efter repræsentanter for odenseslægter som Mule, Seeblad og den fra Helsingør indvandrede Rosenvinge, Fasmer Blomberg 1942, s. 72; Ladewig Petersen 1985, s. 237. Om Hans Mule til Nislevgaards bestræbelser på at hævde sin adelige status, se Wad 1916, s. 50ff.

lig tyngde. At fejre sin datters bryllup på adelig vis var han altså ikke berettiget til, og han idømtes en bøde på 200 rigsdaler.⁹² 3. okt. 1629 befalede kongen ganske vist, at Jørgen Mule skulle forskånes for videre tiltale i sagen, ligesom det siden i 1631 skete, da Knud Ottesen Seeblad på rådhuset havde fejret sit eget bryllup med en rådmandsdatter.⁹³ Men sagerne antyder, at det ikke var ligegyldigt, hvordan man viste sig frem på vejen mellem kirken og festen på rådhuset, eller hvor mange gæster, man havde inviteret. I Odense kunne man tilsyneladende godt se forskel, og det var ikke alle odenseanere, der var overbeviste om Mulernes adelige standstilhørsforhold. Endnu 1631 fortæller biskop Hans Mikkelsen således, at sognepresten ved Skt. Hans kirke havde sat sig for at så tvivl om Mulernes adelskab, hvilket fik biskoppen til at opsøge lensmanden for at forhindre det spektakel, der ville opstå af den grund.⁹⁴

Standsbestemte gradueringer i forbindelse med f.eks. bryllupper og begravelser tjente således til at afgrænse adelen overfor de øvrige stænder, men satte samtidig grænser for adelens egen pragtudfoldelse. Selvom det naturligvis er vigtigt at holde sig for øje, at disse begrænsninger også fra et kongeligt synspunkt kunne hindre uønsket konkurrence, afspejler bestræbelserne på at lægge et loft over pragt og omkostninger i lige så høj grad den udfordring, det for nogle adelige kunne være, at leve op til mere formuende standsfællers eksempel.

Allerede i Kalundborgrecessen 1576 omtales den tiltagende iscenesættelse af begravelsen som noget, der var til skade for dem med ringere evne og formue, og i Frederik III's forordning fra 1655 om „ufornøden overflødighed“ blandt adelige ved både bryllupper og begravelser omtales de begrænsninger, man i næsten hundrede år havde forsøgt at sætte igennem, som „den adelige stand til beste og conservation“.⁹⁵ Det er værd at lægge mærke til, at anledningen til den nye lovgivning her skal have været adelens egen anmodning til kongen. Og selvom det også hedder, at standen således kunne være andre til et godt og tarveligt eksempel, er det nærliggende at overveje, om den adelige fremtræden i Odenses offentlige rum i forbindelse med bryllupper og begravelser ikke også overfor egne standsfæller har kunnet fungere som en tilkendegivelse og demonstration af, at man forstod og var i stand til at leve op til det, standstilhørsforholdet fordrerede. Peter Englund har i sin undersøgelse af den svenske adels tænkemåde og samfundssyn i 1600-tallet fremhævet den vægt, man lagde på i levevis og ydre fremtræden at kunne leve op til det, der hørte standen til, og i en hjemlig sammenhæng har også Ole Bay

92 Wad 1916, s. 96–98. Lovgivningen i reces af 31. marts 1615, CCD, III, s. 445 og forordning af 30. juli 1617, s. 510f; forordning af 1. maj 1624, CCD, IV, s. 155–164.

93 KBB, 1627–1629, s. 787; 1630–132, s. 714; jf. Wad 1924, s. 353f.

94 Mikkelsen 1991, s. 78.

95 CCD, II, s. 34f; VI, s. 68–73; jf. Jespersen 2010, s. 39ff, 46f; Bay 2001, s. 292.

fremhævet betydningen af, at den adelige i sin adfærd formåede at følge sine standsfællers eksempel.⁹⁶

Også i Odenses byrum havde den enkelte adelige i forbindelse med bryllupper og begravelser mulighed for at lade en standsbevidsthed komme til udtryk ved netop at leve op til det, der i samtidige iagttageres øjne hørte standen til. Henlægningen af såvel vielsen som de øvrige til brylluppet hørende skikke og festligheder til Odense peger i det hele taget på, at det var en større offentlighed, det gjaldt om at kundgøre ægteskabet for, end den, der måske havde fundet vej til en vielse i sognekirken på landet. Man indbød gæster fra hele landet til den by, man i øvrigt var vant til at søge til, når den fynske adel trådte sammen som stand, og hvor der var passende rammer for begivenhederne. Ved at følge sine standsfællers eksempel og henlægge begivenhederne til en by som Odense, kunne man netop også demonstrere sit adelige tilhørsforhold ved at lade bryllup eller begravelse udspille sig under former, der ikke var forundt selv de mest velstående af byens borgere.

Afslutning

De mange bryllupper og begravelser udgør et vigtigt aspekt af forståelsen af Odenses betydning som centralt orienteringspunkt på Fyn i 1500- og 1600-tallet. Her havde også landsdelens adelige mulighed for at agere i et offentligt rum, der havde mere end blot lokal bevågenhed, og som man var vant til at søge til pga. byens status som landsdelscenter og centralt orienteringspunkt i administrativ, økonomisk, juridisk og politisk sammenhæng. For ganske mange indbefattede brylluppet eller den standsmæssige afsked med denne verden i perioden ca. 1560-1670 også en fejring eller en højtidelighed i øens „hovedstad“. Som hyppigt tilbagevendende begivenheder tjener de således til at understrege, at byens offentlige rum ikke kun var et anliggende for dens egne indbyggere, men også for udefrakommende aktører.

I den forbindelse spillede bygninger som byens rådhus og kirker en væsentlig rolle og tillagdes herved også en betydning, der var mere end blot lokal. Men også udendørs rum som byens centrale gader og torve, hvor en del adelige i forvejen havde erhvervet egne boliger, blev inddraget i begivenhederne. Selv byens afgrænsning overfor det omgivende land kunne spille en rolle, når beredne følger f.eks. mødtes umiddelbart udenfor byen for herfra at gøre et samlet indtog.

For den fynske adel var det at henlægge bryllupper og begravelser til Odense og at lade dem udspille sig i og omkring byens centrale rum og orienteringspunkter imidlertid også en mulighed for at vise, at man forstod og var i stand til at leve op til de krav og forventninger, der fulgte med standstilhørsforholdet, gennem en

96 Englund 1989, s. 72ff; Bay 2001, s. 307.

tilstedeværelse i byrummet, der af samtidige iagttagere kunne opfattes som specifikt adelig. Men ved at henlægge begivenhederne til netop byens rum kunne man også demonstrere sit adelige tilhørsforhold over for en større offentlighed ved at lade dem udspille sig under former, der netop ikke var selv de mest velstående af byens egne borgere forundt.

Det er naturligvis ikke kun i den her behandlede periode, at byens offentlige rum har tiltrukket sig opmærksomhed fra fynske adelige eller andre udefrakommende. Gravsten over fynske adelige fra senmiddelalderen og reformationstiden findes f.eks. i rigt mål bevaret i Skt. Hans kirke, og efter at enevældens indførelse for en længere periode synes at have svækket båndene mellem Odense og den fynske adel, fulgte mod slutningen af 1700-tallet standens „tilbagevenden“ til Odense, hvor der i vintermånederne udfoldedes et rigt selskabsliv omkring adelens klub og teatret. Et selskabsliv, som bl.a. skildres i Hans Hansens „Portrætmalerens dagbog“, hvor det hedder, at man på de bedste pladser i teatret kunne sidde blandt lutter kammerjunkere og baroner, ligesom der i det hele taget var så mange adelige i byen, at man kunne „føde Svin med dem“.⁹⁷

Den fynske adel udgør således en gruppe, hvis betydning det er let af få øje på i Odenses historie. Men i forsøget på at forstå forholdet mellem byer som Odense og deres opland over tid, kan der være god grund til også at overveje, hvordan andre udefrakommende aktører har forholdt sig til og været med til at præge byens offentlige rum. At Odense havde mere end lokal bevågenhed ses også i den rolle, som byen endnu i 1500-tallet kunne spille i forbindelse med f.eks. kongelige begravelser eller særlige begivenheder som lenshyldningen i 1580, der ligefrem førte til anlæggelsen af et nyt torv. I det her behandlede tidsrum kunne der for Odenses vedkommende også være grund til at inddrage dem, der kom til byen i handelsøjemed, eller gejstlige, for hvem byen som sæde for stiftsadministrationen og som uddannelses- og lærdomscenter med katedralskole og gymnasium i flere henseender udgjorde et orienteringspunkt. Den adelige orientering mod Odense er således blot ét eksempel på den interesse, som byens rum påkaldte sig udefra. Den udgør ikke desto mindre et ikke uvæsentligt aspekt i forståelsen af, hvad der – for at låne en betegnelse fra samtidens beskrivelser af byen – gjorde den ellers i flere henseender fra oplandet afgrænsede by til „Fyns hovedstad“.

Artiklen indgår som en del af forskningsprojektet „Forestillede geografier, sociale identiteter og transformationer af byens rum, Odense 1536-1915“ ved Odense Bys Museer. Projektet er støttet af Kulturministeriets Forskningsråd.

97 Clausen & Rist 1966, s. 141f, 151; jf. Engelstoft 1880, s. 426-433.

Litteratur

- Agertoft, Rasmus 2014: „Lad våbenerne tale. Vindinge kirkes våbenskjolde som symbolsk kommunikation“. Nyborg – før & nu, 2014, s. 102-125.
- Bay, Ole 2001: „Den danske adel og kirken efter reformationen (1536-1660)“. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag, s. 286-313.
- Berntsen, Arent 1656: *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, København 1656.
- Bricka, C.F. 1884a: „Eske Brocks Dagbog for Aaret 1617“. Danske Magazin, 4. rk., V, 1884, s. 289-313.
- Bricka, C.F. 1884b: „Udgifterne ved to fremmede Adelsmænds Begravelse i Kjøbenhavn 1591 og 1592“. Danske Magazin, 4. rk., V, 1884, s. 358-361.
- Bricka, C.F. & S.M. Gjellerup 1874-1913: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. Samtidige Levnetsbeskrivelser, uddragne af trykte og utrykte Ligprædikener*, I-II. Rudolph Klein.
- Bøggild Johannsen, Birgitte 1988: „Om kongelige begravelseskikke på Christian IV's tid“, i Birgitte Bøggild Johansen m. fl.: *Fru Kirstens Børn*. Nationalmuseet, s. 35-64.
- CCD = *Corpus constitutionum danicæ. Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660*, Udgivne ved V.A. Secher, Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, bd. I-VI, 1887-1918.
- Clausen, Julius & P.Fr. Rist 1966: *Memoirer og Breve*, VI, *Portrætmalerens Dagbog 1793-1797*. August Bangs Forlag.
- von Corswant-Naumburg, Inga 1999: *Huvudbaner och anvapen under stormaktstiden*. Ödins Förlag.
- DAA = *Danmarks Adels Aarbog*, 1884-.
- DK = *Danmarks kirker*, Udg. Nationalmuseet, København 1933-.
- Degn, Ole 1987: „Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700“. Historie, ny rk., XVII, 1987, s. 527-546.
- Engelstoft, C.T. 1880: *Odense Byes Historie*. Fyens Stifts litterære Selskab.
- Englund, Peter 1989: *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Atlantis.
- Fasmer Blomberg, Aage & Otto Andrup 1935: „Fester hos Adelen“, i Julius Clausen og Torben Krogh (red.): *Danmark i Fest og Glæde*. Bd. I, Tiden indtil 1648. Chr. Erichsens Forlag, s. 117-192.
- Fasmer Blomberg, Aage 1942: „Træk af den fynske Adels Historie. Foredrag holdt ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Odense den 20. Juni 1941“. Fynske Årbøger, 1942, s. 65-93.

- Fussing, Hans H. 1933: „„Fyens Antiquiteter“ 1606“. Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, XXI, 1933, s. 387-398.
- Fussing, Hans H. 1945: „Adel og Menighed. Kirkebøgernes vidnesbyrd om den danske adel omkring midten av 1600-tallet“. Hans H. Fussing (red.): *Til Knud Fabricius 13. August 1945*. Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck, s. 160-177.
- Gigas, Emil 1883: *Grev Bernardino de Rebolledo, spansk gesandt i Kjøbenhavn 1648-1659*. I. H. Schuboths Boghandel.
- Grundtvig, Johan 1873: „Ejler Brockenhuses historiske Kalenderantegnelser for 16de Aarhundrede“. Samlinger til Fyens Historie og Topographie, VI, 1873, s. 291-464.
- Hallenberg, Mats & Magnus Linnarsson (red.) 2014: *Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300-1850*. Nordic Academic Press.
- Hjorth-Nielsen, H. 1925-1931: „Uddrag af biskop Jens Bircherods dagbøger 1658-1708“. Personalhistorisk Tidsskrift, XLVI, 1925, s. 301-332; XLVIII, 1927, s. 39-71 og 219-248; XLIX, 1928, s. 116-144 og 246-276; L, 1929, s. 140-174; LI, 1930, s. 81-115; LII, 1931, s. 142-172.
- de Hofman, Hans 1760: *Samlinger af Publique og Private Stiftelser Foundationer og Gavebreve som forefindes udi Danmark og Norge ...*, V, København 1760.
- “Hr. Mogens Bildes Testament. 1537“. Danske Magazin, 1. rk., VI, s. 49-54.
- Huitfeldt, Arild 1600-1603: *Chronologiae, continuatz oc Forfølge paa vore Danske Historier / siden Saxo døde*, I-III, København 1600-1603.
- Jespersen, Knud J.V. 2001: „Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800“. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660*. Aarhus Universitetsforlag, s. 604-633.
- Jespersen, Leon 2010: „At være, at ville og at have – træk af luksuslovgivningen i Danmark i 15- og 1600-tallet“. Temp, nr. 1, 2010, s. 31-58.
- Jessen, Niels Henrik 1983: „Borgerkvarterer i Odense i slutningen af 1500-tallet“. Fynske Årbøger, 1983, s. 7-26.
- Johansen Jens Chr. V. 1999: „1658 – et år af biskop Jens Bircherods dagbøger“. Fund og Forskning, bd. 38, 1999, s. 65-117.
- Jørgensen, Ove 1981: *Otonium*. Odense Universitetsforlag.
- KBB = *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold i Uddrag*, udgivne ved C. F. Bricka o.a., I-XXXIX, 1885-2005.
- Koch, L. 1901-1903: „Gudstjenesten i den danske Kirke efter Reformationen“. Kirkehistoriske Samlinger, 5. rk., I, 1901-1903, s. 1-54, 161-207, 337-406 og 647-697. Her citeret efter særtryk, tilgængeligt via Statsbiblioteket, s. 1-223.
- Kümin, Beat & Cornelia Usborne 2013: „At Home in the Workplace: A Historical Introduction to the „Spatial Turn“. History and Theory, 52, 2013, s. 305-318.
- Ladewig Petersen, Erling, Knud J.V. Jespersen, Leon Jespersen 1984: *De fede år. Odense 1559-1660. Odense Bys Historie*, II. Odense Kommune.

- Ladewig Petersen, E. 1985: „Adelen udi Fyn, dens privilegier“. Historie/Jyske Samlinger, Ny række, bd. 16, 2, 1985, s. 234-245.
- Larsen, Svend 1954: „Adel i Odense i det 17de århundrede“. Fynske Minder, 1954, s. 22-49.
- Larsen, Chr. (Udg.) 2005: *Eske Brock medt egen handt. Eske Broks dagbøger 1604-1622*. Landbohistorisk Selskab.
- Lauridsen, P. 1874: *Odense og nærmeste Omegn i Billeder og med historisk beskrivende Text*, Odense 1874.
- Lyngby, Thomas 2015: *Måder at bo på. Indretning, liv, stemninger og bevidsthedsformer i danske overklasseboliger i byen 1570-1870*. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.
- Lünig, Johann Christian 1720: *Theatrum ceremoniale historico-politicum, Oder Historisch- und politischer Schau-Platz aller Ceremonien...*, II, Leipzig 1720.
- Madsen 1995 = *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, ved Jens Rasmussen og Anne Riising. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift.
- Matthiesen, Hugo 1946: *Snapstinget*. Gyldendal.
- Meidell, Fr. 1884-1886: „Om Lægmands Talen over Graven“. Kirkehistoriske Samlinger, 3. rk., V, 1884-1886, s. 801-805.
- Mikkelsen, Hans 1641: *En christelig Lijgprædicken, der Claus Daa til Raffnstrup sampt hans Frue Ingeborg Parszbierg til Bunderup, deres Lijg bleffue til deris Nedsættelse bestædit i St. Knuds Kircke i Otthense 21. Aprilis 1641*, Salomon Sartorius, København.
- Mikkelsen 1991 = *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, ved Anne Riising og Mogens Seidelin. Udgiverselskabet for Historisk Samfund for Fyns Stift.
- Molbech, C. 1846: *Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708*. Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog.
- Mollerup, W. 1917: *Vildskud. Skizzer og Billeder fra Bylivet i Danmark i 18. Aarhundrede*. Nyt Nordisk Forlag.
- Münster, Sebastian 1544: *Cosmographia universalis*. Basel.
- Maar, Wilhelm (udg.) 1910: *Holger Jacobæus' Rejsebog (1671-1692)*. Gyldendal.
- Nyborg, Ebbe & Birgitte Bøggild Johansen 2005: „Herregård og kirke“, i John Erichsen & Mikkel Venborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, Bd. 3: Drift og landskab. Nationalmuseet, s. 241-289.
- Nørregaard Frandsen, Johannes og Jens Toftgaard (red.) 2013: *Odense i forvandling*. Odense Bys Museer.
- Ochsner, Bjørn 1947: „Om illustrerede trykte ligprædikener over danske“. Bogvennen, ny rk., III, 1947, s. 87-133.

- Olden-Jørgensen, Sebastian 1996: „Statsceremoniel, hofkultur og politisk magt i overgangen fra adelsvælde til enevælde – 1536-1746. Fortid & Nutid, marts 1996, s. 3-20.
- Petersen, K.N.H. 1869-1870: „Omkostningerne ved Niels Rosenkrandses Begravelse 1676“. Danske Samlinger, V, 1869-1870, s. 353-359.
- Pontoppidan, Erik 1739-1741: *Marmora Danica selectiora sive inscriptionum, qvotqvot fatorum injuriis per Daniam supersunt*, Bd. I-II, København 1739-1741.
- Porsmose, Erland 2006: „Adelsvoldens sidste dage“, i Lars Bisgaard, Michael Bregnsbo, Finn Stendal Pedersen og Aage Trommer (red.): *Krig fra først til sidst. Festskrift til Knud J.V. Jespersen*. Syddansk Universitetsforlag, s. 75-97.
- Porsmose, Erland 2015: *Kongen kommer. Nyborg – Danmarks riges hjerte I*. Østfyns Museer.
- Resen, Peder Hansen 1984: *Atlas Danicus IV, Fyn*, udg. af Jacob Isager. Odense Universitetsforlag.
- Ringgaard Lauridsen, Henning & Lars Munkøe (red.) 1988: *Viborgs historie 1. Oldtid-1726*. Viborg kommune.
- Runefelt, Leif & Oskar Sjöström 2014: *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550-1830*. Nordic Academic Press.
- Runefelt, Leif 2014: „Färgbruk i det offentliga. Fallet „brokig“ 1600-1830“, i Leif Runefelt & Oskar Sjöström: *Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550-1830*. Nordic Academic Press, s. 189-209.
- Rørdam, H.F. 1878: „Præsten Christiern Bruns Optegnelser især fra Aarene 1572 til 1591“. Samlinger til Fyens Historie og Topographie, VII, Odense 1878, s. 233-307.
- Rørdam, H.F. 1884-1886: „Jordefærdsskikke i Fortiden“. Kirkehistoriske Samlinger, 3. rk., V, 1884-1886, s. 627-640.
- Rørdam, H.F. 1891-1893 og 1905-1907: „Biskop Laurids Jacobsen (Hindsholms) Dagbog fra 1651 til 1663“. Kirkehistoriske Samlinger, 4. rk., II, 1891-1893, s. 641-686, og 5. rk., III, 1905-1907, s. 703-740.
- Samuelson, Jan 2004: „Om adelns symboliska representation i kyrkorna“. Christina Kjellson, Sven Olofsson & Per Sjölin (red.): *Blickar bakåt. Elva uppsatser om et förgånget nu*. Institutionen för humaniora, Mitthögskolan, s. 85-103.
- Schjerning, Camilla 2014: „Kampen om byens rum: om centrale rum og sociale identiteter i 1700-tallets Odense“. Fynske Minder, 2014, s. 70-81.
- „Sivert Grubbes Dagbog (Slutning)“. Danske Magazin, 4. rk., IV, 1878, s. 4-83.
- Suhm 1780 = „Udtoa af Claus Christophersen Lyschanders Fortale til sin store utrykte danske Krønike“, i Suhm, P.F.: *Samlinger til den Danske Historie*, 1. bd., 2. hft., København 1780.

- Thorsen, P.G. 1878: „Til Fru Sitzell Bryskes Amindelse (†1573)“. Danske Magazin, 4. rk., IV, 1878, s. 287-306.
- Troels-Lund, Troels Frederik 1968-1969: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*, 6. udg, ved Erik Kjersgaard, I-VII. Gyldendal.
- Twaites, Reuben Gold (udg.) 1905: *New voyages to North-America, by the baron de Lahontan. Reprinted from the English edition 1703*, I-II. A. C. McClurg & Co.
- Vedel Simonsen, L.S. 1843-1844: *Bidrag til Odense Byes ældre Historie*, II-III, 1843-1844.
- Vedel Simonsen, L.S. 1845: *Bidrag til Lehnsmanden paa Hagenskov, Rigsraad og Ridder Hr. Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse, med Brudstykker af hans egenhændige Dagbøger fra 1625 til 1656*, Odense 1845.
- Wad, G.L. 1883: „Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger for Aarene 1688-1691“. Personalhistorisk Tidsskrift, IV, 1883, s. 3-9.
- Wad, G.L. (udg.) 1893: *Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjõe*, II. Thanning & Appel.
- Wad, G.L. 1916: „To odensiske monumenter“, i *Fra Fyens Fortid*, Bd. 1. J.L. Lybeckers Forlag, s. 38-126.
- Wad, G.L. 1924: „Fra den Seebladske Familiekrede“, i *Fra Fyens Fortid*, Bd. 4. H. Hagerups Forlag, s. 320-366.
- Weeke, C. 1876-1877: „Claus Bille's Kalenderoptegnelser“. Danske Samlinger, 2. rk., V, 1876-1877, s. 56-67.
- Wolf, J.L. 1654: *Encomion Regni Daniæ: Det er: Danmarckes Riges Loff oc dets høyloflige Konge Riges tilhørigte Provinciæ, Øers, kongelige Slotters oc Festningers, Herre-Sæders oc andre præctige Bygningers Beskriffvelse*, København 1654.
- Zalewski, Barbara, Line Bregnhøi, Søren Lundqvist & Jakob Tue Christensen (red.) 2013: *Odense Adelige Jomfrukloster. Odense secular Convent for Noblewomen*. Realdania Byg.
- Zeiller, Martin 1658: *Neue Beschreibung der Königreiche Dennemarck und Norwegen*, 1658.

Utrykte kilder

- KB (Det kgl. bibliotek), „Skriverkalender for 1625 med nogle Optegnelser af Kansler Christen Thomæsen Sehesteds Frue Mette Rosenkrantz. død 1644“, NKS 193 oktav.
- RO (Rigsarkivet, Odense), „Excerpter af Biskop Dr. Jens Bircherods Dagbøger“, 1658-1708.
- RO (Rigsarkivet, Odense), Personalialia, Arkivet efter C. Brandt, „Uddrag af de ældste kirkebøger i Odense i kopi“, 1640-1705.

English Summary

„...with noble procession...“

Noble weddings and funerals in Odense c. 1560-1670

The article shows how the significance of a city like Odense as a focal point for a larger region during the 16th and 17th centuries was also mirrored in the presence of groups and individuals from outside the city in its public space(s), and highlights the role that these same groups and individuals could play in shaping and defining public space. Odense was sometimes referred to as the “capital” of Funen, and in many ways the city really was a focal point for the whole island. Its importance can also be seen in the great number of noble funerals and weddings that took place in the city. Noble funerals and weddings show how specific places and focal points within the city, such as its churches and its town hall, could be of significance to groups from outside the city as well. But weddings and funerals also provided nobles with the opportunity to demonstrate their ability to live up to the example set by other nobles, and to demonstrate an understanding of what was expected of the festivities or ceremonies on such occasions. In this way, nobles could use the public space of cities like Odense to display their affiliation to a group separate from the city’s own population, and descriptions of noble weddings and funerals in Odense during the period c. 1560-1670 show that contemporary observers were able to identify specific noble features in the way that these groups and individuals from outside the city were present in its public space.

Ida Christine Jørgensen f. 1989, historiker og marinarkæolog med fokus på 1700-tallets danske statsfinansierede skibskonstruktion.

Keywords: Denmark; 18th century; The Danish West Indies; convoying; frigates; shipbuilding; ship construction; the Construction Committee; outfitting; accommodation

FREGATTER PÅ VESTINDIENSEJLADS

Et studie af skibskonstruktion og ekvipering af fregatter til langfart

Når de danske handelsskibe stævnedede ud mod de dansk vestindiske øer, var de ikke altid alene. Især i perioder, hvor krige hærgede, måtte flådens fregatter yde beskyttelse mod kapere og andre nationers krigsskibe, så den indbringende handel kunne fortsætte. Det er netop disse fregatter, denne artikel vil sætte fokus på. Men ikke på deres sejlads over Atlanten og ikke på deres opgaver i de tropiske farvande. Længe før fregatterne overhovedet var klar til at sætte kursen mod kolonierne, var der blevet gjort mange tanker om skibenes konstruktion, stand, armering og ekvipering. Dette skete hos en kommission, der har efterladt sig en stor mængde kilder, der i dag kan fortælle os om alle de forberedelser, der skulle til, når en fregat skulle sendes på langfart. Konstruktionskommissionen stod for alle diskussioner og beslutninger vedrørende statens skibsbyggeri, og deres efterladte protokoller giver et spændende indblik i dette arbejde.

Kolonihistorie. Langfarter. Mange gange er historien om de farefulde rejser over Atlanten eller nedenom Kap Det Gode Håb blevet fortalt. Eventyrlige og gyselige historier om sygdomme og elendighed, den fremmede verden og store rigdomme. Denne del af kolonihistorien er velkendt. Det lille land med de eksotiske tropekolonier, de rige plantageejere og de velhavende københavnske købmænd samt de brave søfolk, der gang på gang drog ud på den farefulde og

ukomfortable færd for at bringe værdifulde og eksotiske varer hjem til Danmark.¹ For at sikre handlen i rigets vestligste kolonier patruljerede flådens fregatter farvandene omkring øerne og udførte ligeledes konvojering af handelsskibene. Fregatterne var som skibstype mindre, hurtigere og mere manøvreedygtige end linieskibene, men havde stadig en betydelig slagkraft. De egnede sig derfor godt til opgaven med at sikre ro, orden og tryk sejlad omkring kolonien såvel som på turen over Atlanterhavet. Forberedelserne, der gik forud for de lange og farifulde rejser, er sjældent beskrevet, og det selv om den danske organisering af skibsbyggeri, indretning og udrustning af skibene adskilte sig afgørende fra de øvrige europæiske søfartsnationer. Med én kommission, der udelukkende tog sig af skibskonstruktion, -byggeri, udrustning og vedligehold, blev opgaverne og kvalitetskontrollen håndteret meget effektivt i Danmark sammenlignet med andre skibsbyggende nationer. Ud over at Konstruktionskommissionen rent organisatorisk lettede arbejdet på skibsværfterne i samtiden, betyder centraliseringen af ansvaret dengang, at en meget stor del af de historiske kilder om emnet er samlet ét sted. Eftersom Konstruktionskommissionen tog sig af alle indkomne rapporter, ordrer, forslag m.m., og deres protokoller i øvrigt er meget grundigt holdt, betyder denne kommissions specialisering, at der findes mange oplysninger om 1700-tallets flåde fartøjer fra den første streg blev sat på konstruktionstegningen, til fartøjet blev taget ud af flåden.

Denne artikel tager afsæt i forfatterens speciale i marinarkæologi fra 2016, der behandlede flådeskibskonstruktion i Danmark og Konstruktionskommissionens rolle. I anledning af hundredåret for salget af De Dansk Vestindiske Øer, vil artiklen fokusere særligt på de af flådens fregatter, der sejlede på langfart til de caribiske kolonier samt betydningen af disse langfarter og sejlad i tropisk klima for skibenes konstruktion og indretning.

Det kognitive objekt – eller tankerne bag

Med skibet som den mest komplekse maskine i den præindustrielle verden² er selve processen med at konstruere og bygge et skib et område, der kan fortælle meget om det teknologiske kendskab og udbredelse i et samfund. De historiske kilder kan imidlertid give et indblik i de tanker og rationaler, der blev gjort i processen. I arkæologien arbejdes med begrebet *det kognitive objekt*.³ Kort fortalt er det en teori om, at de genstande, vi finder, ikke nødvendigvis oprindeligt var tænkt,

1 Skønt kolonihandlen gavnede helstaten (Danmark–Norge med hertugdømmerne), vil denne artikel benytte udtrykket 'Danmark', eftersom skibsbyggeriet, som her er i fokus, fandt sted i København, og fregatterne udgik på langfart herfra.

2 Muckelroy 1978

3 van der Leeuw 1993; Maarleveld 1995

som de kom til at fremstå, da de var færdige. Der kan med andre ord være uoverensstemmelse mellem det færdige resultat og den oprindelige idé hos skaberens. Når denne teori overføres på Konstruktionskommissionens arbejde, kan forhandlingsprotokollerne fortælle mange historier om ideer og idealer for skibene, der af den ene eller den anden grund ikke blev til noget. Somme tider var det økonomien, der umuliggjorde en idé, og somme tider var det andre realiteter, der satte en stopper for, at et skibsbygningsideal blev til virkelighed. Hvad protokollerne fortæller os er, at mange skibe i den danske flåde var tænkt på én måde, da de blev konstrueret, men af mange forskellige grunde faldt helt anderledes ud. Ser man på en skibsmodel fra 1700-tallet, er der en god chance for, at skibet slet ikke så sådan ud på de første konstruktionstegninger, men at det færdige resultat blev formet af virkelighedens udfordringer såsom økonomi, materiale, teknologi (eller mangel på disse tre) og klimaet.⁴ I denne artikel er det værd at have teorien om det kognitive objekt i baghovedet som en måde at forstå, hvad der i konstruktionsprocessen gjorde, at de endelige resultater blev, som de blev. Med andre ord: hvilke problemer, udfordringer og forhindringer måtte Konstruktionskommissionen slås med, og hvilke løsninger fandt de, der formede skibene i flåden? I det følgende vil der optræde flere eksempler på, hvordan Konstruktionskommissionen håndterede sager om skibenes konstruktion og indretning. Sager, der direkte eller indirekte gav skibene særlige karaktertræk, som ofte afviger fra de første konstruktionstanker. Men først er en kort introduktion til Konstruktionskommissionen og dens panderter ude i Europa på sin plads.

Skibsbyggeri, organisering og administration

De historiske skibsværfter og deres administration fylder ikke stort i den europæiske flådehistorie. Den litteratur, der findes, giver imidlertid et billede af de europæiske søfartsnationers meget forskellige tilgang til, hvordan deres skibsbyggeri blev organiseret. Sammenligningerne mellem administrationen af skibsbyggeri i de fremmeste søfartsnationer i Europa (og senere også i Nordamerika) er et helt studie i sig selv, og afsnittet her skal blot bidrage med et billede af Danmarks anderledes tilgang til opgaven, samt hvad dette har betydet for tilgængeligheden af kilder til emnet. Det er op til læserens egen vurdering, om nogle af de nævnte landes administrative modeller kan have inspireret danskerne til Konstruktionskommissionens form. Selv om kilderne fra Konstruktionskommissionen ikke indeholder direkte beviser for, at dette skulle være tilfældet, er det nærliggende at tro, at kommissionens organisering og ansvarsområder har været inspireret af andre europæiske landes erfaringer. Generelt er de studier, der hidtil er foretaget

4 Disse forhindringer er opstillet i en model af marinarkæolog Jonathan Adams (Adams 2013)

på området, indsat i en storpolitisk ramme, der beretter om skibsværfternes virke i fredelige såvel som konfliktfyldte perioder, men altid med den politiske situation som styrende element. For Storbritannien er skibsværfternes administrative historie under Napoleonskrigene undersøgt af Roger Knight og Roger Morriss, mens slutningen af 1600- og begyndelsen af 1700-tallet beskrives af Daniel Baugh.⁵ I samtlige værker om Storbritanniens skibsværftshistorie står det klart, at den geografiske afstand mellem det administrative Navy Boards kontor i London og de mange skibsværfter, der lå spredt langs Themsen samt ned over det sydlige England, skabte store kontrolmæssige problemer.⁶ Og mens Navy Board var ledet af en såkaldt Comptroller, var underafdelingen Drawing Office, hvor konstruktionstegningerne blev udført, ledet af den såkaldte Surveyor.⁷ Dette betød, at skibsværfternes arbejde, heriblandt skibsbyggeriet, blev kontrolleret af én, mens arbejdet med at tegne og konstruere skibe blev kontrolleret af en anden. Sammenlignet hermed var begge dele samlet under én kommission i Danmark. Også i Frankrig og i Sverige var den teoretiske konstruktionsfase og den praktiske byggefase opdelt. Lars O. Berg og Einar Wendt m.fl. dækker Sveriges skibsværftsadministration gennem Amiralitetskollegiets historie (1634-1791).⁸ James Pritchard, Jonathan Dull og Martine Acerra m.fl. beretter om Frankrigs administration af opbygningen af deres flåde under våbenkapløbet med England, der begyndte i starten af 1700-tallet.⁹ Frankrig gjorde et forsøg på at konstruere skibe på basis af en kombineret viden fra både matematikere, der kendte til teorien, og søfolk (dog oftest officerer), der vidste, hvad der reelt virkede og var behov for i flådefartøjernes konstruktion.¹⁰ Det var en ret moderne tilgang i en tid, hvor teoretiske og praktiske fag gerne blev holdt adskilt. Denne kombination af viden kan genkendes i Konstruktionskommissionens sammensætning af medlemmer. Kontrollen med skibsbyggeriet på de franske værfter lod imidlertid noget tilbage at ønske. De franske søofficerer var opdelt i regulære kampofficerer og administrative officerer. Mens de første generelt vandt stor respekt blandt flådens ansatte, var de sidste anset som mindre værd. De administrative officerer førte kontrollen med skibsværfterne og skibsbyggernes arbejde, hvilket ofte skabte konflikter, når håndværkerne af simpel disrespekt nægtede at følge officerernes anvisninger.¹¹ I Sverige havde Amiralitetskollegiet i princippet kontrollen med skibsværfterne. Somme tider overlappede ansvarsområderne imidlertid med andre instanser, hvilket resulterede i store forsinkelser, når der ikke kunne nås til enighed om, hvem der tog

5 Knight 1985; Knight 2013; Morriss 1983; Baugh 1965

6 Knight 1985, s. 40

7 Knight 2013, s. xxx

8 Berg 1970; Wendt m.fl. 1950

9 Pritchard 1987a; Pritchard 1987b; Dull 2005; Acerra m.fl. 1998

10 Pritchard 1987a, s. 13.

11 Pritchard 1987b, s. 48.

sig af hvad.¹² Kontrollen med værfterne blev varetaget af en viceadmiral. Viceadmiralerne i Amiralitetskollegiet skiftedes til at være opsyn på værfterne og holdt en tæt kontakt med kollegaerne i kollegiet.¹³

Mens skibsværfterne og deres administrationer rundt om i Europa summede af liv, var organiseringen af disse meget forskellig. Der er ingen tvivl om, at den danske administration med Konstruktionskommissionens organisatoriske form samt den teoretiske og praktiske arbejdsfase så tæt forbundet gjorde dansk skibsbyggeri meget effektivt og med en høj kvalitetsstandard. I dansk historielitteratur er skibsbyggeriets administrative afdeling kun sjældent beskrevet og da kun i sidebemærkninger. Skibskonstruktionshistorie er dog grundigt behandlet af Hans Christian Bjerg.¹⁴ Vigtigst i denne sammenhæng er dog, at Konstruktionskommissionens eksistens fra 1739 og langt op gennem den danske flådes storhedstid gør det enkelt at finde kilder om, hvad der rørte sig i dansk skibsbyggeri i perioden.

Konstruktionskommissionen

Konstruktionskommissionen blev oprettet i 1739. Den ses ofte som en reaktion på, at Fabrikmesterens¹⁵ opgaver var blevet alt for omfattende: Fabrikmesteren var forud for Konstruktionskommissionens oprettelse både konstruktør og tilsynsførende med eget arbejde såvel som med selve byggeriet af skibene.¹⁶ Der var således i praksis ikke noget kontrolorgan i processen med at konstruere og bygge et skib. Dette havde skabt nogle uheldige situationer med skibe, der ikke stemte overens med deres konstruktionstegning, og en afskediget Fabrikmester samme år, som kommissionen blev oprettet.¹⁷ De kongelige ordrer til kommissionen var imidlertid *nøje at eksaminere og ventilere* alt vedrørende skibenes konstruktion, at *eksaminere alle forfattede Tegninger af Orlogsskibe, Fregatter og andet*, og sidst men ikke mindst sørge for, at de, der konstruerede skibene, *havde de fornødne Videnskaber, Kyndighed og Erfarenhed*, så de var i stand til at udføre konstruktionstegninger og sørge for at lede skibsbyggeriet, så det færdige skib stemte overens med tegningen.¹⁸ Konstruktionskommissionen bestod af uddannede skibskonstruktører, kyndige søofficerer samt et par af de såkaldte *ascultan-*

12 Berg 1970, s. 22.

13 Berg 1970, s. 5.

14 Bjerg 1980

15 Lederen af skibsbyggeriet på Holmen. Alt efter den enkelte Fabrikmesters formåen har hans opgaver vekslet mellem udelukkende administrative og en høj grad af involvering i arbejdet med selve skibskonstruktionen.

16 Auer 2008

17 Bjerg 1980, s. 33

18 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 3: 1739 – 1740. s. 3

ter, der var i lære som skibskonstruktører. Hvert møde blev nøje ført til protokols, ligesom indkomne og udgående skrivelser også blev indskrevet i denne meget grundigt holdte og omfangsrige samling af protokoller. Det er naturligvis ikke til at vide, hvad der blev talt om i kommissionen, som ikke blev skrevet ned. Sproget er temmelig indforstået til tider, og det fremgår tydeligt, at der er tale om mennesker, som havde et indgående kendskab til skibskonstruktion og -byggeri. Der findes derfor indimellem konklusioner uden mellemregninger og beslutninger baseret på, hvad der for medlemmerne i kommissionen tilsyneladende har været indlysende. Dette rykker dog ikke ved det faktum, at protokollerne er rige på informationer om dansk skibsbyggeri og tankerne bag.

I takt med at de danske fregatter mere og mere hyppigt sejlede den lange vej over Atlanten og samtidig skulle opholde sig i tropisk klima over længere tid, fik Konstruktionskommissionen nye og anderledes opgaver. Fregatternes skrog skulle gøres stærke nok til den lange sejlads i de lune farvande, hvor pæleormene gerne gnavede i skroget og gjorde det svagt. Ligeledes skulle provisioner til op imod otte måneder medbringes, hvilket var langt mere end skibene normalt var beregnet til. Og oveni kom alle de andre småproblemer, der viste sig hen ad vejen, når fregatterne var sejlet afsted, og rapportererne begyndte at indkomme i kommissionen.

Fregatterne konstrueres og bygges

Konstruktionskommissionen spillede fra oprettelsen i 1739 en vigtig rolle i konstruktionen af flådens skibe og siden den mere praktiske byggeproces. Enhver konstruktionstegning blev af Holmens Chef sendt til kommissionen, hvor den blev gennemgået. Ved forslag til forandringer blev disse meldt tilbage til Holmens Chef. Ved større forandringer måtte tegningen gøres om, men ved mindre justeringer kunne de blot tilføjes den oprindelige tegning. Under gennemgangen af overskibsbygmester Anders Turesens tegning til orlogsskibet *Oldenborg* i 1740 fandt kommissionen så mange ting at forandre, at Turesen blev bedt om at foretage en helt ny tegning.¹⁹ For skibskonstruktør og senere Fabrikmester Friderich Michael Krabbe gav hans konstruktioner dog somme tider anledning til større diskussioner, eftersom han yndede at eksperimentere med såvel konstruktion som aptering (indretning) af flådens skibe. Således viste Konstruktionskommissionen ikke udelt begejstring, da Krabbe konstruerede de to fregatter *Langeland* og *Søridderen*, efter hvad han havde erfaret om skibsbyggeri i henholdsvis England og Frankrig under sit uddannelsesophold, og det krævede en del forklaringer og

19 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 3: 1739 – 1740, s. 106

beregninger fra Krabbes side, før kommissionen var overbevist.²⁰ Ligeledes blev Krabbes aptering af fregatten *Christiansborg* fra 1758 direkte afvist, da Krabbe uden nogen åbenlys grund havde indrettet skibet markant anderledes end de øvrige fregatter i den danske flåde.²¹ Selv om Konstruktionskommissionens krav til ændringer i konstruktionerne skabte mere arbejde for skibskonstruktørerne, og det formentlig tillige har såret deres faglige stolthed en smule, er diskussionerne om konstruktionsmetoder og inspiration fra andre søfartsnationer yderst interessante i historisk øjemed. De giver et indblik i Konstruktionskommissionen som en organisation, der yndede at følge traditioner og kun gav plads til innovationer, hvis der var en tydelig fordel derved og absolut ingen risiko. Det var netop Konstruktionskommissionens opgave at sikre, at skibene var godt konstrueret og ordentligt bygget, og den gav ikke plads til for mange eksperimenterende forslag. Af kendte fregatter, som sejlede konvoj på Vestindien, kommer her et udsnit af skibene og de kommentarer, som konstruktionstegningerne fik med på vejen: I begyndelsen af året 1759 fik Konstruktionskommissionen tilsendt konstruktionstegningerne til fregatten *Falster* udfærdiget af Fabrikmester Krabbe med en ordre fra Holmens Chef om at gennemgå dem. I svaret til Holmens Chef to dage senere påpegede kommissionen, at *Falster* havde to kanoner mere på dæk og to mindre på skansen, end der stod i reglementet. I øvrigt henviste kommissionen til deres betænkning over den førnævnte fregat *Christiansborg*.²² Ved eksamineringen og ventileringen af tegningerne til *Christiansborg* i foråret 1758 havde kommissionen en del at udsætte på denne Krabbes første konstruktion. Kommissionens første forbehold var således, at hverken fregattens længde eller armaturen (kanonernes antal og størrelse) var efter reglementet. Krabbe havde udstyret *Christiansborg* med 24 12-pundige kanoner²³ og ikke, som det stod i reglementet, 20 sekspundige og fire firepundige.²⁴ Længden var tillige 128 fod, hvilket var alt for meget og efter reglementet svarede til en 40 kanoners fregat.²⁵ I et til konstruktionstegningerne vedlagt dokument forklarede Krabbe, at både armaturen og dimensionerne var taget efter de franske fregatter, hvis kvaliteter han priste i høje toner, men også at han havde stræbt efter at tilpasse den succesfulde franske konstruktion til danske forhold. Krabbe mente, at konstruktionen til fregatten *Christiansborg*, der var

20 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 14: 1758 – 1759, ss. 195–196; ss. 210–213; ss. 268–290

21 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 13: 1757 – 1758, s. 158

22 Fregatten *Christiansborg* blev i øvrigt solgt til Guineisk Kompagni i 1765 og nåede at gennemføre fire trekantstogter for kompagniet (Gøbel 2012, s. 515–553)

23 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 13: 1757 – 1758, s. 182

24 KB: Ny Kongelig Samling 782, 4o, Gregers Haxthausens notesbog, ca. 1780 (reglementet for armaturen blev approberet i 1750)

25 KB: Ny Kongelig Samling 782, 4o, Gregers Haxthausens notesbog, ca. 1780 (reglementet for dimensionerne blev approberet i 1741)

betydeligt længere end andre 24 kanon fregatter og også langt tungere armeret, ville vinde i flere henseender, dels fordi større skibe sejler bedre, og dels fordi denne nye fregatkonstruktion med sine 24 12-pundige kanoner ville have en slagkraft lig den af de 30 kanoners fregatter, der normalt førte 20 12-pundige og 10 firepundige kanoner.²⁶ Kommissionen bemærkede ligeledes, at Krabbes nye konstruktion havde et forholdsvis lille forskib. Krabbe, der også i denne henseende havde været inspireret af de franske fregatter, uddybede i det vedlagte dokument, at fregattens sejlad især i forhold til fart ville blive styrket, om end den ville risikere at vaske (tage vand ind over dækket) i høj sø, netop på grund af sin fart. Konstruktionskommissionen var i dette aspekt enig med Krabbe i, at man godt kunne leve med, at skibet vasker lidt, hvis konstruktionen samtidig styrkede sejladsen.²⁷ 30 kanon fregatten *Falsters* konstruktion mindede meget om *Christiansborgs*. Den var ligeledes 128 fod lang og således noget længere end reglementet foreskrev, nemlig 115 fod for fregatter på 30 kanoner.²⁸ Også for armaturen gik Krabbe med konstruktionen af *Falster* udenom reglementet ved at beregne 22 12-pundige og fire ottepundige kanoner, mens reglementet foreskrev 20 12-pundige og 10 firepundige kanoner (alternativt kunne de 12-pundige kanoner erstattes af samme antal ottepundige).²⁹ Tegningerne for begge fregatter blev imidlertid godkendt af Konstruktionskommissionen, og *Christiansborg* og *Falster* løb af stablen henholdsvis i maj 1759 og i marts 1760.

Fregatten *Perlen* var formodentlig det første skib i den danske flåde, der blev konstrueret efter en ny kongelig resolution, som Konstruktionskommissionen fik besked om d. 31. marts 1772: Orlogsskibe, der før havde ført 60 eller 70 kanoner, skulle nu føre henholdsvis 64 og 74 kanoner. Skibets længde ville forblive den samme, og desuden skulle skansekanonerne reduceres med fire. Ideen var, at de resterende skansekanoner skulle være mobile og kunne flyttes til den side af skibet, hvorfra der blev kæmpet. Ligeledes skulle fregatter på 30 kanoner nu føre 36 kanoner. For at gøre plads skulle hyttekamrene (faste kahytter på dækket, oftest til officererne) fjernes. Tegningerne til fregatten *Perlen* var afsendt allerede dagen efter beskeden om den nye kongelige resolution havde nået Konstruktionskommissionen, nemlig d. 1 april 1772. Tegningerne, der var udført af Fabrikmester Krabbe, viste en fregat udstyret med 36 kanonporte, førende 34 kanoner og seks falkonetter (små kanoner), de sidste med henblik på at kunne flyttes rundt efter behov. Fregatten havde i øvrigt samme længde som dens forgængere på 30 ka-

26 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 13: 1757–1758, s. 187

27 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 13: 1757–1758, ss. 151–154

28 KB: Ny Kongelig Samling 782, 4o, Gregers Haxthausens notesbog, ca. 1780 (reglementet for dimensionerne blev approberet i 1741)

29 KB: Ny Kongelig Samling 782, 4o, Gregers Haxthausens notesbog, ca. 1780 (reglementet for armaturen blev approberet i 1750)

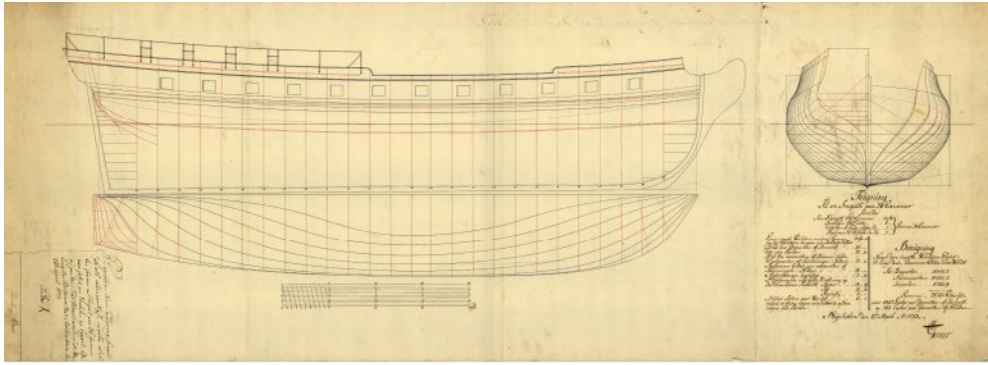

Illustration 2: Konstruktionstegning af fregatten *Bornholm* fra 1773 af Henrik Gerner. I teksten i højre hjørne bemærkes det blandt andet, at fregattens middelporte sidder højere end på fregatterne *Perlen* og *Falster*. Orlogsværftet, tegningssamling: A1208f.

noner.³⁰ Konstruktionskommissionen fandt intet ved *Perlens* konstruktion, der krævede forbedring, og fregatten blev påbegyndt kort tid efter. Man har tilsyneladende været godt tilfreds med fregatten *Perlen*, for fregatten *Cronborg* fra 1776 blev bygget efter *Perlens* tegninger. I juli 1775 var *Cronborgs* afslagningsspanter (midlertidige spanter af let materiale, der senere skiftes ud med de blivende spanter) klar, og Konstruktionskommissionen tog ud til Nyholm for at opmåle disse afslagningsspanter på ordre fra Holmens Chef. Kommissionen kunne herefter melde, at målene på *Cronborgs* spanter stemte overens med *Perlens* og med *Perlens* konstruktionstegning.³¹ Fregatten *Bornholm* blev bygget i 1774 efter tegninger af Henrik Gerner.

Fregatten sejlede blandt andet på Vestindien i 1780 under kommando af den navnkundige søofficer Peter Schiønning. Fregatten på 36 kanoner var apteret til at rumme proviant for seks måneder i stedet for de fem, der stod i reglementet.³² Dette var også tilfældet for flere andre fregatter herunder fregatten *Perlen* og dermed ikke unikt. Dog var *Bornholms* middelporte (kanonportene på det underste batteridæk) placeret fire tommer højere end på fregatten *Falster* og to tommer højere end på Fregatten *Perlen*.³³ *Bornholm* var altså med andre ord bygget til at kunne lastes tungere end de to førnævnte fregatter.³⁴ Konstruktionskommissionen gennemgik Gerners konstruktionstegninger til fregatten i foråret 1773, men

30 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 20: 1771 – 1773, ss. 156–165

31 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 21: 1773 – 1777, ss. 32–33

32 RA: Orlogsværftet, tegningssamling: B82i

33 Dette var udspecificeret på konstruktionstegningen og viser desuden, at *Bornholm* var bygget med erfaringerne med fregatterne *Perlen* og *Falster* i mente.

34 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 20: 1771 – 1773, ss. 128–129

fandt, som der står i protokollen, *der imod ikke noget enten til Forbedring eller Forandring at Erindre*.³⁵

Konstruktionskommissionen fungerede således som en moderator for skibskonstruktørernes ideer og innovationer. Ovennævnte korrektion af *Bornholms* middelporte i forhold til tidligere fregatter gik igennem kommissionen uden problemer, mens *Christiansborg* og *Falsters* anderledes dimensioner i både længde, armatur og forskibets størrelse måtte diskuteres en del, før kommissionen nåede til enighed og kunne godkende konstruktionstegningen. Men disse diskussioner tjener i dag til, at vi kan få et indblik i, hvorfor skibene kom til at se ud som de gjorde, og hvilke ideer der i mellemtiden var blevet forkastet.

Ballast og proviant

*Onsdagen den 7. februar var Kommissionen atter forsamlet, da der indkom et Brev fra Holmens Chef...*³⁶ Sådan starter en post i en af Konstruktionskommissionens protokoller fra årene 1758-59. Holmens Chef berettede i dette brev, at fregatterne *Møen* og *Hvide Ørn* i foråret ville afgå mod Vestindien for at konvojere. Da skibene i den forbindelse skulle tage proviant til otte måneder med sig i stedet for til fem måneder, som en fregat typisk var beregnet til, bad Holmens Chef Konstruktionskommissionen om en beregning for skibets ballast. Han understregede, at skibet i sin egenskab af konvojeringsfartøj ikke måtte belemres af hverken proviant eller ballast i løbegravene (tømmermandens adgang til at reparere grundskud) eller på batterierne, og at skibet altid skulle være klar til defension.³⁷ Netop eksemplet med provianten og den følgende beregning af ballasten viser, at de standardiserede dimensioner, der var at finde i reglementerne, blev udfordret i skibenes daglige virke, men også at man havde råd for denne slags udfordringer. Konstruktionskommissionen gav deres svar til Holmens Chef samme dag. De mente, at fregatterne *Møen* og *Hvide Ørn* burde lastes med fire tommer mindre ballast, hvilket de selv gav udtryk for, ikke var meget, men dog nok, da skibene blev udstyret med kanoner af mindre kaliber end ellers. Kommissionen bemærkede også, at skibene sandsynligvis blev nødt til at indtage mere ballast, efterhånden som provianten blev konsumeret. Endvidere mente kommissionen, at løbegraven kunne holdes *nogenlunde ryddelig*, men at tønder med vand og øl, *som hastig kan kastes over bord om nød er* skulle lægges på dækket mellem

35 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 20: 1771–1773, s. 130

36 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 14: 1758–1759, s. 78

37 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 14: 1758–1759, s. 82–83

kanonerne.³⁸ Desuden bemærkede kommissionen, at der ikke ville vindes nævneværdig plads til proviant ved den reducerede ballast, men derimod blive mere plads til brænde og varegods, *siden Skibene får bare Jern Ballast*.³⁹ Dette skyldtes måden, man lagde ballast på. Det første lag var typisk jern, det næste sten, og det tredje bestod som oftest af brænde.⁴⁰ Da fregatterne udelukkende indtog jernballast og ingen sten, blev der derved bedre plads til brændet. I dette tilfælde anbefalede kommissionen tillige at placere varegodset (reserver af redskaber og udrustning) der.⁴¹

I maj 1780 indkom et brev til Konstruktionskommissionen angående et forslag fra kaptajn Budde på fregatten *Møen*, der lå for anker ved St. Thomas.⁴² Kaptajn Buddes forslag gik på at indrette fregatterne til at rumme hele ti måneders proviant og desuden omorganisere apteringen, således at skibskirurgens, tømmermandens, proviantskriverens og bådsmandens kamre blev inddraget til opbevaring af brød, ærter og gryn. Budde mente ikke, at dette skulle være noget problem, eftersom disse kamre var placeret på banjerne, hvor der alligevel ville være alt for varmt at opholde sig.⁴³ For at få mere plads til proviant foreslog Budde desuden, at fregatterne skulle medbringe færre vandfade og blot stoppe og genopfylde med vand på Madeira.⁴⁴ Dette var i sig selv ikke en ny idé. Skibe på langfart gjorde gerne stop ved hovedbyen Funchal på Madeira,⁴⁵ men dette handlede i høj grad om timing. Man skulle undgå at sejle i tropiske egne i september og oktober, der var såkaldte orkanmåneder,⁴⁶ og i sagens natur derfor ikke velegnede til at sejle i. Fregatterne skulle altså planlægge deres stop på Madeira, så de ikke sejlede ind på de tropiske breddegrader i disse to risikofyldte efterårsmåneder, hvilket Budde altså i sit forslag mente var muligt at undgå. Konstruktionskommissionen kunne uden videre diskussion godkende Buddes forslag om færre vandfade og mere proviant. Til gengæld så de sig ikke i stand til at tage beslutningen om, hvorvidt kamrene på banjerne skulle laves til viktua-

38 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 14: 1758–1759, s. 82–83

39 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 14: 1758–1759, s. 82

40 KB: de Günthelberg, Peter 1768: *Auxilium Memoriae eller Søe-Krigs- og Orlogs-Mands Haand-Bog*. N. Möller, s. 16

41 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 14: 1758–1759, s. 82

42 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, ss. 221–227

43 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, ss. 224–225

44 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, ss. 225–226

45 Gøbel 2015, s. 102

46 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 226

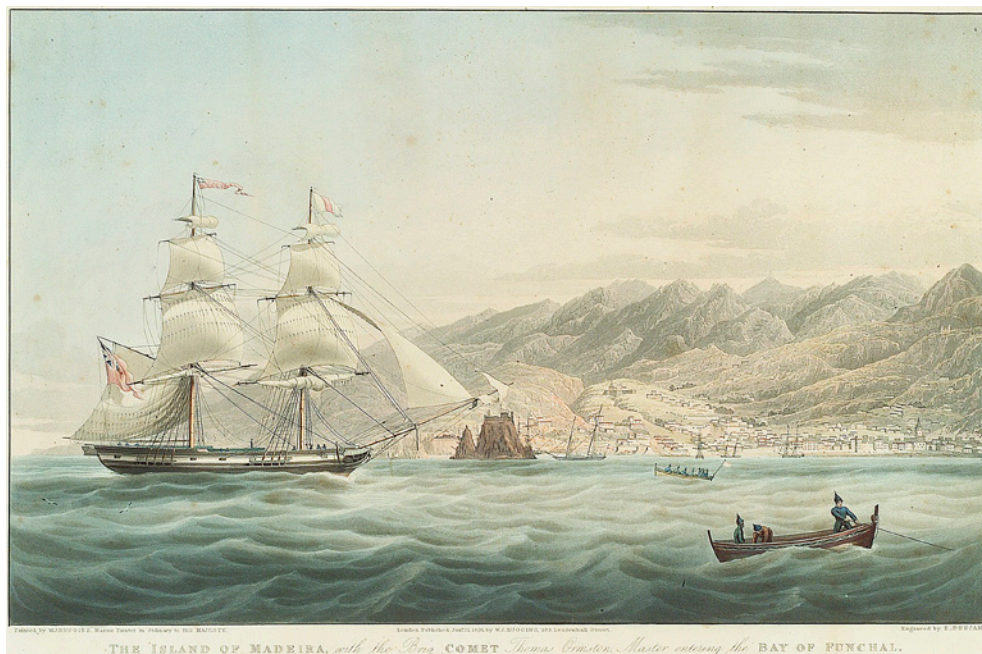

Illustration 3: Madeiras sydkyst med Funchals havn. En engelsk fregat er på vej ind. Det kunne lige så godt have været en af de danske fregatter, der var på vej for at fylde vand på. ©National Maritime Museum, Greenwich.

lierum. De mente, at skibskirurgen, bådsmanden, proviantskriveren og tømmermanden havde meget skrivearbejde, der krævede ro. Kommissionen overlod det derfor til højere sted at vurdere konsekvenserne af at tage disse mænds kamre fra dem.⁴⁷ Fregatterne kunne nu altså rumme hele ti måneders proviant til en langfart. Denne proviant inkluderede dog ikke kød og flæsk til ti måneder, men kun 2/3 af denne, eftersom kødrationer ifølge reglerne på skibene kun var givet tre dage om ugen.⁴⁸ Ærter, gryn og brød var givet hver dag og desuden en forfriskning om søndagen, der ifølge Budde holdt både skørbug, hævelser i fødderne og 'svært bryst' stangen.⁴⁹

At pakke en fregat med proviant til otte-ti måneder til mellem 300 og 400 personer lyder i sig selv som en næsten umulig opgave. Rapporten fra kaptajn Budde og Konstruktionskommissionens beregning af ballast til fregatterne *Møen* og *Hvide Ørn* fortæller, hvordan dette i praksis blev gjort, hvor kreativ man somme tider blev nødt til at være i skibenes indretning og ikke mindst hvilke overvejelser, der blev gjort i løsningen af denne udfordring. For mens mængden af proviant natur-

47 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 228

48 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 224

49 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 224

ligvis skulle være tilstrækkelig, så kunne man ikke gå på kompromis med fregattens funktion som defensionseskib. Især turen over Atlanterhavet gav ikke mange muligheder for at lægge til og tage vand, proviant eller ballast ombord. Madeira var sidste stop, før rejsen fortsatte uden land i sigte i mange uger.

Klargøring og tilpasning

Ud over den store mængde proviant, der var nødvendig på sejladsen på Vestindien, havde fregatterne to store udfordringer: varmen og pæleorm. Disse to udfordringer skal her præsenteres i to sager fra Konstruktionskommissionen. I foråret 1781 indkom en rapport fra den føromtalte kaptajn Budde på fregatten *Møen*. Det var almindelig praksis, at kaptajnerne aflagde en rapport efter endt togt. Denne rapport indeholdt typisk en redegørelse for skibets egenskaber og stand, hvilket dels gav Konstruktionskommissionen et overblik over hvilke reparationer, der ville være nødvendige før skibets næste togt, og dels om skibets formåen, der i sidste ende ville afgøre, om flere skibe skulle bygges efter samme tegninger. I sin rapport beskrev Budde *Møen* som en fregat, der sejlede *overmaade vel*.⁵⁰ Han havde dog en indvending, som Konstruktionskommissionen straks tog op: Kobryggen, et smalt dæk over batteridækket, der løber langs skibssiden og ender ud i bakken for og i skansen agter med et stort hul i midten ned til batteridækket, skabte så meget læ, at det var umuligt for mandskabet at opholde sig på batteridækket i den tropiske hede, der hersker på de Vestindiske øer.⁵¹ Konstruktionskommissionen forstod problemet til fulde, men påpegede, at fregatterne var bygget til at sejle i de danske farvande i efterårsvejr, og at kobryggen deraf var placeret, som den var. Dog foreslog de et sejl spændt ud mellem stormasten og fokkemasten for skygge og ligeledes at fjerne planker på kobryggen, så *meere end det halve Over Dæk bliver aaben*.⁵² Fregatterne, der sejlede på langfart til tropiske kolonier, var altså ingenlunde bygget specielt til dette forehavende. Skibene var bygget til sejlads i danske farvande, og selvom det danske rige på daværende tidspunkt strakte sig noget længere i både nordlig og sydlig retning, end det gør i dag, så var udfordringerne, som skibene mødte i troperne, ganske anderledes. Igen måtte Konstruktionskommissionen være kreative i deres forslag til, hvordan arbejdet kunne opretholdes i troperne på skibe, der var bygget til danske forhold.

50 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 212

51 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 212

52 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 23: 1780 – 1784, s. 222

I 1779 indkom en rapport angående fregatten *Cronborgs* togt til St. Croix og tilbage igen. Rapporten var skrevet af lieutenant Ravn, da skibets kaptajn Akeleye var afgået ved døden på rejsen. Ravn gav en kort gennemgang af fregattens tilstand ovenpå det lange togt, og der var ikke så få ting, der skulle bringes i orden *i fald Skibet skulde bestemmes til nogen betydelig Expedition*.⁵³ Da fregatten flere gange var gået på grund ud for Englands kyst, og da mandskabet ved en af disse grundstødninger havde set forhudningsplanker komme op til overfladen, mente Ravn, at der nok var behov for at reparere på forhudningen *for at forekomme følgerne af Orm, som Læt kan giöre Skibet Skade paa de Stæder hvor forhudningen er borte*.⁵⁴ Pæleorm trives især i de tropiske farvande. Danske skibe var ofte forhudet med en klædning af fyrretræ uden på skroget under vandlinien. Dermed blev skroget ikke direkte angrebet, og fyrreplankerne kunne lettere udskiftes, end hvis selve skrogets klædning skulle repareres. Ravn gjorde altså i sin rapport opmærksom på, at *Cronborgs* skrog sandsynligvis ikke var godt nok beskyttet efter grundstødningernes skade på forhudningsplankerne. Kombineret med Konstruktionskommissionens kendskab til vigtigheden af denne beskyttelse af skroget i de tropiske farvande, kan der ikke herske nogen tvivl om, at *Cronborg* blev indstillet til en grundig reparation før sit næste togt.

Afslutning

Konstruktionskommissionen havde mange forskelligartede udfordringer i arbejdet med fregatterne, der sejlede på de caribiske kolonier. Det fremgår tydeligt af de ovenstående eksempler, at kommissionen hele tiden måtte forholde sig til nye problematikker, men også at de igen og igen fandt en løsning, der kunne bruges fremadrettet, og som løste problemet en gang for alle. Det fremgår også, hvordan kommissionen tit var hjulpet på vej af skibets øverstbefalende, der ikke blot beskrev problemstillingen i sin rapport til kommissionen, men også gerne kom med løsningsforslag, og af skibskonstruktørerne, der gerne kom med innovative forslag til, hvordan skibene kunne konstrueres bedre, gøre dem hurtigere, med større kampkraft osv. Forhandlingsprotokollerne giver et indblik i de overvejelser, der blev gjort forud for skibenes konstruktion, indretning, ekvipering, tilpasning og optimering med videre. Fregatternes møde med den barske virkelighed på Atlanterhavet og senere i et tropisk klima udfordrede Konstruktionskommissionens oprindelige konstruktion. Om end lidt omskrevet er det her den arkæologiske teori om det kognitive objekt, der tydeligt ses, når vejen fra oprindelig idé

53 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 22: 1777 – 1780, s. 319

54 RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739–1892) 22: 1777 – 1780, s. 319

til færdigt produkt passerer nogle forhindringer. I en historisk kontekst bidrager denne arkæologiske tilgang med en væsentlig forståelse af et produkt og alt, hvad der har formet det i tilblivelsesprocessen.

Konstruktionskommissionen som kontrolorgan og administrativ instans for skibsbyggeriet er helt unik i sin form sammenholdt med forholdene i de øvrige europæiske flådenationer. Ud over at dens arbejde naturligvis var meget mere effektivt i og med at deres ansvarsområde var forholdsvis specialiseret, så var al viden om skibskonstruktion og –byggeri samlet ét sted og administreret af ret få mennesker. Det kan historikere i dag glæde sig over, for det tager ikke lang tid at finde Konstruktionskommissionens efterladte dokumenter på arkivet og dermed en guldgrube af viden om forholdene bag kulisserne, når fregatterne skulle på langfart.

Litteratur

RA – Rigsarkivet

KB – Det Kongelige Bibliotek

Trykte kilder

Acerra, M., J. Merino & Jean Meyer 1998: *Les marines de guerre européennes: XVIIe-XVIIIe siècles. (Nouvelle édition)*. Paris.

Adams, Jonathan 2013: *A maritime archaeology of ships: innovation and social change in medieval and early modern Europe*. Oxford.

Auer, Jens 2008: *Fregat and snau: small cruisers in the Danish Navy 1650-1750*. Esbjerg.

Baugh, Daniel 1965: *British Naval Administration in the Age of Walpole*. Princeton, NJ.

Berg, Lars O. 1970, „Amiralitieskollegiet och skeppsbyggeriet“, *Forum Navale. Skrifter utgivna av Sjöhistoriske Samfundet, nr. 25*. Uppsala

Bjerg, Hans Christian 1980: *Danske Orlogsskibe 1690-1860*. Lademann. København.

Dull, Jonathan 2005: *The French Navy and the Seven Years' War*, Lincoln, NE

Feldbæk, Ole m.fl. 1997: *Dansk Søfartshistorie 3, 1720 – 1814*. København

de Günthelberg, Peter 1768: *Auxilium Memorix eller Søe-Krigs- og Orlogs-Mands Haand-Bog*. N. Möller

Gøbel, Erik 1983: „De algierske søpasprotokoller“, *Tidsskrift for arkivforskning* bd. 9 nr. 2-3

Gøbel, Erik 2002: *A Guide to Sources for the History of the Danish West Indies (U.S. Virgin Islands) 1671 – 1917*. Rigsarkivet. København

Gøbel, Erik 2012: „Dansk slavehandel på trekantsruten“ *Danske Magazin, bd. 51*

- Gøbel, Erik 2015: *Vestindisk-guineisk Kompagni 1671 – 1754, studier og kilder til kompagniet og kolonierne, med Peder Mariagers beretning om kompagniet*. Odense Universitetsforlag. Odense.
- Hornby, Ove 1980: *Kolonierne i Vestindien*. Politikens forlag. København
- Knight, Roger 1985: „The Building and Maintenance of the British Fleet during the Anglo-French Wars, 1688-1815“. Acerra, Merino & Meyer (eds.): *Les Marines de guerre europeennes, XVII-XVIIIe*. Paris
- Knight, Roger 2013: *Britain against Napoleon*, London
- van der Leeuw, Sander 1993: „Giving the potter a choice“. P. Lemonnier (ed.): *Technological choices: transformation in material cultures since the Neolithic*. London.
- Maarleveld, Thijs 1995: „Type or technique. Some thoughts on boat and ship finds as indicative of cultural traditions“, *International Journal of Nautical Archaeology*, vol. 24, no. 1, s. 3-7
- Morriss, Roger 1983: *The royal dockyards during the Revolutionary and Napoleonic Wars*, Leicester
- Muckelroy, Keith 1978: *Maritime archaeology*, Cambridge.
- Pritchard, James 1987a: „From Shipwright to Naval Constructor. The Professionalization of 18th-Century French Naval Shipbuilders“. *Technology and Culture* vol. 28, no. 1, s. 1-25
- Pritchard, James 1987b: *Louis XV's Navy*. Kingston
- Wendt, Einar m.fl. 1950-1983: *Amiralitetsskollegiets historia bd. 1-5*, Stockholm

Utrykte kilder

- KB: Ny Kongelig Samling 782, 4o , Gregers Haxthausens notesbog, ca. 1780
- RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739-1892) 3: 1739 – 1740
- RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739-1892) 13: 1757 – 1758
- RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739-1892) 14: 1758-1759
- RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739-1892) 22: 1777 – 1780
- RA: Holmens chef (Søetaten), Værftskommissionen: Forhandlingsprotokoller (1739-1892) 23: 1780 – 1784
- RA: Orlogsværftet, tegningssamling: B82i
- RA: Orlogsværftet, tegningssamling: A1208f

Websteder

<https://www.virgin-islands-history.org/historien/handel-og-soefart/krigsskibe-i-vestindien/> (besøgt d. 13. december 2016)

English Summary**Good ship, well equipped.****A study of ship design and outfitting for long distance voyages.**

This year (2017), we mark the centennial of the sale of the Danish West Indies to the U.S.. This article therefore considers the frequent traffic and trade across the Atlantic of the late 18th century, a traffic which made the Danish economy boom and established the kingdom of Denmark-Norway as a significant colonial power. Danish naval ships were an important feature in the trade. The article deals with the preparations and measures needed before the frigates were able to set out on the long journey. The Construction Committee controlled ship design, ship construction and the state of the Danish naval fleet. As such, the committee had the responsibility to ensure a high quality in Danish shipbuilding. However, frigates setting out for a longer journey called for measures of construction and fitting different from the frigates sailing the Danish waters. Thus, the Construction Committee was needed to recalculate dimensions and keep a distinct control with the building and outfitting of ships. The article sheds light on the many considerations and decisions to be made in order for the Danish frigates to cross the Atlantic and sail the tropic waters.

DANMARKS NEAPEL

Ebeltofts udvikling til turistdestination – fra landliggere til moderne masseturisme

I slutningen af 1800-tallet var Ebeltoft en beskeden købstad tilsyneladende uden økonomiske udviklingsmuligheder. Dette ændrede sig i løbet af 1880'erne, da en række indflydelsesrige borgere blev opmærksomme på Ebeltofts potentiale som feriedestination. Hermed begyndte en udvikling, der i løbet af det 20. århundrede skulle gøre Ebeltoft til en af Danmarks bedste kendte turistdestinationer. Hvordan imødekom Ebeltoft den stigende tilstrømning af gæster for at opfylde deres skiftende behov for passende adspredelse under opholdet, og hvilke strategier lå bag? Denne udvikling er omdrejningspunktet for nærværende artikel.

I sommeren 1886 besøgte forfatter og redaktør af det satiriske tidsskrift *Corsaren*, Meir Goldsmidt, Ebeltoft. Tiden tilbragte han med at bade i vigen og spadsereture i den nærliggende skov. Goldschmidt introducerede hvad, der skulle blive byens første slogan: „Ebeltoft – Danmarks Neapel“¹ i en hyldesttale til byen. Goldsmidt var desuden blandt de første personer, der besøgte Ebeltoft med et formål, der kan erkendes som turisme. På dette tidspunkt var udviklingen af Ebeltoft som turistdestination endnu i sin spæde vorden, men fremmede besøgende var begyndt at finde vej til den lille købstad med den naturskønne beliggenhed nær ved strand og skov.

1 Albeck 1951, s. 445f.

I slutningen af 1800-tallet havde Ebeltoft begrænsede udviklingsmuligheder inden for købstadens traditionelle økonomiske rammer, handel og håndværk. Bortset fra en fremgangsrig periode fra ca. 1500 til begyndelsen af 1700-tallet, hvor havnen sikrede byen status som en betydelig søkøbstad,² har byen været en beskeden købstad i sine mere end 700 år. Byens beliggenhed langt fra alfarvej og det begrænsede opland besværliggjorde en udvikling til handelscentrum og en egentlig industrialisering.³ Dette grundvilkår blev tydeligere og tydeligere i sidste fjerdedel af 1800-tallet, hvor udbygningen af jernbanenettet tog fart, og de større dampskibe udkonkurrerede sejlskibene.⁴ Såfremt Ebeltoft igen skulle opleve vækst, måtte der fokuseres på enten at finde anderledes erhverv eller ikke udnyttet potentiale. En gruppe af byens fremtrædende mænd pegede på et sådant ikke udnyttet potentiale i byens beliggenhed, der kunne anvendes til aktivt at tiltrække flere af de såkaldte „landliggere“.⁵ I løbet af 1900-tallet blev store dele af byens erhvervsliv afhængigt af de tilrejsende, der i stadigt stigende tal besøgte byen.

I det følgende afklares og diskuteres først væsentlige begreber, før Ebeltofts udvikling til turistdestination i perioden 1885 til 1970 belyses. Det er dermed vejen fra en turisme ledet af den uddannede og økonomiske elite til en massekonsumkultur, der deles af folk fra alle samfundets klasser, som undersøges. Herunder skal det afklares, hvorvidt udviklingen var følgen af en bevidst strategi. Resultaterne perspektiveres desuden til andre danske og nordeuropæiske turistdestinationer for at afdække, om udviklingen i Ebeltoft er enestående eller følger regionale, nationale eller internationale mønstre.

Historisk baggrund, teoretisk grundlag og problemformulering

Fremkomsten af en egentlig turisme i Danmark fra midten af 1800-tallet var afhængig af flere faktorer. Overklassen og det bedre borgerskab drog tidligere på dannelsesrejser, embedsrejser og kurophold, men at rejse var både farligt og besværligt pga. den manglende infrastruktur. De, der havde mulighed for at tage af sted, tilhørte i overvejende grad en privilegeret elite, der havde tiden og økonomisk råderum. Regulære fornøjelsesrejser var en sjældenhed.⁶ Som følge af industrialiseringen og en længsel efter den uspolerede natur blev rejsen og oplevelsen imidlertid et mål i sig selv. Romantikens gennembrud i litteratur og kunst ses

2 Jensen og Vedsted, 1994, s. 10ff.

3 KHM2275 undersøgelse af detailhandlerne i Randers, Grenaa og Ebeltoft 1860–1901.

4 Vedsted 2008, s. 30

5 Møller 2013, s. 31 f.

6 Ravn 1978, s. 125ff.

således også i, hvordan rejselivet udfolder sig.⁷ I Danmark konstateres dette fra midten af 1800-tallet.⁸

Infrastrukturen undergik voldsomme ændringer fra omkring 1850 med udbygninger af jernbanenettet og havneanlæg og fik ligeledes stor betydning for turisternes fremkomstmuligheder. Flere byer voksede og blev industrialiserede, og befolkningens geografiske mobilitet øgedes. Mennesker drog fra land til by og fik arbejde i de fremvoksende industrier, hvilket var medvirkende til dannelsen af en ny samfundsklasse, for hvem døgnet blev opdelt i arbejdstid og fritid.⁹ Udbredelsen af ferie hænger tæt sammen med den kronometriske tid, altså at døgnets timer allokeres til specielle benyttelser.¹⁰ Døgnrytmen blev kontrolleret af uret. Tid blev lig med penge og skulle derfor organiseres, reguleres og fordeles. Ferie defineret som frihed fra arbejdet er forudsætningen for at have muligheden for at rejse, selv om der ingen nødvendig sammenhæng er mellem at have ferie og at rejse. Undtaget herfra er personer, der står uden for arbejdsmarkedet af den ene eller anden årsag. I løbet af 1900-tallet blev flere fridage med løn skrevet ind i overenskomster, og med indførelsen af ferieloven i 1938 fik størstedelen af de danske lønmodtagere ret til to ugers ferie med løn.¹¹ Desuden steg reallønnen, og levevilkårene blev forbedret for store dele af befolkningen,¹² der dermed fik tid til og økonomisk råderum til at tage på fornøjelsesrejser.

Et andet aspekt af industrialiseringen, der havde betydning for det bedre borgerskabs¹³ ønske om at tage på ferie, lå i den betydelige forurening, der nu blev en del af hverdagen. Mange små og større værksteder og produktioner betød en forøgelse af affald, røggen og støj, ligesom et øget befolkningstal i byerne medførte flere mennesker på mindre plads med slumkvarterer til følge. Problemet var visse steder stort, ikke mindst om sommeren, hvor de, der havde mulighed for det, tog fra byen for at ligge på landet.¹⁴

Den amerikanske antropolog og turismeforsker Valene Smith definerer en *turist* som en person med midlertidigt fri, der rejser væk fra hjemmet med det formål at opleve en forandring.¹⁵ Denne definition anvendes i det følgende. Hun pointerer endvidere, at turistrejser gennem tiden i høj grad er blevet påvirket af

7 Ravn 1978, s. 127; Larson og Urry 2011, s. 36.

8 Ravn 1978, s. 129.

9 Busck og Poulsen 2000, s. 259 ff.

10 Urry 1995, s. 214.

11 Ravn 1978, s. 134; Bøgh 1985a, s. 39. Ferieloven er flere gange blevet revideret med flere feriedage til følge, ligesom der er skrevet flere feriedage ind i overenskomster. Anno 2017 har de fleste danske lønmodtagere ret til fem ugers ferie med løn og størstedelen af disse endog ret til seks ugers ferie.

12 Busck og Poulsen 2000, s. 285.

13 Ravn 1978, s. 131.

14 Bøgh 1985a, s. 47f.; Hyldgaard et. al. 2002, s. 89ff. og s.151ff.

15 Smith 2001a, s. 16.

tendenser og udvikling på det teknologiske område.¹⁶ Udbud og efterspørgsel på turismeområdet ændres konstant i takt med den øvrige udvikling af turisternes ønsker og forventninger. Ønsker og forventninger bliver påvirket af den teknologiske udvikling og tendenser i samfundet, herunder udviklingen af transportmidler samt bedre muligheder for at finde fotografisk materiale og anden viden f.eks. om destinationers politiske og økonomiske situation via internettet og andre medier.¹⁷ Det betyder, at der kan gå mode i såvel feriedestinationer som i måden, der rejses på.

En destination er altså ikke blot en lokalitet, den kulturelle kontekst forsyner destinationen med en socialt konstrueret betydning. Ønsket om at opleve et bestemt sted er dermed en social konstruktion, der er afhængig af udviklingen af en „kulturel længsel“ efter bestemte by- eller landsskabstyper. Den kulturelle længsel konstrueres gennem udbredelse af kendskabet til stedet. Ud over tilgængelighed må der således være en gruppe mennesker med fokus på netop lokalitetens æstetik, der udbreder kendskabet til stedet. I sammenhæng hermed må der findes en bred kulturel og alment accepteret samfundsmæssig værdi, der lægger vægt på, at bestemte former for fritidsaktiviteter er mere ønskelige eller attraktive end andre.¹⁸

Den britiske sociolog og turismeforsker John Urry påpeger, at udviklingen af et sted til turistdestination forudsætter, at lokaliteten opdages, fortolkes og tilpasses. Som det er tilfældet med konstruktionen af den kulturelle længsel, skal opdagelsen gerne gøres af folk med en meningsdannende funktion i samfundet. Lokaliteten skal derfor være forholdsvist nemt tilgængelig. Dernæst skal lokaliteten fortolkes som et sted, der er værd at besøge – der skal produceres en *place-myth*,¹⁹ og endelig må lokaliteten tilpasses til de ændrede krav, som en øget turiststrøm stiller.²⁰ Et sted kan dermed besidde alle kvalifikationer for at blive en turistattraktion, uden dette sker.

En *place-myth* er socialt selektiv, den taler til bestemte typer af mennesker. *Place-myths* er tillige socialt og historisk variable. En *place-myth* kan dermed forældes, opløses, udvikles eller erstattes af en anden. For en stor del afhænger dette af strømmen af besøgende. For mange, for få eller ændringer i de besøgendes sociale karakteristika kan påvirke et steds image.²¹ Dette har været tilfældet for bl.a. asiatiske og afrikanske destinationer, der tidligere hovedsageligt blev besøgt af få rygsækturister, men som senere som følge af udbredelsen af kendskabet til

16 Smith 2001a, s. 17.

17 Smith 2001b, s. 54.

18 Urry 1995, s. 213f.

19 Shields 1991, s. 6

20 Urry 1995, s. 193f.

21 Urry 1995, s. 196.

dem og udviklingen af transportsektoren har oplevet en større tilstrømning og en bredere sammensætning af de besøgende.

Nærværende artikel skal afklare, hvordan Ebeltoft udviklede sig til turistdestination fra slutningen af 1800-tallet, hvor byen blev opdaget, hvordan fortolkningen – de forskellige place-myths – ændrede sig over tid, samt hvordan byen tilpassede sig det øgede antal gæsters ønsker og krav. Udviklingen til turistdestination analyseres i tre kronologiske afsnit, hvor byens udvikling tillige sættes ind i et nationalt og internationalt perspektiv for at afklare, om udviklingen følger nationale og internationale tendenser. Hvert af afsnittene repræsenterer et brud enten i udviklingen i Ebeltoft eller i den nationale udvikling. Undersøgelsens første kronologiske afsnit, Den tidlige turisme i Ebeltoft 1880-1906, omhandler gründerfasen, hvorfra de første underretninger om turister foreligger. Andet afsnit, Turismesagen organiseres, tager udgangspunkt i etableringen af byens turistforening i 1906 og dennes virke indtil 1937. Det tredje afsnit indledes med vedtagelsen af ferieloven i 1938, der grundlæggende ændrede muligheden for afholdelse af ferie på nationalt plan og dermed også havde stor betydning for Ebeltoft. Undersøgelsen stopper i 1970, hvor byen fik den første bevaringsplan, der havde til formål at bevare Ebeltoft som en historisk bestemt helhed.

Turistforeningen for Ebeltoft og Omegn blev hurtigt en væsentlig aktør i konstruktionen af forskellige place-myths for Ebeltoft bl.a. i kraft af udarbejdelsen af markedsføringsmateriale og det arbejde, der blev lagt i at sikre turister gode oplevelser i byen. Kildematerialet til undersøgelsen udgøres derfor primært af Turistforeningen for Ebeltoft og Omegns omfattende arkiv.²² Materialet består bl.a. af vedtægter, årsberetninger til generalforsamlinger, korrespondance, markedsføringsmateriale og omfattende scrapbøger. Informationerne om Ebeltoft bliver derefter perspektiveret i forhold til den foreliggende litteratur om især kystturismen i Nordsjælland,²³ ved den jyske nord- og vestkyst,²⁴ ved den jyske østkyst²⁵ og på Bornholm,²⁶ som med henblik på turismens udvikling er de bedst undersøgte i Danmark. Enkelte aspekter vil desuden blive belyst i internationalt perspektiv.

Den tidlige turisme i Ebeltoft 1880-1906

I midten af 1800-tallet tog folk til Ebeltoft på familiebesøg eller i forretningsøjemed. Det var ikke en by, der blev besøgt for ren fornøjelse. Forsøget på at tiltrække fremmede til Ebeltoft var dog allerede begyndt i slutningen af 1700-tallet, hvor

22 Arkivet findes i Ebeltoft Byhistoriske Arkiv under nummer 1988/184.

23 Bøgh 1985a; Bøgh 1985b.

24 Hansen 2001; Rasmussen 1975; Frandsen 1993.

25 Fabricius og Tonn-Pedersen 1998.

26 Jensen 1993.

byfoged Lorens Ditlefsen i dårlige tider averterede efter lejere til byens tomme lejligheder og priste byens smukke og sunde beliggenhed ved vandet.²⁷ På baggrund af kildematerialet kan det ikke afgøres, om der søgtes nye indbyggere, eller om annonceringen var rettet mod mulige turister. I 1806 vurderede byfogeden, at de få fremmede, der besøgte Ebeltoft, ikke udgjorde et økonomisk grundlag, der kunne oppebære en gæstgiver i byen.²⁸ I løbet af første halvdel af 1800-tallet ændrede dette forhold sig, idet byens første hotel, Gjæstgivergaarden, i 1840 blev indrettet i Adelgade.²⁹ Fremmedbesøget i Ebeltoft var blevet så markant, at indehaveren kunne regne med at have etableret en rentabel virksomhed. Der foreligger intet materiale, der kan afklare, hvorvidt de første gæster på Gjæstgivergården var handelsrejsende eller egentlige turister, der besøgte byen alene for fornøjelsens skyld. I midten af 1880'erne var antallet af turister i den her anvendte definitions forstand blevet så stort, at det blev bemærket i den lokale avis,³⁰ og ligeledes var der i 1868 blev indrettet endnu et hotel i byen.³¹

De sundhedsfremmende fordele ved havbade blev i stigende grad fremhævet af europæiske læger fra midten af 1700-tallet.³² Det danske borgerskab begyndte at tage på kurophold først i Tyskland og senere i Danmark, efterhånden som kursteder blev bygget her fra midten af 1800-tallet.³³ Denne tendens kunne Ebeltoft med sin beliggenhed ved vigen og det klare, friske og salte vand følge, mente flere af byens initiativrige, ledende borgere, der øjnede nye muligheder for supplerende erhvervs muligheder og dertilhørende økonomisk udvikling.³⁴ Spørgsmålet var derfor, hvordan de gæster, der allerede havde besøgt byen, kunne foranlediges til at komme igen, og hvordan endnu flere kunne tiltrækkes. I første omgang blev adgang til stranden, og byens naturskønne beliggenhed ved Vigen og skoven i umiddelbar nærhed fremhævet som de attraktioner, sommergæsterne skulle komme for at opleve.³⁵

I det små begyndtes derudover med et initiativ, der skulle gøre kysten og vandet endnu mere attraktivt, nemlig ved opførelsen af en ny og tidssvarende badeanstalt. Ved kysten fandtes allerede badehuse, der blev benyttet af Ebeltofts egne borgere. Der var således ikke tale om nytænkning, men en kvalitativ tilpasning og udbygning af en allerede eksisterende ramme. Det nye badehus stod færdigt i sommeren 1886 og var blevet til dels på folkeaktier, dels ved byrådets garanti for

27 Anonymt manuskript til artikel, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/387 lb.4.

28 Albeck 1951, s. 338.

29 Vedsted 2006a, s. 12.

30 Ebeltoft Avis den 6. august 1885.

31 Vedsted 2006a, s. 12.

32 Nielsen 1993, s. 15.

33 Marienlyst Kur- og Søbad åbnede 1859, Skodsborg Badesanatorium i 1898, Fanø Kurhotel 1892. Hardervig 2013, s. 64-79.

34 Ebeltoft Avis 5. juni 1886.

35 Ebeltoft Avis 5. juni 1886.

Ill. 1. Badeanstalten, der stod færdig i 1886, blev opført bl.a. med det formål at tiltrække flere badegæster til byen. Skulle dette lykkes, måtte der nødvendigvis moderne tidssvarende faciliteter til, mente den gruppe indbyggere i Ebeltoft, der stod bag etableringen af Badehusaktieselskabet. Billedkilde: Ebeltoft Byhistoriske Arkiv.

køb af aktier for indtil 500 kr. Finansieringen afspejler, at såvel byens indbyggere som et flertal i byens styrelse så fordelene i tiltrækning af flere badegæster.³⁶

Inden byrådet vedtog aktiekøbet, havde et enkelt medlem dog stillet spørgsmålstegn ved projektet med afsæt i byens størrelse.³⁷ Bekymringen var reel, idet der i 1885 blot var to overnatningssteder i Ebeltoft: Gjæstgivergården og hotel Ebeltoft fra 1860'erne.³⁸ Yderligere overnatningsmuligheder til de ventede badegæster blev fremskaffet gennem annoncering i den lokale avis. Hermed fulgtes

36 Møller 2013, s.30ff.; Vedsted 2006a, s. 14f.

37 Ebeltoft Avis, referat af byrådsmøde, 5. september 1885.

38 Vedsted 2006a s. 12 f.

en tendens, der sås flere steder i landet: når badegæsterne ankom, rykkede byens befolkning op på lofter eller ud i udhuse og overlod deres stuer til gæsterne.³⁹

Efter seks års drift af badeanstalten blev badehusaktieselskabet opløst på generalforsamlingen i 1892. Herefter blev badeanstaltens faciliteter opkøbt af et konsortium, der drev dem videre i en årrække. Det var nu blevet umuligt at forestille sig Ebeltoft uden mulighed for havbade.⁴⁰

Transporten til Ebeltoft var en anden udfordring, som måtte løses, inden byen for alvor kunne tiltrække de ønskede badegæster. Ebeltoft havde siden 1866 haft dampskibsforbindelse med København, hvor Ebeltoft var en mellemstation, inden skibet anløb endestationen i Vejle. Fartplanen var dog uregelmæssig, alt efter hvilket skib, var indsat på ruten.⁴¹ En anden måde at nå Ebeltoft på var postvognen fra Tirstrup eller Rønne, hvorfra der var forbindelse fra Aarhus ligeledes med hestevogn.⁴² I 1873 begyndte diskussionerne om en jernbaneforbindelse mellem Grenaa og Randers, hvilket hurtigt førte til diskussioner om en bane til Ebeltoft. I 1897 blev kommunerne i området endelig enige om en linjeføring mellem Ebeltoft og Trustrup, og kommuner såvel som private tegnede aktier i foretagendet. Anlægsarbejdet blev påbegyndt i 1899, og jernbanen blev indviet 27. marts 1901.⁴³ Jernbanen var først og fremmest anlagt med henblik på godstransport fra kalkværkerne i Rosmus og Glatved, men blandt argumenterne for en jernbane var også den betydning, denne ville få for transporten af besøgende til byen.⁴⁴

Som et led i skabelsen af en turistdestination måtte der tillige markedsføring til. Redaktør ved Ebeltoft Avis, N.J. Rasmussen, anførte i et indlæg i avisen i 1886, at der ikke var grund til, at Ebeltoft skulle holde sig tilbage i bestræbelserne på at tiltrække badegæster, da „ingen af de danske Kystbyer have en skønnere Beliggenhed end vor By... Vandet er salt, friskt og klart...(og)den tæt ved Byen liggende Skov er et smukt og hyggeligt Spadserested“.⁴⁵ Hermed var en place-myth for Ebeltoft i færd med at blive formuleret. Indholdet i denne var bestemt af beliggenheden ved havet og det bagvedliggende bakkede landskab: Mols Bjerge.

Meir Goldsmith, der som anført indledningsvist besøgte Ebeltoft i 1886, tog teten op og sammenlignede byen med Neapel – Napoli – i Italien. Napoli var berømt for sin skønhed og havde gennem flere århundreder været en af de byer, der nødvendigvis måtte besøges, når europæiske adelige drog på dannelsesrejser – „The Grand Tour“. Den engelske forfatter Charles Dickens kaldte bugten ved Napoli for „the fairest country in the World“.⁴⁶ Det var beliggenheden, der

39 Bøgh 1985b; s. 63; Selmer 1985, s. 205ff; Rasmussen 1975, s. 13f.

40 Møller 2013, s. 31ff.

41 Albeck 1951, s. 395f.

42 Albeck 1951, s. 398.

43 Albeck 1951, s. 411.

44 Jensen 1977, s. 27.

45 Ebeltoft Avis 5. juni 1886.

46 Citeret efter Richter 2005, s. 167.

fik Goldsmith til at tænke på Napoli, og sammenligningen blev senere anvendt i byens tidlige reklamefremstød.

Byens første guidebog⁴⁷ skrevet i 1906 af formanden for Turistforeningen tog udgangspunkt i denne place-myth, og anvendte sloganet „Danmarks Neapel“ om Ebeltoft, der i øvrigt blev beskrevet som en „en idyllisk Samling af røde og hvide Huse, smuk grupperede op ad Bakkernes Skraaning“. Bogen fremhæver beliggenhed og muligheden for friske havbade som byens attraktioner. Ellers er der intet bemærkelsesværdigt ved byen ifølge forfatteren, der dog alligevel mente, „at ingen Turist hidtil er vendt skuffet tilbage“ (fra Ebeltoft).⁴⁸ Med guidebogen skrives Ebeltoft dermed ind i en klassisk, vestlig turistisk tradition, hvor fokus især var på de visuelt baserede oplevelser.⁴⁹

Sammenligninger som reklame var et alment kendt fænomen i markedsføring af turistdestinationer, idet Bornholm blev markedsført som Danmarks Schweiz, og kysten nord for København blev kaldt for Danmarks Riviera, mens København selv var Nordens Athen eller Paris, alt efter hvilket fokus markedsføringsmaterialet havde.⁵⁰

Med sit fokus på de forfriskende havbades styrkende effekt skriver de tidligste forsøg på at tiltrække gæster til byen sig ind i en europæisk kontekst, om end udviklingen i Ebeltoft påbegyndtes meget senere end i England og resten af det nordlige Mellemeuropa. I løbet af 1600-tallet var flere engelske læger begyndt at foreskrive vandbehandlinger af forskellig art som kur for alskens dårligdomme.⁵¹ Til en begyndelse foregik kurbadene ved indenlandske kuranstalter, f.eks. Bath, men snart anbefaledes tillige havbade. Som følge heraf skød bade faciliteter op ved kysten, bl.a. Brighton.⁵² Ved det hollandske fiskerleje Scheveningen blev stranden et populært sted at nyde frisk luft allerede i 1600-tallet, mens havbade fra stranden først blev udbredte fra slutningen af 1700-tallet.⁵³ I Tyskland var der en stærk tradition for indenlandske kurbade, mens de første kurbade ved kysten blev grundlagt i 1790'erne ved Østersøen.⁵⁴ I løbet af 1800-tallet fulgte flere danske byer trop og anlagde badeanstalter og kurhoteller, ligesom der blev anlagt kurbadeanstalter langs den svenske vestkyst i første halvdel af 1800-tallet.⁵⁵

Ebeltofts udvikling til turistdestination skete samtidig med udviklingen af Sørlandet, kystregionen i det sydlige Norge. Udviklingen her skete som følge af skiftet fra sejlskibe til de større dampskibe. Områdets havne kunne – ganske som

47 Ebeltoft og Mols. *Illustreret Rejsebog for det sydlige Djursland*, Lundberg (1906).

48 Lundberg 1906, s. 32.

49 Urry 2002, s. 43f.

50 Jensen 1993, s. 56; Frausing 2010, s. 42.

51 Borsay og Walton 2011, s. 19.

52 Nielsen 1993, s. 14–15.

53 Furnée 2011, s. 36ff.

54 Frandsen 1993, s. 28.

55 Löfgren 1999, s. 113.

det var tilfældet i Ebeltoft – ikke besejles af de større skibe. Efterhånden som shipping industrien forsvandt fra områdets byer, gjorde badegæsterne deres indtog, og flere af erhvervslivets traditionelle bygninger blev konverteret til brug for turismen.⁵⁶ Turismen blev dermed et alternativ til de tidligere traditionelle erhverv. I modsætning hertil fulgte udviklingen i Ebeltoft den beskrevne på den danske vestkyst, hvor turismen kan ses som et supplement til snarere end et alternativ til de traditionelle indkomstkilder. Som det få år senere var tilfældet i Ebeltoft, blev de første gæster på vestkysten privat indkvarteret, inden antallet af besøgende gjorde det muligt at drive rentable hoteller.⁵⁷ Her var det ligeledes private borgere, der stod bag turistarbejdet.

Allerede i 1880'erne var flere indflydelsesrige borgere i Ebeltoft således bevidste om, hvilken betydning det kunne få for byen at tiltrække feriegæster. Til en begyndelse udtænkte en simpel løsning på spørgsmålet om, hvad der skulle til for at få flere til at vælge Ebeltoft som feriedestination. Som det var tilfældet i en række forskellige andre danske og europæiske byer, blev omgivelser i form af kyst og skov benyttet som tiltrækningskraft. Vandet og beliggenheden måtte dog parres med moderne faciliteter til såvel ophold som til oplevelser.⁵⁸

Man bestræbte sig således på at møde den eksisterende efterspørgsel med et kvalificeret udbud. Dette forblev strategien, der mere eller mindre bevidst blev fulgt i bestræbelserne på at udvikle Ebeltoft fra en stagnerende købstad til en turistdestination. På den måde fungerede de første initiativtagere som en slags entreprenører, der tog byens givne rammer og anvendte dem på en kvalitativt anderledes måde. Ebeltoft blev ikke opdaget hen over et par enkelte somre, hvor fremtrædende enkeltpersoner eller grupper ankom til byen i modsætning til f.eks. Hornbæk og Skagen,⁵⁹ der blev opdaget af kunstmalere. Som det var tilfældet på Bornholm, var tilstrømningen af turister i Ebeltoft gradvis stigende.⁶⁰

Turismesagen organiseres 1906-1938

Efter dannelsen af „Dansk Touristforening“ i København i 1888 nedsattes i de følgende år flere lokale turistforeninger i provinsen.⁶¹ I Ebeltoft var Handelsforeningen den første, der forsøgte at organisere turistarbejdet, hvor sagen var på dagsordenen ved generalforsamlingen i 1901. Formålet var at udarbejde en plan

56 Johnsen 2011, s. 147.

57 Blåvand 1878, Søndervig og Blokhus 1884, Løkken 1895. Rasmussen 1975, s. 13ff.

58 Bøgh 1985a, s. 44; Rasmussen 1975, s. 23; Löfgren 1999, s. 120–23.

59 Bøgh 1985a, s. 46.

60 Jensen 1993, s. 52. På Bornholm dog omkring 30 år tidligere.

61 Schultz 1988, s. 32.

for, hvordan fremmedbesøget i byen kunne øges.⁶² Først fem år senere blev en egentlig turistforening for Ebeltoft og Omegn en realitet.⁶³ Med etableringen af turistforeningen fulgte Ebeltoft dermed en samfundsmæssig tendens.⁶⁴

Fra første dag havde foreningen til formål at drive markedsføring for området samt at tilgængeliggøre og beskytte seværdighederne i byen og omegnen.⁶⁵ Turistforeningen blev hurtigt den væsentligste aktør i byens turistarbejde. Blandt de opgaver, foreningen tog sig af, var udarbejdelse af rejsebrochurer, drift af turistbureau, arrangering af udflugter og skabelse af seværdigheder i byen.⁶⁶

Turistforeningen for Ebeltoft og Omegn blev oprettet som en af de tyve første i landet. Foreningen havde fokus på bevaring af købstadsmiljøet og etablering og vedligeholdelse af byens seværdigheder samt arbejdet for ændringer og forbedringer af privates og virksomheders affaldshåndtering, således at de besøgende ikke skulle konfronteres med denne del af byen.⁶⁷ Turistforeningen var en vigtig aktør i udarbejdelsen af den place-myth, der opstod omkring Ebeltoft, som en historisk bestemt helhed: En købstad, hvor tiden næsten havde stået stille, og hvor en velbevaret bymidte med betydelige bindingsværksgårde og brostensbelagte gader udgjorde kernen i byens tiltrækningskraft.

Ebeltoft formåede at tilpasse sig den øgede turiststrøm med hensyn til såvel transport som indkvartering. På transportområdet var periodens vigtigste fornyelse væsentlige forbedringer af forbindelsen til Aarhus med rutebil fra 1922,⁶⁸ og oprettelsen af dampskibsruter mellem Aarhus og Ebeltoft, der i højere grad end tidligere var rettet mod fornøjelse end mod transport. Ebeltoft blev dermed et muligt mål for endagsturister, hvad enten man ønskede at rejse med tog eller med skib.⁶⁹

Mulighederne for overnatning i byen og omegnen blev forøget med flere hoteller og fra midten af 1930'erne tillige et vandrerhjem.⁷⁰ Turistforeningen var drivkraften bag etableringen af vandrerhjemmet, der skulle gøre byen mere attraktiv for det stigende antal danskere, der valgte at bruge ferien på vandreture eller cykelferie.⁷¹ De tidligste sommerhusområder ved Ebeltoft blev grundlagt omkring 1920, hvor der blev udstykket landbrugsjord med ringe bonitet bl.a. i

62 Handelsforeningens forhandlingsprotokol, Dagsorden for generalforsamlingen 31. januar 1901; Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/144 c.8 lb. 1.

63 Vedsted 2006a, s. 18f.

64 Schultz 1988, s. 32.

65 Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/184.

66 Vedsted 2006a, s. 22–25.

67 Vedsted 2006a, s. 21.

68 Vedsted 2006a, s. 26.

69 Fode 1971, s. 116; Aarhus Stiftstidende 22. juli 1934, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/184 lb. 71

70 Vedsted 2006a, s. 28 og 34.

71 Dansk Vandrerlaug blev oprettet i 1930. Vandrebevægelsen bredte sig i løbet af 1920'erne og 1930'erne fra Tyskland til det øvrige Europa som en slags modbevægelse til den organiserede overklasseturisme. Ravn 1978, s. 133.

Fuglsø Strand og lidt senere ved Femmøller Strand.⁷² Sommerhusene blev i begge udstykninger spredt over et stort areal og udparcelleringen tog hensyn til områdernes naturværdier. Det samme gjorde sig gældende i Nordsjælland ved Tisvilde i tiden omkring 1. verdenskrig. Men megen planlægning i sommerhusudstykningerne på landsplan var der dog sjældent tale om.⁷³ Tættere på Ebeltoft begyndtes med udstykninger 1930'erne, hvor der solgtes grunde til sommerhuse langs kysten fra Ebeltoft til Ahl.⁷⁴

Mens de første turister blev tilbudt rekreation i form af havbade og spadseretur, blev flere seværdigheder med turistformål for øje skabt eller konsolideret i perioden fra 1906 til 1938. Efter en gennemgribende renovering blev byens gamle rådhus indrettet til museum.⁷⁵ Hermed etableredes byens første formålsskabte attraktion. Som det var tilfældet med etableringen af badeanstalten og organisering af turismen, blev museet til på folkelig foranledning gennem borgermøder og efterfølgende dannelse af Museumsforeningen for Ebeltoft og Omegn.⁷⁶ En spadseretur i skoven og havbade kunne nu suppleres med kulturelle oplevelser i form af museumsbesøg.

Desuden blev byens tangdiger anset for en seværdighed.⁷⁷ Digerne havde beskyttet Ebeltoft mod havets destruktive kræfter allerede i midten af 1700-tallet, hvor de første gang nævnes i skriftlige kilder.⁷⁸ Digerne omkring Ebeltoft hørte til de betydeligste i Danmark, og omkring 1920 stod de endnu som en næsten to meter høj mur langs kysten. Allerede 1915 var tangdigerne en veletableret attraktion, der blev fremvist for byens besøgende.⁷⁹ Digerens betydning som turistattraktion overskyggede snart den oprindelige, og Turistforeningen søgte fra 1929 at få digerne fredet og dermed sikret mod fjernelse. Fredningen blev dog først gennemført i 1957. Da var de væsentligt svundet i højden, og dele af dem helt forsvundet.⁸⁰ Fredningen af resterne gav heller ikke det ønskede resultat, idet der i dag kun er spredte fragmenter af digerne tilbage.

Farvergården, der nu drives som kommunalt museum, blev i slutningen af 1920'erne til et privat museum.⁸¹ Da virksomheden ikke længere var i drift, begyndte stedets ejer, farver Johan Petersen, mod en lille entré at vise turister rundt i farveriet og i gårdens øvrige bygninger og haveanlæg. Gården blev hurtigt her-

72 Andreasen og Ohlsen og Saunte 1998, s. 10ff.

73 Bøgh 1985c, s. 120.

74 Jyllands-Posten 24. december 1936, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/387 lb. 4.

75 Vedsted 1989, s. 44.

76 Ebeltoft Avis 10. juli 1909.

77 På trods af at Ebeltoft ligger på østkysten, er havnen vestvendt.

78 Laursen 1990, s. 18f.

79 http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_7F7CA359368A4F57BC2777C5E795A33B (Besøgt 29. marts 2017).

80 MOE00027 Tangdigerne i Ebeltoft, fredningsdokument; Ebeltoft Avis 29. april 1929; Laursen 1990, s. 29.

81 Vedsted 1993, s. 81.

FOR TURISTER OG REKREATIONSSØGENDE
EBELTOFT OG MOLS

1 Kl.
Stor gl. Have.
Udsigt over Vigen.
Pension.

Hotel Vigen,
N. Mikkelsen.

Jernbanehotellet,
R. Jørgensen.
Pension 3 à 4 Kr.

Hotel
Skandsenskilde
1. Kl. o. Tell. 48.
Bil Garage, W. C.
m. m.

Besøg
i Ebeltoft
Folkemuseum.

Ebeltoft
Materialhandel
Th. Erichsen.

c.a.g.
Manufakturvarer.
Carl Gjerløff.

Ebeltoft
Boghandel.
S. H. Elle.

Tag i Aar Ferieopholdet i Ebeltoft.

Byen har en idyllisk, pragtfuld Beliggenhed ved Ebeltoft Vig, lige overfor de høje, smukke Mols Bakker. — I Folkemunde benævnes Byen „Danmarks Neapel“.

Enestaaende afvekslende Natur. — Fortrinlige Saltvandsbade.

Korte Udflugter til Kattegat og de pragtfulde, ejendommelige Mols Bjerge.

Oplysning og Vejledning faas ved Henvendelse til **Ebeltoft Turistforening.**

III. 2. Omkring 1912 udgav Turistforeningen for Ebeltoft og Omegn en turistplakat, der i tegninger og tekst iscenesætter Ebeltoft – Danmarks Neapel – som en malerisk købstad med en beliggenhed i „Enestaaende, afvekslende Natur“ og med „Fortrinlige Saltvandsbade“. Vand og natur spiller hovedrollen i formidlingen af byen til potentielle turister, men tegningerne viser tillige et begyndende blik på mulighederne for kulturelle oplevelser. Billedkilde: Ebeltoft Byhistoriske Arkiv.

efter regnet blandt byens attraktioner. Da kong Christian X uventet kom på besøg i Ebeltoft i 1933, var det Farvergården og Det gamle Rådhus, som blev besøgt.⁸² Desuden blev Ebeltofts bymidte med de krogede gader og de mange bindingsværksbygninger i stigende grad anerkendt som en attraktion i sig selv fra anden halvdel af 1920'erne.⁸³ Dermed havde byen i løbet af 30-40 år opbygget en række seværdigheder, som vakte genklang på landsplan og dermed kunne tiltrække stadig flere gæster til byen. Men også i udlandet blev udviklingen tilsyneladende bemærket. Således kom de første kendte udenlandske turister til Ebeltoft i 1924. Der var tale om en gruppe dansk-amerikanere fra Chicago.⁸⁴ Siden fandt flere forskellige nationaliteter til byen.⁸⁵ I 1935 registrerede vandrerhjemmet 15 udenlandske gæster fra Tyskland, Holland og England. Siden da er antallet af udenlandske besøgende og antallet af lande, de kommer fra, vokset.⁸⁶

De ændringer, fritidslivet generelt undergik i 1920'erne, påvirkede tillige ønsker og krav til adspredelser under afholdelse af ferie. Fysisk udfoldelse i form af forskellige sportsgrene, bl.a. tennis, blev udbredt blandt det ferierende borgerskab i Nordsjælland, ligesom der kom fokus på forlystelser og selskabelighed.⁸⁷ Muligheden for fysisk udfoldelse var også tilstede for fastboende og turister i Ebeltoft, hvor der var blevet stiftet en sportsforening med bl.a. tennisbaner i 1898. Foreningen blev nedlagt i 1922, men tennisklubben opretholdtes.⁸⁸ I Ebeltoft etableredes som nævnt flere museer, mens turistforeningen stod bag udflugter i omegnen.⁸⁹ Desuden er der siden 1929 blevet afholdt sommerfester i juli/august, hvilket ligeledes var kutyme på andre danske feriesteder.⁹⁰ På den svenske vestkyst var det ganske som i Danmark muligheden for frisk vand og luft, spadsereure og fysisk udfoldelse i form af tennis og sejlads, der blev anvendt i markedsføringen af turistdestinationerne.⁹¹

Fra omkring 1900 begyndte altså en tilpasningsperiode, hvor Ebeltoft udviklede stadig flere tilbud i takt med de besøgendes forventninger om udbud af forskelligartede oplevelser og muligheder for indkvartering. Den lokale place-myth var i begyndelsen af perioden endnu koncentreret om badeliv, men denne blev

82 Albeck 1951, s. 486.

83 Ebeltoft Avis 27. maj 1922.

84 Aarhus Amtstidende juli 1924, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1888/184 lb. 72.

85 Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/555 lb. 2, referat af turistforeningens generalforsamling 14. maj 1936.

86 Aarhus Stiftstidende 24. august 1947, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/555, lb.3; Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/555, lb.3, Referat af generalforsamling 19. april 1956; Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/184 lb. 86, avisudklip dateret 31. december 1955, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/514 lb. 3.

87 Bøgh 1985c, s. 132; Selmer 1985, s. 238.

88 Jensen og Vedsted 2001, s. 270.

89 Vedsted 2006a, s. 22.

90 Vedsted 2006a, s. 40; Bøgh 1985c, s. 115.

91 Löfgren 1999, s. 120.

snart udvidet til også at iscenesætte Ebeltoft som en velbevaret købstad med gode muligheder for kulturelle oplevelser såsom museumsbesøg, fysisk udfoldelse og forlystelser.

En spirende masseturisme 1938-1970

Mens ferien indtil 1938 var forbeholdt en mindre gruppe i samfundet, blev alle danske lønmodtagere med vedtagelsen af ferieloven sikret to uges ferie med løn. Hermed blev dansk masseturisme mulig. Udbruddet af 2. verdenskrig satte dog umiddelbart herefter udviklingen stort set i stå indtil 1950'erne.⁹² Med udbredelsen af privatbilismen efter 2. verdenskrig og især fra slutningen af 1950'erne påbegyndtes en individualisering af ferielivet, hvor friheden til at tage hen, hvor man ville, blev skabt.⁹³ For området omkring Ebeltoft fik den øgede bilisme til lige en anden betydning – trafikale problemer. Efterhånden som bilen blev allemandseje, og ferie og søndagsudflugter kom til at foregå med bil, stod det snart klart, at vejnettet langs vigen på ingen måde var i stand til at håndtere den øgede mængde køretøjer, og mangel på P-pladser var udbredt.⁹⁴ Bilen, der ellers var det ultimative symbol på frihed, blev dermed en forstyrrende faktor, der nødvendigvis gjorde indgreb i naturen og bebyggelser for at skaffe plads til vejudvidelser og parkeringspladser. Af betydning for turister især i bil og på cykel fra Sjælland var Mols-Linien, der begyndte sin drift i 1966 med flere afgang dagligt.⁹⁵

I løbet af første halvdel af 1900-tallet rettedes opmærksomheden på, hvad en turistdestination kunne tilbyde af visuelle oplevelser og seværdigheder. De rejsende begyndte at fremhæve autenticitet i deres ønsker til oplevelserne.⁹⁶ Ebeltoft bymidtes originalitet og i særdeleshed bevaringen af denne kom dermed i stadig større fokus. Hvor andre købstæder på samme tidspunkt udviklede sig og gennemførte byfornyelse med saneringer og nedrivninger til følge, stod udviklingen i Ebeltoft stort set stille.⁹⁷ Hvad der tidligere var et resultat af manglende midler til at renovere, blev nu blev til en økonomisk relevant faktor. I slutningen af 1950'erne blev der således også offentligt givet udtryk for, at strømmen af turister ville blive mindre, såfremt det gamle købstadsmiljø forsvandt.⁹⁸ På dette tidspunkt havde byen endnu ingen byggevedtægt, der kunne forhindre ombygninger, der i markant grad ændrede facaderne på bymidtens bygninger. Det var først i slutningen af 1960'erne, at Nationalmuseet indledte arbejdet med en Beva-

92 Ravn 1978, s. 134.

93 Löfgren 1999, s. 58; Schultz (1988), s. 94–95.

94 Demokraten 2. november 1955, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/631 lb. 1.

95 Vedsted 2006a, s. 26.

96 Löfgren 1999 s. 261.

97 Ottosen 1984, s. 13ff.

98 Demokraten 24. april 1958, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/631 lb. 1.

Ill. 3. I løbet af 1940–1960 kom det velbevarede købstadsmiljø i Ebeltoft i fokus, den faktor, der i hovedsagen skulle tiltrække turister til området. Turistplakat fra 1951 tegnet af Hakon Spliid. Billedkilde: Ebeltoft Byhistoriske Arkiv.

ringsplan, der endeligt blev udsendt i 1970.⁹⁹ I den mellemliggende periode gik enkelte historisk værdifulde bygninger tabt.¹⁰⁰

Bevaringsplanen cementerede opfattelsen af købstadsmiljøet som et særligt definerende og identitetsskabende træk ved Ebeltoft. Det træk der adskilte Ebeltoft fra andre turistdestinationer. En vigtig del af strategien for udviklingen af byen som turistdestination fandtes i bevaringen af byens fysiske særkende. En anden del var at sørge for oplevelser til de besøgende, der ikke kun bestod af sights, men også sommerfester og underholdning i gaderne. På initiativ af en lokal hotelejer blev vægtersangen genindført i byens gader i 1953.¹⁰¹ Men bevaringen af det gamle udtryk og genindførelsen af en institution som vægterne, hvis praktiske

99 Bevaringsplan Ebeltoft, Nationalmuseet 1970.

100 Nationalmuseet 1970, s. 27.

101 Formandens årsberetning, Turistforeningen, 22. april 1954, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/184 lb. 88.

funktion var blevet nedlagt i 1920,¹⁰² var medvirkende årsager til, at købstaden til tider blev set som for idyllisk og utroværdig. Dette blev bl.a. udtrykt af forfatteren Palle Lauring. Han kommenterede på markedsføringen, der efter hans mening gjorde Ebeltoft til en ren kulisse for indtjening. „Naar en By som Ebeltoft bliver koket, krukker med sine aldrende Ynder, er det, som naar gamle Damer tror, de er sytten“.¹⁰³ Bagsiden ved turismen begyndte dermed at vise sig som en „tivolisering“ af byen allerede i 1950'erne. Købstadsmiljøet blev i stigende grad en del af indholdet i den lokale place-myth, men anvendelsen og idylliseringen af dette som tiltrækningskraft blev tillige debatteret, da stemningen blandt dele af befolkningen i Ebeltoft vendte sig mod turismen i 1950'erne.

Spørgsmålet om turisternes økonomiske betydning for Ebeltoft blev sat til debat bl.a. i dagspressen. På den ene side virkede gæsterne som en saltvandsindsprøjtning til byens økonomi, mens den massive markedsføring af en idyllisk købstad på den anden side hindrede ændringer i bymidtens fremtræden og bygningsmassens udvikling. Derudover begrænsede antallet af besøgende de lokales udfoldelsesmuligheder. For eksempel var dele af badestranden i Vigen i 1959 blevet lejet ud til campingpladser, og badning herfra blev forbeholdt deres besøgende.¹⁰⁴ Turisterne fik dermed forret til stranden, og flere fastboende mente sig forfordelt. Problematikken blev tillige aktuel for turistforeningen, der oplevede en faldende tilslutning blandt de lokale virksomheder og borgere. Flere gange forsøgte den at råbe områdets indbyggere og erhvervsliv op. Opbakningen fra erhvervslivet blev set som vital i forhold til at sikre Kommunens opbakning til turistsagen.¹⁰⁵

Turismens slagside viser sig således for alvor i Ebeltoft i 1950'erne, men konflikter og spændinger må have været en del af mødet mellem den fastboende befolkning og turisterne allerede tidligere. Den indbyrdes afhængighed mellem gæst og indbygger har dog forhindret konflikternes udvikling til overskrifter i dagspressen, således som det var tilfældet i andre turistdestinationer.¹⁰⁶ Et meget tidligt eksempel på klager over feriegæsters opførsel under besøg ved danske turistdestinationer, der vakte genklang ikke blot på nationalt plan, findes i 1890'erne på Fanø, hvor konflikterne dog opstod over nationalitetsspørgsmål,¹⁰⁷ og som derfor ikke er direkte sammenligneligt med Ebeltoft. Hvor tidligt mødet

102 Vedsted 2006b, s. 25.

103 Lauring 1956, s. 157f.

104 Demokraten 26. maj 1959, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/184 lb. 90.

105 Demokraten 13. marts 1955, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/631 lb. 1; Generalforsamling Håndværkerforeningen 26. oktober 1956, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/631 lb. 1.

106 Selmer 1985 s. 201, s. 254.

107 Rasmussen 1975, s. 8ff.

mellem fastboende og gæster resulterede i voldsomme spændinger på andre undersøgte destinationer er uklart.¹⁰⁸

Risikoen for tivolisering er et generelt vilkår for turistattraktioner. Klager over masseturisme findes så tidligt som i 1860'ernes USA, hvor det dog var de besøgende, der klagede over påtrængende guider og fotografer, som forstyrrede deres besøg ved Niagara Falls.¹⁰⁹ Indbyggerne i Ebeltoft klagede over de negative sider af masseturismen i 1950'erne. Om dette var særligt tidligt, er svært at bedømme på baggrund af de foreliggende undersøgelser af andre danske turistdestinationer, da disse ikke dækker samme periode, men ofte er koncentreret om den meget tidlige udvikling.

I løbet af 1960'erne blev arbejdstiden løbende nedsat gennem overenskomsterne.¹¹⁰ Kravene til fritidsopholdssteder steg i takt med, at man fik mulighed for at opholde sig længere her. Dette krævede fornyet tilpasning, såfremt Ebeltoft skulle beholde sin relevans som feriedestination. Ønsket til fritidshusenes beliggenhed ændrede sig, idet ejendomsmæglerne i stigende grad oplevede ønsker om fritidshuse liggende i smuk natur, mens placeringer ved stranden ikke havde den samme appel som tidligere. Én årsag kunne være at strandgrunde ofte var meget mindre end naturgrunde lidt inde i landet. En anden at naturgrundene generelt var billigere end strandgrunde, og køber dermed fik mere for pengene. Det var dermed endnu en god forretning for gårdejere at udstykke den ringeste landbrugsjord til fritidshuse, da denne gav dårligere afkast end de indtægter, der kunne genereres ved et salg.¹¹¹ Forskellige bekymringer i forhold til udlægningen af de mange sommerhusgrunde optog såvel byråd som turistforeningen, der ønskede, at der blev stillet æstetiske krav til udformningen af sommerhusene. Desuden blev der stillet krav om, at naturen i området ikke måtte ødelægges yderligere og om genopretning af allerede ødelagte områder.¹¹² En fastholdelse af områdets naturværdier blev dermed set som essentiel i forhold til tiltrækning af endnu flere turister og fastholdelse af dem, der allerede kom til området.

Et andet fokuspunkt i 1960 lå i indretningen af sommerhusene, der skulle imødekomme især de udenlandske turisternes krav om moderne komfort. Da der i 1961 i Vibæk nord for Ebeltoft blev bygget sommerhuse, var de således udstyrede med indlagt varmt og koldt vand, elinstallationer og køleskab.¹¹³ Væk var tidligere tiders idé om, at opholdet i sommerhus skulle være en tilbagevendende til

108 Lignende iagttagelser mangler i undersøgelserne af Nordsjælland, Den jyske nord- og vestkyst, Østkysten og Bornholm, (se note 23–26) om end dette aspekt ikke nødvendigvis har været en del af de anførte undersøgelser, hvoraf flere tidsmæssigt ikke når samme udstrækning.

109 Sears 1989, s. 12–30.

110 http://faos.ku.dk/pdf/temasider/ok/Arbejdstid_i_OK_1900-2007_OK2010.pdf (Besøgt 29. marts 2017).

111 Ebeltoft Avis 19. april 1969, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/584 lb. 1.

112 Aarhus Stiftstidende 21. april 1966, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/584 lb. 2.

113 Ukendt avis 15. marts 1961, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/584 lb. 1.

naturen med færre moderne bekvemmeligheder. Sommerhuset skulle i stigende grad være et hjem væk fra hjemmet.¹¹⁴ Også på hotelområdet fornyede udbuddet sig. I 1963 åbnede Ebeltofts første luksushotel med bl.a. TV og køleskab på alle værelser.¹¹⁵

I 1960'erne fik byen endnu en attraktion, da fregatten Jylland fik plads i havnen. Fregatten blev flyttet til Ebeltoft på foranledning af formanden for turistforeningen og en af byens hotelejere efter lang tids forhandling. I 1978 blev fregatten overdraget til en selvejende institution.¹¹⁶

Antallet af besøgende i Ebeltoft blev i løbet af 1950'erne øget så voldsomt, at det ikke længere var overkommeligt for turistforeningen at servicere gæsterne på frivillig basis. Arbejdet med på den ene side at betjene turisterne og på den anden side at udarbejde tiltag, der kunne tiltrække flere gæster, blev derfor fra 1960 lagt i hænderne på en ansat turistchef, der fra sin private bolig drev turistbureau.¹¹⁷ Dette skete på et tidspunkt, hvor der generelt var vækst og udvikling i den danske turistbranche. Dette mandede i 1967 ud i etableringen af Danmarks Turistråd, en professionel organisation, der skulle promovere Danmark ikke mindst over for de udenlandske turister, der i stigende tal ferierede i Danmark.¹¹⁸

Ferieloven fra 1938 og senere privatbilismen, der blomstrede fra især 1960'erne, førte til ændringer i udfoldelsesmulighederne for såvel turister som fastboende. Ebeltoft undergik en tilpasning for at imødekomme den øgede tilstrømning af turister, der fik bedre forhold under opholdet med nye campingpladser, sommerhusområder og hoteller. Byens place-myth var tillige under forandring. Hvor den tidlige place-myth var koncentreret om hav og strand, skiftede fokus i løbet af 1940-1960 til den velbevarede købstadsmidte med ganske få ændringer i bygningsmasse og gadenet. Byens place-myth og status som ferieby lagde restriktioner på indbyggernes udfoldelsesmuligheder, idet ændringer og nedrivninger af midtbyens bygninger kun kunne ske med fare for at ændre eller destruere det miljø, som sommergæsterne kom for at opleve. Dette gjaldt såvel for de tilbagevendende gæster som for førstegangsbesøgende, der havde forventninger til, hvordan Ebeltoft skulle se ud, og hvilke muligheder for oplevelser, der i det mindste skulle være stede under ferien.

114 Löfgren 1999, s. 138ff.

115 Vedsted 2006a, s. 54.

116 Vedsted 2006a, s. 56.

117 Vedsted 2006b, s. 48.

118 Schultz 1988, s. 106ff; Frausing 2010, s. 49.

Sammenfatning og konklusion

Ebeltofts udvikling til turistdestination begyndte i 1880'erne, hvor danskere fra de omkringliggende større provinsbyer begyndte at ligge på landet om sommeren. Flere af byens borgere øjnede snart forretningsmuligheder i landliggerne, der kunne tilføre nye midler til egne lommer og byens skrantende økonomi. Efter „opdagelsen“ af Ebeltoft som feriedestination begyndte en skabelse af en place-myth og sideløbende hermed også en tilpasning af byens rammer til den snart øgede tilvækst af gæster. Byen fik god hjælp til det første slogan „Danmarks Neapel“, og det første markedsføringsmateriale iscenesatte byen som badeby beliggende i skøn natur. Den lokale place-myth ændrede sig i løbet af det 20. århundrede til at have stadig større fokus på kulturelle oplevelser med det bevarede købstadsmiljø som vigtigste indhold. Fra begyndelsen var strategien at sørge for, at de besøgende fik opfyldt deres ønsker om passende adspredelse under opholdet i form af havbade, seværdigheder og forlystelser. Fremadrettet blev denne strategi fulgt gennem det 20. århundrede, hvor Ebeltoft blev landskendt som en idyllisk købstad med tidssvarende faciliteter og muligheder for oplevelser for alle typer af turister. Medvirkende til dette billede var den lokale turistforening, som gennem markedsføringsmateriale og sit arbejde for bevaring af midtbyen som en historisk bestemt enhed kunne påvirke den lokale place-myth.

I 1950'erne virkede det imidlertid som om en massiv markedsføring førte til, at den idylliske fremstilling af købstaden blev utroværdig. Dette mindskede dog ikke antallet af besøgende, og de lokale bemærkede turismens slagside, idet turisternes forventninger til byen hæmmede ændringer og udvikling af bl.a. midtbyens bygningsmasse.

Udviklingen til turistdestination følger udviklingen af en række andre danske turistmål, om end den formodentlig er tidsmæssigt forskudt i forhold til udviklingen i for eksempel Skagen og Nordsjælland, hvor turisterne begyndte at indfinde sig nogle årtier tidligere. Internationalt kommer udviklingen langt senere til Ebeltoft. Hollændere og englændere havde allerede haft kystnære badeanstalter i mere end 100 år, inden samme var tilfældet i Ebeltoft, mens udviklingen af turisme i Sørlandet forløb i samme tempo og af stort set de samme årsager som i Ebeltoft. Da først udviklingen var sat i gang, stod Ebeltoft ikke tilbage for de øvrige, men udvidede og tilpassede sig løbende turisternes øgede antal og ændringer i ønsker til udfoldelsesmuligheder. Udviklingen af Ebeltoft til turistdestination følger dermed de nationale og internationale mønstre dog med en tidsmæssig forskydning.

Litteratur

- Albeck 1951: *Ebeltoft Købstads Historie*. Ebeltoft By i kommission hos Elles Boghandel
- Andreasen, J. og Ohlsen, O. og Saunte, L. 1998: *Fuglsø Strand*. Uden trykkested.
- Borsay, Peter og Walton, John K. (red.) 2011: *Resorts and Ports. European Seaside Towns since 1700*. Channel View Publications.
- Busck, Steen og Poulsen, Henning (red.) 2000: *Danmarks historie – i grundtræk*. Aarhus Universitetsforlag.
- Bøgh, Charlotte 1985a: „Ferie – hvad er det?“. Jørgen Slettebo (red.) *Sommerglæder, Arv og Eje 1985*. Viborg Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, s.37- 60.
- Bøgh, Charlotte 1985b: „Landliggere til leje hos lokale“. *Sommerglæder, Arv og Eje 1985*. Viborg Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, s. 61-96
- Bøgh, Charlotte 1985c: „Landliggere i egen sommerbolig“. *Sommerglæder, Arv og Eje 1985*. Viborg Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, s. 97-148.
- Fabricius, Nina og Tonn-Pedersen, Anette 1998: *Stranden kalder – bølgen lokker. At ligge ved stranden – Fritidsliv ved Odders Østkyst*. Odder Museum.
- Fode, Henrik 1971: *Småskibsfarten på Århusbugten 1865-1914*, Erhvervsarkivet i kommission hos Aarhus Universitetsforlag.
- Frandsen, Steen Bo 1993: „Vestkystens opdagelse som landskab og badested“. *Den jyske Historiker*, nr. 65 s. 25-48.
- Frausing, Mikael 2010: „Et lykkeligt fornuftsægteskab? Turistforeningen for Danmark mellem hjemstavnturisme og eksportturisme ca. 1888-1967“. *Kulturstudier*, 2010:1 s. 25-52. <https://doi.org/10.7146/ks.v1i1.3882>.
- Furnée, Jan Hein 2011: „A Dutch Idyll? Sceveningen as a Seaside Resort, Fishing Village and Port, ca. 1700-1900“. Peter Borsay og John K. Walton (red.) *Resorts and Ports. European Seaside Towns since 1700*, s. 33-49, Channel View Publications.
- Hansen, Kirsten Monrad 2001: *Tilbage til turismens rødder. 150 års badeturisme langs den nordjyske vestkyst*, Nordjyllands Amt, Aalborg.
- Hardervig, Bent (2013): *Sommerglæder. En billedkrønike om danskernes første feriedage*, Lindhardt og Ringhof.
- Hyldgaard et al 2002:
- Hyldgaard, I.M og Jensen, T.K. og Kirk, P. og Sørensen, H. S. og Smidt-Jensen, J. 2002: *Randers Fra Handelsplads til storkommune 1000-1975*. Randers Amts Historiske Samfund
- Jensen, Bente 1993: „Det danske Schweiz“. *Den jyske Historiker*, nr. 65 1993, s. 47-77.
- Jensen, Knud Chr. 1977: *Da dampen kom til Ebeltoft*. Hvidtveds Bogtrykkeri.

- Jensen, Knud Chr. og Vedsted, Jakob 1994: *Ebeltoft – en søkøbstad*. Skippershoved.
- Jensen, Knud Chr. og Vedsted, Jakob 2001: *Ebeltoft – købstadsliv i 700 år*. Ebeltoft Kommune.
- Johnsen, Berit Eide 2011: „Recycled Maritime Culture and Landscape: Various Aspects of the Adaptation of Nineteenth-Century Shipping and Fishing Industries to Twentieth-Century Tourism in Southern Norway“. Peter Borsay og John K. Walton (red.) *Resorts and Ports. European Seaside Towns since 1700*, s. 147-166 Channel View Publications.
- Larsen, J. og Urry, J. 2011: *The Tourist Gaze 3.0*. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446251904>
- Lauring, Palle 1956: *Rejse i Danmark, Østjylland*, Carit Andersens Forlag.
- Laursen, Jesper 1990: *Tangdigerne i Ebeltoft*. Ebeltoft Museum, Århus Amtskommune, Skov- og Naturstyrelsen.
- Löfgren, Orvar 1999: *On Holiday, A History of vacationing*, University of California Press.
- Lundberg 1906: *Ebeltoft og Mols. Illustreret Rejsebog for det sydlige Djursland*, uden trykkested.
- Møller, Lea Glerup 2013: „Saltholdige vande med god sandbund. Ebeltoft Vigs Søbadeanstalt 1886-1892“, Jørgen Smidt-Jensen (red.) Årbog 2013 Museum Østjylland, s. 30-35.
- Nationalmuseet 1970: *Bevaringsplan Ebeltoft*. Nationalmuseet.
- Nielsen, Niels Kayser 1993: „Fare, frihed og sundhed – om vandforestillinger i moderne tid“. *Den jyske Historiker* nr. 65 s. 7-23.
- Ottosen, Michael 1984: *Bygningsfredningsloven: Historie og princip*. Archipress.
- Rasmussen, Alan Hjorth 1975: *Hav og klit. Turisme på den jyske vestkyst gennem 100 år*. Fiskeri- og Søfartsmuseet Esbjerg.
- Ravn, Peter 1978: *Turisme. Fra dannelsesrejse til masseturisme*. Gyldendal.
- Richter, Dieter 2005: *Neapel. Biographie einer Stadt*. Ferlag Klaus Wagenbach.
- Schultz, Hans Joakim 1988: *Dansk Turisme i 100 år*. Danmarks Turistråd.
- Selmer, Jørgen 1985: „Landliggere og lokalbefolkning“. *Sommerglæder, Arv og Eje 1985*. Viborg Dansk Kulturhistorisk Museumsforening, s. 199-266.
- Sears, John F. 1989: *Sacred Places: American Tourist Attractions in the nineteenth century*. University of Massachusetts Press.
- Shields, Rob 1991: *Places on the Margin. Alternative geographies of modernity*. Routledge
- Smith, Valene: 2001a: „Stone Age to Star Trek“. Valene Smith og Maryann Brent (red.): *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*. Cognizant, s. 15-27.

- Smith, Valene 2001b: „The Nature of Tourism“. Valene Smith og Maryann Brent (red.): *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*. Cognizant, s. 53-68.
- Urry, John 1995: *Consuming Places*. Routledge.
- Urry, John 2002: *The Tourist Gaze*. SAGE Publications.
- Vedsted, Jakob 1989: *Det gamle Rådhus i Ebeltoft*. Ebeltoft Museum.
- Vedsted, Jakob 1993: *Farvergården i Ebeltoft*. Ebeltoft Museum.
- Vedsted, Jakob 2006a: *Turismens Ebeltoft og Mols*. Turistforeningen for Ebeltoft og Mols.
- Vedsted, Jakob 2006b: „Vægternes historie i Ebeltoft“. Jørgen Helgren et. al. (red.): *Hov Vægter – klokken er slagen. Om vægterne i Ebeltoft*. Ebeltoft Vægterlaug.
- Vedsted, Jakob 2008: „*At fremme og varetage Byens merkantile Interesser*“. Ebeltoft Handelsstandsforening.

Websites

- http://euscreen.eu/item.html?id=EUS_7F7CA359368A4F57BC2777C5E795A33B (besøgt 29. marts 2017).
- http://faos.ku.dk/pdf/temasider/ok/Arbejdstid_i_OK_1900-2007_OK2010.pdf (besøgt 29. marts 2017).

Utrykt materiale

- Anonymt manuskript til artikel, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/387 lb.4.
- Handelsforeningen for Ebeltoft Forhandlingsprotokol, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/144 c.8 lb. 1.
- KHM2275 undersøgelse af detailhandlerne i Randers, Grenaa og Ebeltoft 1860-1901. Referat af generalforsamling Håndværkerforeningen 26. oktober 1956, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/631 lb. 1.
- Referat af turistforeningens generalforsamling 14. maj 1936, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 2002/555 lb. 2.
- Turistforeningen for Ebeltoft og Omegns arkiv, Ebeltoft Byhistoriske Arkiv 1988/184

English Summary

Denmark's Naples

The growth of Ebeltoft as a tourist destination – from summer residents to modern mass tourism

In the course of the 20th century, Ebeltoft developed from a modest market town of no great potential to a vibrant holiday destination with a much multiplied summer population.

The town's visitor facilities, in the form of accommodation, amusements and activities, evolved in line with increasing tourist numbers and changing holiday requirements over time. On the threshold to the 20th century, the town recorder did not believe that an innkeeper could run a profitable business in Ebeltoft. But a century later, Ebeltoft had several hotels and the town's inhabitants moved out of their houses in summer to make way for holidaymakers. In the course of the 20th century, the infrastructure was expanded, local areas were sold off as plots for holiday homes, campsites were opened and a number of attractions were launched with the aim of drawing even greater numbers of visitors.

The downside of tourism was a subject that greatly occupied the inhabitants of Ebeltoft, especially in the 1950s, when initiatives intended to secure more visitors were seen by some as a hindrance to the development of everyday life in the town. Tourists expected to experience a historically preserved entity, but some Ebeltoft inhabitants wanted freer limits with regard to modernisation of the town's building stock.

The development of Ebeltoft as a tourist destination is not unique. Several other areas, such as Bornholm and the West Coast of Jutland, became established as holiday destinations at the same time. In this respect, Ebeltoft simply followed the national pattern.

Tea Dahl Christensen er ph.d. i kulturstudier fra Syddansk Universitet og cand.mag. i historie fra Aalborg Universitet. Museumsinspektør i nyere tid ved Museum Vestfyn. I sin afhandling har hun beskæftiget sig med aspekter af heltedannelse i relation til den danske soldat, herunder særligt heltediskurser i commemorative praksisser.

Keywords: soldat, helt, 1864, internationale missioner, historiebrug

BRUG AF EN SOLDAT FRA 1864 I NIELS KJELDSSEN ESKADRONEN

Artiklen undersøger, hvordan en soldat fra 1864 spiller en rolle i nutidig dansk militær kontekst. Den konkrete case omhandler 1. kampvognseskadron ved Jydske Dragonregiment og dennes brug af helten fra 1864, Niels Kjeldsen. Artiklen undersøger gennem analyse af materiel praksis, interviews og offentlige taler, hvordan helten konstrueres af eskadronens ledelse.

1. kampvognseskadron ved Dragonregimentet i Holstebro hedder Niels Kjeldsen Eskadronen. Eskadronen er opkaldt efter dragon Niels Kjeldsen (1840-1864), som deltog og døde i anden slesvigske krig.

I det følgende vil det overordnede spørgsmål rejses; hvordan bruges en soldat fra 1864 i Niels Kjeldsen Eskadronen i dag? Og hvorfor? Før disse spørgsmål besvares er det givtigt med et kort historisk rids over, hvordan den menige soldat Niels Kjeldsen i slutningen af 1800-tallet blev reddet ud af historiens glemsel og tildelt heltestatus.

Forud for eskadronens nutidige brug af Niels Kjeldsen går en længere virkningshistorie forbundet til Niels Kjeldsen og etableringen af ham som helt i sidste halvdel af 1800-tallet og første del af 1900-tallet.

Niels Kjeldsen (f. 1840) var dansk dragon og stammede fra Give Sogn. Niels Kjeldsen blev d. 28. februar 1864 dræbt i en træfning mellem en gruppe danske dragoner og en gruppe preussiske soldater i anden slesvigske krig. Træfningen

foregik på Højen Hede på chausséen mellem Vejle og Kolding. Den første offentlige omtale af træfningen blev bragt dagen efter i Vejle Amts Avis:

Veile, den 29de Februar. Igaar Formiddags geraadede i Blaakjær Skov en Patrouille paa 8 Mand af 6te Dragonregiments 4de Eskadron i Kamp med en stor ungarsk Husarpatrouille. Tre af Vore bleve tagne tilfange og Een saaredes, hvorimod een Dragon, der havde forsvaret sig med overordentlig Tapperhed og ikke vilde overgive sig, blev skudt giennem Hovedet og døde. Hans liig bragtes igaar her til Byen, hvor det henligger paa Lazarethet¹

Omtalen af Niels Kjeldsen som særligt tapper i samtiden kendes i øvrigt fra dagbogsoptegnelse, og gengivelsen af ham som tapper blev tillige illustreret af en anonym kunstner i en xylografi fra 1864² og senere i oliemaleriet „En helt fra 1864“ (1901). Sidstnævnte oliemaleri blev malet af Frants Henningsen og var bestilt af Brygger Jacobsen til at indgå i nationalhistorisk samling på Frederiksborg Slot. Maleriet af Frants Henningsen illustrerede hændelsen i tråd med to beretninger, der blev udgivet af en unavngiven officer³ i 1881 i Vort Forsvar.⁴ Vort Forsvar var et nyt blad udgivet af forsvarsvenner til fordel for forsvarssagen, der i det første nummer udover historien om Niels Kjeldsen f.eks. behandlede de danske forsvarsværkers forfatning efter nederlaget i 1864. Beretningerne om Niels Kjeldsen var samlet under titlen „En dansk Soldats Enekamp“ og indrammet af en stærkt ideologisk indledning omhandlende særligt højsind ved nordiske krigere. Den første beretning, der senere er kendt som „Koldingfortællingen“⁵, skildrer, hvordan Niels Kjeldsen optog kampen på stedet og sårede flere preussere:

„Den betydelige Styrke, der var tilstede af det preussiske Rytteri, sluttede en Kreds om ham, men vidste ikke saa lige, hvorledes Sagen skulde føres videre, da de med Rette syntes, at det var en ilde Adfærd, om Mange vilde angribe den enkelte Mand paa én Gang eller benytte Skydevaabnene, og det øjensynlig var en mislig Sag for enkelte at give sig i Lag med ham. Endnu en Gang syntes det, at en særlig udvalgt Rytter maatte maale sig med ham, men ogsaa denne

1 Vejle Amts Avis 29. februar 1864.

2 Xylografien „Den tappe Dragon Niels Kjeldsen“ er en tilpasset kopi af kemitypien „Eskadron Würtzen ved Husby“ (1848).

3 Senere blev det kendt, at det var oberst Christian Emil Madsen (1830–1919), der udgav beretningerne. Madsen var selv veteran fra begge slesvigske krige.

4 Meddelt af en officer, „En dansk Soldats Enekamp“, *Vort Forsvar*, nr. 1, 2. januar 1881, s. 3–4.

5 Kolding var besat af preusserne fra 18. februar 1864 og koldingfortælleren er senere blevet identificeret som hotelejer Svensson, som hævdede at have været til stede under preussernes middag om aftenen d. 28. februar.

havde ikke bedre Lykke, skjønt Dragonen var bleven saaret og tilsidst førte Sablen med venstre Haand og Tøjlerne med den højre. Da red en af de tilstedeværende Officerer eller mulig en Officersaspirant frem, tæt hen til ham og skjød ham ned.“ (Meddelt af en officer, Vort Forsvar 1881)

I beretningen kan også læses, hvordan preusseren, der havde skudt Niels Kjeldsen, blev dadlet af regimentschefen samme aften som træfningen havde fundet sted, og at han kort efter fik sin afsked ved regimentet. Den anden beretning bruges af den uanvante officer til at understøtte den første beretning.

Indtil starten af 1900-tallet var den kendte fortælling om Niels Kjeldsens endeligt i tråd med ovenstående, nemlig at han gjorde holdt, mens de andre danske dragoner flygtede. At han kæmpede heltmodigt, ene mand mod en overtallig styrke, med sværdet i sin venstre hånd efter at være blevet skadet i højre. Fjenden, preusseren, red ifølge denne version af træfningen bagom Niels Kjeldsen og skød ham fejt ned med ildvåben. En mindesten blev rejst for Niels Kjeldsen i 1891 på stedet for træfningen på Højen Hede, hvilket skete på foranledning af de danske forsvarsbrødre.

I 1902 udgav professor Karl Larsen imidlertid „Dragon Niels Kjeldsen og hans Drabsmand, en undersøgelse“.⁶ Det nye ved Karl Larsens fremstilling var, at han fremskaffede skrevne fremstillinger fra 1864 om træfningen, ligesom han også kontaktede endnu levende øjenvidner til denne. Karl Larsen skred kritisk til værks og rejste spørgsmålstejn ved „[skildringens] indre sandsynlighed“ og „Fortællingens Sandhed“.⁷ Karl Larsen afsluttede sin undersøgelse med at konstatere, at „Niels Kjeldsen har gjort sin Pligt og fuldt ud! Men netop derfor behøver han ingen uægte Lavrbær. Saa lidt som den danske Bondesoldat i 1864, hvis lidet romantiske, men hæderfulde Modstand han i første Række har skullet symbolisere.“⁸ Karl Larsens undersøgelse blev anmeldt og debatteret indgående i dagspressen i månederne, der fulgte efter udgivelsen, og linjerne i debatten blev hurtigt trukket op som to hovedpositioner.⁹ Karl Larsen på den ene side, allieret med J. A. Fridericia, Kristian Erslev og Edvard Holm, som repræsentanter for en kritisk og sandhedssøgende position og på den anden side en „national“ position, hvor legenden om Niels Kjeldsen ikke ønskedes antastet med henvisning til det danske folks højsind og behov for en helt. Fra denne position blev det udtrykt, at Karl Larsen med sin udgivelse havde forsøgt at fratage Danmark én af sine få helte og for at bruge unødige kræfter på at rehabilitere preusseren, der havde skudt Niels Kjeldsen. Fra særligt den danske officerstand lød kritikken, at Karl Larsens

6 Larsen 1902.

7 Larsen 1902, s. 9.

8 Larsen 1902, s. 63.

9 For en mere udførlig gennemgang af debattens forløb, se Jørgensen 2013, s. 250–274.

indlæg var et dilettantisk forsøg på at skrive krigshistorie. I foråret 1902 berørte emnet så mange, at flere tusinder var samlet til mindefest ved den rejste mindesten på Højen Hede, hvilket der blev berettet om i både Dannebrog og Politiken.¹⁰

I en fællesudtalelse gav Karl Larsen og Kristian Erslev sammen med fire officerer deres bud på, hvad kampens sandsynlige forløb var, men udtalelsen lod imidlertid så mange punkter stå åbne, at Kristian Erslev i 1902 så sig nødsaget til at udgive en fyldig undersøgelse af „Niels-Kjeldsen-affæren“ i netop Historisk Tidsskrift.¹¹ Denne undersøgelse står stadig som den mest fyldestgørende undersøgelse af træningen.

At træningen er blevet underkastet så omfattende kildekritisk granskning, og at helten ud fra et kildekritisk synspunkt er udfordret, betyder imidlertid ikke, at Niels Kjeldsens betydning som heltesymbol ophørte, men nærmere at hans betydning som helt blev cementeret og forsøgt fastholdt i årene efter 1903. I 1912 resulterede en folkeindsamling i, at der kunne rejses et mindesmærke på Niels Kjeldsens grav for at ære hans minde.¹² Billedet, der var malet til den nationalhistoriske samling i 1901, blev i 1912 nedtaget og har siden 1967 været deponeret ved dragonkasernen i Holstebro¹³, som har billedet ophængt i officersmessen.¹⁴

At undersøge nutidig brug af Niels Kjeldsen

Interviews, indholdet af offentlige taler, avisartikler og observationer af eskadronens deltagelse i højtideligholdelse af Niels Kjeldsen er empirisk afsæt til at undersøge nutidig brug af Niels Kjeldsen i den militære organisation. Med dette afsæt er der foretaget en række valg og fravalg, som har konsekvenser for analysen. Vigtigst er det analytiske fokus afgrænset til at omhandle eskadronens ledelse og dennes brug af Niels Kjeldsen. Dette bygger på en antagelse om, at det er ledelsen, der udgør kontinuiteten i eskadronen og dermed har særlig mulighed for at definere eventuel brug af Niels Kjeldsen.

Artiklens analyser er blandt andet udarbejdet med afsæt i to semistrukturerede interviews udført i foråret 2013 med ledelsespersoner fra 1. kampvognseskadron ved Dragonregimentet i Holstebro samt to taler holdt af daværende eskadronchef ved kransenedlæggelse for Niels Kjeldsen i henholdsvis 2013 og 2014 på Give

10 Dannebrog 14.02.1902 og Politiken 18.03.1902.

11 Erslev 1902.

12 Vejle Amtsavis 30. september 1912.

13 Billedet blev hjemtaget af museet til udstilling i forbindelse med 150-året for 1864, men er tilbage i deponering ved kasernen. (Oplyst af Det Nationalhistoriske Museum september 2015).

14 R. P. 1967/1968.

kirkegård foran Niels Kjeldsens grav.¹⁵ Niels Kjeldsen Eskadronen består i dag af 77 professionelle soldater, når eskadronen er fuldt bemannet. Eskadronen har været indsat i Balkan, Irak og senest i Afghanistan på hold 13, 14 og 15 i perioden februar 2012 til august 2013. Seneste internationale udsendelse har været en vagtstyrke til NATOs styrke i Kosovo (KFOR) i 2014.

Som baggrundsviden er der desuden foretaget en gennemgang af tjenestebladet Dragonavisen i 1964-2004 efter omtaler af Niels Kjeldsen, som har givet et blik tilbage på brugen af Niels Kjeldsen før dragonernes deltagelse i missionen i Afghanistan, mens gennemgang af Give Avis 1980-2013 og Vejle Amts Folkeblad 1979-2013 har været kilde til at kortlægge eskadronens deltagelse i kransenedlæggelsen for Niels Kjeldsen på Give kirkegård.

Interviewene blev udført i april måned 2013. Begge informanter havde deltaget i kransenedlæggelsen i Give i februar samme år.¹⁶ Talerne bruges som grundlag for en særskilt analyse, der illustrerer, hvordan eskadronens ledelse i offentlig sammenhæng fortolker og gør brug af Niels Kjeldsen. Talerne er afholdt foran eskadronen og foran en fortrinsvis lokal offentlighed i Give. Den offentlige tale er en retorisk form,¹⁷ som eskadronchefen udfolder, og den adskiller sig derfor gennemløst fra interviewene.

Interviewene blev afviklet på dragonkasernen i Holstebro i eskadronens egne lokaler. Interview med eskadronchefen står centralt i artiklens analyser, da han er ansvarlig for at tegne eskadronen udadtil og har ledelsesansvar overfor soldaterne i eskadronen. Udover eskadronchefen er der på ledelsesniveau foretaget interview med seniorsergent og skydeinstruktør (SKIN) Volshøj, da han på interviewtidspunktet var ansvarlig for uddannelsesforløb i eskadronen samt understøttelse af chefen. Desuden betragtes Volshøj som en kontinuitet i eskadronen, da han er den befalingsmand, der har været tilknyttet eskadronen længst, ligesom han spiller en essentiel rolle i bearbejdningen af de nye soldater (oplyst efter samtale med tidligere eskadronchef 20. maj 2015).¹⁸ Eskadronchefen har en række udsendelser bag sig (Sudan, Irak og Afghanistan), skydeinstruktøren to udsendelser (Bosnien og Afghanistan).

15 Pr. 1. marts 2015 har Niels Kjeldsen Eskadronen fået ny eskadronchef, kaptajn Christian Dalum. I artiklen vil den tidligere eskadronchef Dennis Hejlesen blive omtalt som eskadronchef, da han var chef på det tidspunkt, hvor taler blev afholdt og interviews afviklet.

16 I det følgende vil eskadronchef kaptajn Dennis Weidemann Hejlesen og seniorsergent og skydeinstruktør Bjarke Volshøj fremgå ved deres rigtige navne, da de bestrider positioner der gør, at de vil være genkendelige. Dette sker efter aftale.

17 Wodak 1999.

18 To supplerende interviews er udført med menige i eskadronen. Hvor de to ledelsesinterview afdækker den centrale ledelses opfattelse af soldaterheltens betydning, så giver de to soldaterinterview selvsagt ikke et repræsentativt billede af helteforståelsen blandt alle de menige soldater i Niels Kjeldsen Eskadronen. Derfor er det fravalgt at inddrage disse interviews i nærværende artikel.

Ledelsesperspektivet i analysen er placeret centralt, fordi de to ledelsesrepræsentanter har en særlig rolle og position i forhold til at udstikke retning og definere eskadronen udadtil og indadtil. Den militære organisation – Forsvaret – som ledelsen af eskadronen er repræsentant for, ses som en form for statsligt agency, der har egne og åbenlyse interesser i at konstruere en stærk identitet for deres enhed udadtil såvel som indadtil.¹⁹ Der opereres altså med en antagelse om, at brugen af Niels Kjeldsen knytter sig til identitetsskabelse i det særlige miljø, de militære rammer udgør. Identitetsskabelse i militærkontekst er udforsket ud fra mange vinkler, herunder særligt i maskulinitetsstudier og studier af militær træning. I det følgende vil der især blive trukket på de studier, der behandler krigerhelten som en forestilling om en særlig form for maskulin identitet – hvor krigerhelten er karakteriseret ved at være kraftfuld, mentalt stærk og modig.²⁰

Når spørgsmålet hvordan – og hvorfor – bruger eskadronen en soldat fra 1864 rejses, har det derfor været relevant at trække på og kombinere greb fra forskning i historiebrug, traditioner og symboler – og militær identitetsskabelse, hvilket vil reflekteres undervejs i analysen.

Indenfor historievidenskab har studier i historiebrug haft vidt forskellige afsæt og analyseobjekt. Eric Hobsbawm og Terence Rangers „Invention of Tradition“ er eksempel på en tilgang, der lægger vægt på historiebrug, som udføres og praktiseres i regi af nationer og stater.²¹ I den anden ende af skalaen er forskning som har fokus på almindelige menneskers historiebrug i deres hverdag.²² På dansk grund er historiedidaktiker Bernard Eric Jensen den, der har arbejdet mest indgående med begrebet historiebrug, senest udfoldet i opstillingen af fire begrebspar, som han kalder skalabegreber, og som erstatter tidligere forsøg på typologiseringer.²³ De fire begrebspar aktør og observatørhistorie, læghistorie og faghistorie, pragmatisk og lærd historie samt identitetsnær og identitetsneutral historie handler kort opsummeret om fortidsbrugers forhold til historien og formålet med brugen

19 Ashplant, Dawson et. Al. 2000, s. 25.

20 Dawson 1994; Woodward 2000.

21 Hobsbawm og Ranger 2006.

22 Rosenzweig, R. og D. Thelen 1998.

23 I *Historie – Livsverden og Fag* fra 2003, hvor Jensen introducerede seks former for historiebrug. Dem kaldte han identitetsdannende historiebrug, perspektiverende brug, brug som scenariekompetence, brug som legitimering/delegitimering, en oplysende/klargørende brug og sluttelig en legende/fornøjende brug.

heraf.²⁴ Skalabegreberne er ikke så præcist operationaliseret, at de er velegnede som præcise analyseredskaber, men de kan bruges til at skærpe opmærksomheden mod, hvilke formål de forskellige brug af Niels Kjeldsen tjener, og hvordan de tager sig ud. Begrebsparrene bruges som pejlemærke til at belyse historiebrugerens forståelse af og formål med at bruge Niels Kjeldsen.

Niels Kjeldsen kobles til eskadronen og bliver visuel markør

Niels Kjeldsens kamp indgår overordnet i dragonregimentets selvfortælling på den måde, at regimentet har en række mindedage, hvor dagen for Niels Kjeldsens kamp er en af disse.²⁵ På denne måde kan man sige, at Niels Kjeldsen indgår i en overordnet definerende fortælling for regimentet, der konstruerer regimentets identitet som et regiment funderet i en lang historie. Den mere specifikke kobling mellem Niels Kjeldsen og 1. kampvognseskadron blev imidlertid først etableret i 1971. Tidligere eskadronchef, Dennis Weidemann Hejlesen, beskriver, hvordan tilnavnet „Niels Kjeldsen Eskadronen“ blev tildelt eskadronen, og hvorfor det betragtes som en æresbetegnelse:

„Førhen var det en ærestildeling, som eskadronerne i Danmark kæmpede om i den årlige konkurrence, men tilbage i 60'erne var 1. eskadron sejrrig i så mange konkurrencer, at man valgte at tildele eskadronen denne æresbetegnelse permanent. Det er en ære som vi i dag stadig holder i hævd, hvorfor vi også er her [til kransenedlæg-

-
- 24 Det første begrebspar *Aktør og observatørhistorie* henleder opmærksomheden på, hvor tæt fortidsbrugeren er på historien, der bruges og hvilket perspektiv der anlægges. Aktørperspektivet er kendetegnet ved at den bruges til at orientere sig i en nutidssammenhæng, hvor fortidsbrugeren står overfor en åben og uafklaret fremtid. I den anden ende af skalaen er observatørhistorie, hvor fortidsbrugeren tilbageskuende og med tid til rådighed kan anskue det skete. Med det andet begrebspar *Læghistorie og faghistorie* skærpes blikket på fortidsbrugers forståelse af historie. På den ene side faghistorikeren, som med et traditionelt fortidsfikseret historiebegreb vil være tilbøjelig til at sætte lighedstegn mellem fortid og historie og så lægpersonen, som i højere grad vil bruge sin fortidsfortolkning til at skabe samspil med nutidsforståelsen og forventningerne til fremtiden. Det tredje begrebspar *Pragmatisk og lærd historie* adresserer, hvilket forhold fortidsbrugeren har til historie. Pragmatisk brug af historie refererer til, at historie skal have en brugsværdi og i modsatte ende af skalaen, at „den lærde“ interesse for historie er af antikvarisk karakter, hvor interessen for det forgangne „an sich“ er i centrum. Det fjerde begrebspar *Identitetsnær og identitetsneutral historie* vedrører brug af historie i forbindelse med identitetsarbejde. Som eksempel på identitetsnær historie fremhæver Jensen f.eks. etnocentrisk historie, hvor noget opleves som interessant, fordi det vedrører et „vi“ som fortidsbrugeren identificerer sig med.
- 25 De øvrige mindedage er: 29. februar 1864: Rytterfægtningen ved Vorbasse, 1. november 1679: Oprettelsesdag, 31. maj 1849: Rytterfægtningen ved Aarhus, 12. oktober 1813: Rytterfægtningen ved Rosengarten, 6. december 1813: Kampen ved Rahlstedt, 10. december 1813: Slaget ved Sehested.

*gelse i Give] i dag. Vi bærer våbenskjoldet både på vores arm og på vores estandart med stolthed, og det er det, der binder os sammen som eskadron.*²⁶

Det fremgår af ovenstående citat, at Niels Kjeldsen har lagt navn til en konkurrence, Niels-Kjeldsen Dysten, hvor landets eskadroner kæmpede mod hinanden. Samtlige enheder fra dækningsstyrken deltog og dystede i disciplinerne pudsning, påklædning, pakning, 1600 meter løb, håndgranatkastning, handlebane, feltskydning, våbenbetjening med specialvåben, motortjeneste og ABC-tjeneste.²⁷ Oprindeligt fik den eskadron, der sejrede, lov at kalde sig Niels Kjeldsen eskadronen, indtil dysten afholdtes igen, men som den tidligere eskadronchef også refererer i ovenstående, fik 1. kampvognseskadron på et tidspunkt lov til at beholde titlen efter at have vundet dysten flere år i træk. Vinderen af dysten fik overrakt Niels Kjeldsen-standeren samt Niels Kjeldsen-pokalen.

I Dragon Avisen fra 1969 står at læse, at dysten fik sit navn med reference til at:

*„Niels Kjeldsen havde meget ulige betingelser at kæmpe under. Det havde eskadronerne også. Nogle enheder stod foran hjemsendelse, andre var næsten nye. Men alle gik til „biddet“ med gå-på-mod og viste dygtighed i disciplinerne, ligesom der udvistes interesse for sagen.*²⁸

Citatet illustrerer, at brugen af Niels Kjeldsen her består i at anvende elementer i fortællingen om Niels Kjeldsen til at motivere soldaterne til at konkurrere og dygtiggøre sig i militære discipliner – det giver altså mening at tale om disciplinerende og pragmatisk brug af en historisk person.

Synlig er sammenkoblingen mellem Niels Kjeldsen og 1. kampvognseskadron i dag helt konkret i form af eskadronens eskadronmærke, som eskadronens soldater bærer på deres uniform, og som dermed tegner eskadronen udadtil.

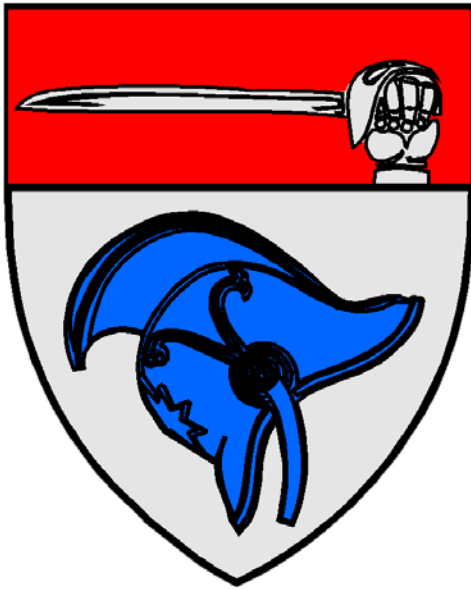
Mærket har eskadronen fået lov til at anvende som deres eskadronmærke af den daværende Give Kommune. Mærket var oprindeligt et byvåben, taget i brug i 1962 af den daværende Give Kommune.²⁹ Byvåbenet er udarbejdet ud fra traditionelle heraldiske principper og det blev taget i brug af eskadronen i 1971 som eskadronmærke. Det forestiller Niels Kjeldsens hjelm, der er vist i en faldende positur for at illustrere Niels Kjeldsens fald. Derforuden er en sabel, holdt i venstre hånd, afbilledet, hvorved et væsentligt element i gengivelserne af Niels

26 Tale ved kransenedlæggelse på Give Kirkegård, daværende eskadronchef Dennis Weidemann Hejlesen 2013.

27 Dragonavisen 1969, s. 8–9.

28 Dragonavisen 1969, s. 8.

29 Achen 1982.

III. 1. Byvåbenet fra 1962.

Kjeldsens døds kamp og et symbol på hans ukuelighed er fastholdt i byvåbenet og ligeledes bragt videre ind i eskadronens visuelle identitet. Eskadronchefen har desuden peget på, at eskadronmærket bæres på venstre arm for netop at minde om, at man skal kæmpe videre.³⁰ På denne måde synliggøres det næsten mytiske element i fortællingen om helten, der skadet i højre arm anvender den venstre, i placeringen af eskadronmærket. Dette element bliver en synlig, visuel markør i eskadronens identitet udadtil, og der er skabt en fysisk forbindelse mellem et symbol på den historiske helt og nutidens soldat.³¹

På Jydske Dragonregiments hjemmeside kan man se, hvordan Niels Kjeldsen er inkorporeret i enhedens identitet udadtil, i beskrivelse af eskadronen: "Eskadronen har fået sit navn efter den danske krigshelt fra 1864 dragon Niels Kjeldsen, der ene mand tog kampen op mod den preussiske overmagt og dermed blev et symbol på dansk mod og viljestyrke i en ellers håbløs krig."³² I et hæfte om Jydske Dragonregiments historie på regimentets hjemmeside kan man ligeledes læse om Niels Kjeldsens betydning for dragonerne i nutiden som: „(..) inspirationen til det, der i nutiden betegnes som dragonånden, dvs. viljen til ufortrødent, uegenlyst og udholdent at fortsætte opgaveløsningen til trods for, at det umiddelbart ser mørkt ud.“³³ Dette afspejler en brug af Niels Kjeldsen som historisk symbol på en række egenskaber, som man gerne ser, at soldaterne i dragonregimentet besidder, og som har udkrystalliseret sig i udtrykket „dragonånden“.

30 telefonsamtale d. 20.05.2015.

31 Mach 1993, s. 62–63.

32 [http://forsvaret.dk/JDR/PANSERBATALJONEN/ENHEDER/1 KVESK/Pages/default.aspx](http://forsvaret.dk/JDR/PANSERBATALJONEN/ENHEDER/1%20KVESK/Pages/default.aspx) (Besøgt 8/10 2015).

33 <http://forsvaret.dk/JDR/Om%20Jydske%20Dragonregiment/Jydske%20Dragonregiments%20Historie/H%C3%A6fter/Documents/Artikel%20vedr%20dragon%20Niels%20Kjeldsen.pdf> (Besøgt 21/6 2016).

I eskadronens dagbog, som er ført fra 1956 og frem til 2011, ses en række indføringer, der vedrører eskadronens ihukommelse af Niels Kjeldsen. Indføringer vidner om, at kransenedlæggelsen i Give har ændret form og omfang undervejs, og at eskadronen tilsyneladende har haft øget fokus på kransenedlæggelsen fra 2001.

Den første indføring i dagbogen er fra 2. marts 1987 og beretter kort om, at repræsentanter fra eskadronen var på kirkegården for at lægge en buket. Et avisudklip fra 1990, indsat i dagbogen under indføringerne fra 1987, beretter ligeledes om, at en lille enhed bestående af premierløjtnant, befalingsmand og seks konstabler fra eskadronen havde lagt en krans ved mindestenen for Niels Kjeldsen i Give by. I dette udklip refereres desuden til, at året forinden, 125-året for 1864, havde været anderledes, idet hele eskadronen havde deltaget i en mindehøjtidelighed for Niels Kjeldsen.

En indføring fra december 1997 beretter om, at Gives borgmester og økonomiudvalg var på besøg i forbindelse med, at Give Kommune havde skænket 10.000 kr. til t-shirts til eskadronen, ligesom Give Kommune i 2001 gav et nyt skilt til eskadronens kvarter på kasernen.

Eskadronens dagbog vidner også om andre former for brug af Niels Kjeldsen, f.eks. i forbindelse med deltagelse i Danmarksmesterskabet for kampvognsbesætninger. Et udklip fra år 2000 viser, at den bedste kampvognsbesætning bliver fremhævet som Dragon Niels'er, mens eskadronchefen for 1. eskadron i 2002 fik udleveret Niels Kjeldsen standeren fra regimentschefen for bedste kampvognsbesætning. Således holdes traditionen fra 1960'erne om dyst i kampvognsfærdigheder stadig i hævd.

Indføringerne i dagbogen er sporadiske, men fra 2001 og frem til 2011 er der mere konsekvent indført oplysninger om deltagelse i kransenedlæggelsen i Give og i det hele taget om forbindelserne mellem eskadronen og Give by. En anden praksis, der refereres til i dagbogen, er uddelingen af det såkaldte Niels Kjeldsen mærke. I 2011 står indført, at Niels Kjeldsen mærket er blevet uddelt til alle i eskadronen i forbindelse med den årlige kransenedlæggelse for Niels Kjeldsen i Give, og at det fra den dag skal fremvises på forlangende til enhver tid. Niels Kjeldsen mærket er en nøglering, hvorpå våbenskjoldet med Niels Kjeldsens hjelm og sabel er afbilledet. Eskadronchef Dennis Hejlesen beskriver, hvordan nøgleringen, der kaldes „nilleren“, fungerer som første introduktion til Niels Kjeldsen for de nye medlemmer af eskadronen. „Nilleren“ tildeles først efter gennemført grunduddannelse i kampvogn, samt endt skarpskydningsperiode med deres kampvogn.³⁴ Niels Kjeldsen Mærket er en fysisk markør af samhørighed og tilhørsforhold til eskadronen og fungerer således som en identitetsmarkør. Niels Kjeldsen markerer et fællesskab, som repræsenteres ved nøgleringen og traditionerne omkring den-

34 Hejlesen 2013, s. 12.

III. 2 Niels Kjeldsen Eskadronen ved kransenedlæggelse på Give kirkegård 28. februar 2013. Foto: Tea Dahl Christensen.

ne. På denne måde bruges Niels Kjeldsen i det, man kunne kalde identitetsnær brug af historien – der skabes et „vi“ og individet knyttes hertil.

Årligt mindes Niels Kjeldsen ved en kransenedlæggelse på hans dødsdag, d. 28. februar på Give kirkegård. Kransenedlæggelsen afvikles i dag fra lokalt hold med Give-Egnens Museum, menighedsråd, borgerforening og bibliotek som lokale tovholdere. I det følgende afsnit vil eskadronchefens taler til kransenedlæggelsen blive analyseret.

Helten formuleres – legitimerende og identitetsskabende historiebrug

De to taler, der analyseres i det følgende, er holdt af eskadronchefen for 1. kampvogneskadron fra Dragonregimentet i Holstebro. Talerne er holdt i henholdsvis 2013 og 2014 ved kransenedlæggelsen for Niels Kjeldsen på Give kirkegård.³⁵

Talen fra 2013 indledes af eskadronchefen med ordene: „Jeg vil blot konstatere, at Niels Kjeldsen var en helt“ uanset, at der eksisterer flere versioner af historien om Niels Kjeldsen. Her viser eskadronchefen indledningsvis, at han har kendskab til Niels Kjeldsens virkningshistorie og de forskellige udlægninger af træfningen. Indledningen virker til at demonstrere overfor tilhørerne, at helten ikke er til diskussion, og at Niels Kjeldsens helteposition i denne tale ikke vil

35 Begge taler er optaget og transskriberet efterfølgende.

blive udsat for en destabilisering eller udfordring. Således skaber eskadronchefen en lukning af betydning, det vil sige at der skabes entydighed omkring Niels Kjeldsen. Eskadronchefen fortsætter og udpeger to forhold ved Niels Kjeldsen, der i hans øjne definerer helten: at han „stod alene mod overmagten“ og at „han valgte at give sit liv for det, han troede på“. Således fremtræder disse to elementer som centrale i forhold til at fastlægge heltens betydning. Udpegningen af de heroiske elementer i fortællingen om Niels Kjeldsen fungerer som afsæt for resten af talen, hvor eskadronchefen udfolder en brug af Niels Kjeldsen, der binder ham sammen med Niels Kjeldsen Eskadronens soldater. De værdier, eskadronchefen italesætter og kobler på Niels Kjeldsen, knytter han sammen med nutidens soldater, og her tilføjes to nye elementer i heltediskursen: „kammeratskabet“ og „troen på at man gør det rigtige“. At sammenknytningen af den historiske soldat og nutidens soldat etablerer betydning og identitet relationelt, mellem Niels Kjeldsen og eskadronens soldater, kan ses i italesættelsen af den frygt, som eskadronchefen mener, Niels Kjeldsen må have følt, og den frygt som soldaterne føler i dag, frygten for at miste livet og for at svinge sine kammerater. Her sammenknyttes Niels Kjeldsen og soldaterne i eskadronen gennem den fælles frygt for ikke at slå til og frygten for at dø. På denne måde virker brugen af Niels Kjeldsen til at placere nutidens soldat i en større historisk sammenhæng, og et identitetsfællesskab, hvor alle soldater er forbundet af et universelt vilkår ved at være soldat, risikoen for at dø.

De vilkår, Niels Kjeldsen kæmpede under, sammenligner eskadronchefen med vilkårene for soldaterne i dag. Niels Kjeldsen identificeres, som vi så ovenfor, som en helt, fordi han „stod alene mod overmagten og valgte at give sit liv for det, han troede på“. Disse Niels Kjeldsens værdier tilskrives ligeledes nutidens soldater ved formuleringen: „De værdier, som Niels Kjeldsen stod for, gælder også i dag.“ og „det er stadig kammeratskabet, troen på, at man gør det rigtige, som holder soldaten i gang.“ Dette bevirker, at nutidens soldater og fortidens soldat forenes som helte på tværs af tid, fordi det, der eventuelt kunne adskille dem fra hinanden, er udeladt. Sammenstillingen virker til at opløse det partikulære og skaber i stedet identifikation mellem de to tiders soldater og krige,³⁶ og et forestillet fællesskab er formuleret.³⁷ Det forstås, at den nye soldat også er værdig til at opnå støtte fra samfundet, uagtet eventuelle kritikker mod Afghanistan-krigens legitimitet, for gennem sammenstillingen er der ifølge eskadronchefen intet, der adskiller ham fra fortidens helt; vilkårene og værdierne er de samme. Krigenes forskellige karakter, bondsoldaten overfor den professionelle soldat og lignende forskelle, italesættes ikke i denne kontekst, da en sådan italesættelse ville synliggøre eventuelle modsætningsforhold og antagonismer.

36 Laclau and Mouffe 2001 (1985), s. xiii.

37 Anderson 2006 (1983).

Eskadronchefen italesætter imidlertid en forskel, idet han fremhæver, at soldaterne i dag også må frygte fordømmelse fra det samfund „(..) som soldaten er taget i krig for at beskytte.“ Her konstruerer han en ny frygt, der taler til publikums følelser og samvittighed, men som også taler ind til den fordømmelse, som soldaterne selv har oplevet.³⁸ Udpegningen af samfundets fordømmelse mod nutidens soldater virker til at skabe sympati for soldaten og virker som en delegitimering af den kritik, dele af det omgivende samfund udøver overfor Danmarks deltagelse i krigen i Afghanistan.

I 2014 var rammen omkring kransenedlæggelsen i Give udvidet i forhold til de foregående år, idet det var 150-året for krigen i 1864 og dermed også for Niels Kjeldsens død. Udover kransenedlæggelse omfattede begivenhederne et stort tilrettelagt program orkestreret af Vejle Kommune og Give-Egnens Museum. På dagen kunne man blandt andet i Give by se en F-16 flyver, opleve reenactment gruppen Jydske Landsoldater, Fredericia Kanonérdrag og Niels Kjeldsen Eskadronen samt se en pansret mandskabsvogn og en kampvogn. Dagen afsluttedes med foredrag af oberst Lars Møller, Søren Meltofte (forfatter til bog om Niels Kjeldsen³⁹) samt eskadronchef Dennis Weidemann Hejlesen. Her udgør de forskellige begivenheder tilsammen en event, hvor meget forskellige former for historiebrug er i spil. Dagen blev blandt andet brugt til, at Forsvaret præsenterede sin nye uniform, og de lokale kunne se de militære køretøjer i aktion. Markeringen af Niels Kjeldsens død blev således en platform for Forsvaret til at komme i kontakt med lokalbefolkningen – en form for legitimerende historiebrug, hvor Forsvaret er på charmeoffensiv. Foreningerne Jydske Landsoldater og Fredericia Kanonérdrag var med og udfoldede deres historiefortolkning til glæde for publikum – en legende og fortolkende historiebrug.

I talen fra 2014 lægger eskadronchefen vægt på at forklare, hvordan nye soldater „oplæres“ i historien om Niels Kjeldsens modige kamp. Det er historien i en version, hvor der lægges vægt på en modig handling for kammeraterne i kampen mod preussernes offensiv. Oplæringen sker ifølge ham, fordi de skal mindes om, at det at være soldat i nutiden på mange måder er lig det at være soldat i 1864, hvorved de to tiders soldater gøres lig hinanden. Det fælles er:

„Det handler stadig om at være modig og offensiv i både tanke og handling. Man skal være villig til at ofre noget ekstra, både for sine kammerater, men også for den opgave man er sendt ud at løse, uagtet hvor lille en soldat man er i den store sammenhæng, så er man stadig en soldat, uden hvem de store opgaver ikke kan løses.“⁴⁰

38 En fordømmelse som han også nævner i interview. Interview Hejlesen, s. 8.

39 Meltofte 1997.

40 Tale ved kransenedlæggelse på Give Kirkegård, eskadronchefen Dennis Weidemann Hejlesen, 2014.

III. 3 150-året for 1864 fejres i Give By. 2014. Foto: Tea Dahl Christensen.

Ovenstående udpeger den opførsel, som eskadronchefen mener, soldaterne skal tage med sig og lade sig inspirere af fra Niels Kjeldsen. Udsagn som: „modigt kastede sig ind i kampen“, „Dragon Ullerups [Niels Kjeldsens] indædte kamp mod overmagten“ og „Niels Kjeldsens kamp mod de ulige vilkår“ fungerer som omdrejningspunkter i brugen af Niels Kjeldsen. I denne tale, i modsætning til talen fra året før, bruger eskadronchefen imidlertid ikke betegnelsen „helt“ om Niels Kjeldsen. Men Niels Kjeldsen beskrives som modig og ukuelig og bruges som imperativ til soldaterne om, at de også bør vise „mod“ og „offensiv tanke og handling“. Her fremgår det, hvordan Niels Kjeldsen bruges pragmatisk af eskadronchefen til at installere det rigtige *mind-set* hos soldaterne; de skal vise mod og offervilje, når de løser opgaver. Maskulinitetsforsker R.W. Connell taler om, at en maskulin heroisme fungerer som „limen der binder en hær sammen“, hvilket synes synligt her.⁴¹ På denne måde bruger eskadronchefen erindringer af Niels Kjeldsen i disciplineringen af soldaterne. De bliver præsenteret for nogle handlemåder, som de bør tilstræbe for ultimativt at blive erindret som Niels Kjeldsen. Han italesætter, at soldaten er vigtig for løsning af de store opgaver, med formuleringen: „(...) uagtet hvor lille en soldat man er i den store sammenhæng, så er man stadig en soldat, uden hvem de store opgaver ikke kan løses“, hvilket tilskriver værdi til den enkelte og skaber billedet af den lille soldat i en større kontekst. Denne konstruktion af soldaten som den lille soldat i den store kontekst udvisker

41 Connell 1995, s. 214.

igen forskelle mellem de to tiders soldater og virker til at skabe en diskurs om den almindelige, jævne, men vigtige og seje soldat.

Med formuleringen „Af samme årsag går historien om Niels Kjeldsens bedrifter heller aldrig af mode, de vil stadig minde os om, hvad der i den yderste konsekvens forventes af alle“ anerkender eskadronchefen, at Niels Kjeldsens kamp havde dødelig udgang, og at det også kan være konsekvensen for soldaterne i eskadronen. Igen er der tale om disciplinering af soldaterne, hvor død præsenteres som den yderste, og ærefulde, konsekvens ved at være soldat. Fortællingen er ingeniørlig tragisk, selvom Niels Kjeldsens kamp havde dødelig udgang. Snarere er læren, at det er det der „forventes af alle [soldater]“. Den tragiske fortælling undviges, fordi Niels Kjeldsens opofrelse og død afspejler de værdier, der artikuleres som efterstræbelsesværdige.

Niels Kjeldsen bruges også til at koble de nutidige internationale missioner til en kamp for Danmark. Eskadronchefen slutter talen af med at fortælle, at alle tre kampvognsdelinger har været i Afghanistan, og at de, hver gang de har været udsendt, har fløjet Niels Kjeldsen estandarten⁴² og dermed: „til stadighed at minde os selv om værdierne bag Niels Kjeldsens opofrelse i 1864“. Herved aktualiseres Niels Kjeldsen og bringes ind i nutidens krigsengagement, symboliseret ved eskadronens estandart. Helten og de værdier, han tilskrives, erindres under udsendelse og identificeres som aktuelle i nutiden. På denne måde kan man sige, at Niels Kjeldsen virker til at tilføre den internationale mission en patriotisk dimension, hvilket er interessant i relation til aktuelle diskussioner i forskningen af heroisme, fx repræsenteret i Cheyney Ryans diskussion af, hvorvidt de internationale missioner har svært ved at inspirere til heroisme, f.eks. forstået som villigheden til at ofre sit liv, eller om der mangler et element af patriotisme for at skabe mening for soldaterne.⁴³ At Niels Kjeldsen tilfører en sådan patriotisk eller partikulær dimension til det at være soldat i internationale missioner, peger ovenstående på. Noget som eskadronchefen også formulerer i det efterfølgende interview, hvor han beskriver en hverdag for eskadronen, der er præget af deltagelse i internationale missioner og *counter-insurgency* operationer (COIN): „Det [kransenedlæggelsen] giver i hvert fald linket til den nationale del af at være soldat, på den nationale identitet, som ellers hurtigt kan gå tabt“.⁴⁴ Omvendt kan man sige, at den konstruktion af helten, som Niels Kjeldsen udgør, står tilbage som universel, repræsenteret ved universelle værdier, der historisk set ofte er tilskrevet helten, f.eks. mod og offervilje.

Analysen af de to taler peger på, at forestillinger om helten bringes i anvendelse ved eskadronens ledelse i en offentlig kontekst med klar adressering til soldaterne i eskadronen. I talerne formidles Niels Kjeldsen som symbol på en

42 En estandart er en rytterfane.

43 Ryan 2014, s. 126.

44 Hejlesen 2013, s. 4.

heltemodig soldat for eskadronens soldater ved at sammenstille fortidens og nutidens soldater. Det sker gennem fremdragelse af fire egenskaber; mod, offervilje, kammeratskab og troen på at gøre det rigtige som omdrejningspunkter i konstruktionen af helten.

Analysen viser også, hvordan helten konfigureres, ved at pege på, hvad man kunne kalde universelle værdier ved helten. Værdier der gør, at fortidens nationale krig kan sammenlignes med nutidens internationale krigsdeltagelse.

Pragmatisk brug af helten fra 1864

Den følgende analyse stiller skarpt på, hvordan Niels Kjeldsen bruges af de to ledelsespersoner. Til forskel fra ovenstående analyse af de offentlige taler, er analysen i det følgende udarbejdet på grundlag af interviews med de to centrale ledelsesfigurer.

Analysen vil vise, hvordan ledelsen i Niels Kjeldsen Eskadronens primært pragmatiske brug af Niels Kjeldsen kommer til udtryk. Niels Kjeldsen bruges af ledelsen som symbol på en række moralske værdier, og han aktualiseres ved at pege på det, der opfattes som relevante værdier for en soldat. Samtidig kan man med en historiebrugsterminologi også pege på, at den identitetsnære historiebrug⁴⁵ er dominerende, idet Niels Kjeldsen bruges til at orientere sig i en nutidig identitetsopbygning i eskadronen. Anvendelsen af Niels Kjeldsen tilføjer så at sige en historisk dimension til identitetsarbejdet, som jeg vil vise i det følgende.

Forestillingen om, at man kan lære noget af historie, ses i begge interviews. Topos'et *historia magistra vitae* indebærer ideen om, at mennesker er lærende, og at de kan opnå nye indsigter gennem udforskning af fortiden.⁴⁶ Skydeinstruktøren og befalingsmanden Volshøj beskriver det således, at fortællingen om Niels Kjeldsen er en stor del af hverdagen for eskadronen, og at den fungerer som grundlag for alt det eskadronen laver. Histories rolle sætter sig også igennem i denne passage, hvor skydeinstruktøren forklarer, på hvilken måde historie er vigtig at fastholde:

„Man kan jo sige, at det var jo ikke alt, hvad Niels Kjeldsen gjorde, der var helt rigtigt, men det har man jo så også lært af senere, ikke også? Så derfor er det vigtigt for os at fastholde historie for at lære noget af den, så vi kan hele tiden blive bedre og ikke bare kun ser fremad.“⁴⁷

45 Jensen 2010, s. 51–52.

46 Jensen 2000, s. 206.

47 Volshøj 2013, s. 2.

Citatet illustrerer, hvordan informanten ser Niels Kjeldsen og historie generelt, som noget man som soldat i eskadronen kan lære af, når man agerer i nutiden. Fortidens fejl behøver ikke gentages, og soldaten kan blive en bedre soldat ved at se tilbage. Her er ideen om et lærende menneske, der tager ved lære af at granske fortiden, meget tydelig. Endvidere illustrerer citatet også et historiesyn hos informanten, hvor dét blot at se fremad suppleres med et blik tilbage. Hermed får informanten så at sige placeret eskadronen i en tidslighed, hvor historie kobles til nutiden og fremtiden og det fremtidsrettede blik ikke kastes uden tanke for det, der er gået forud.

Et pragmatisk forhold til historie og helte afspejles ligeledes i skydeinstruktøren Volshøjs forklaring af, hvordan eskadronen arbejder med at fastholde traditioner og bestemte dyder:

„Altså overordnet så ser jeg det sådan, at noget af det vi bygger alle vores ting på, det er jo traditioner og nogle ting som vi vil fastholde og nogle dyder, at vi fastholder, og der bruger vi jo historie og helte og alle mulige andre til at forstærke de her ting, så folk har en eller anden følelse af, at det er der, man hører til, det er jo noget af det stærkeste man kan få og få bedre association med alle de her ting.“⁴⁸

„Historie og helte“ bruges ifølge informanten begge i eskadronen til at fremme soldaternes følelse af tilknytning til enheden og til at give soldaterne et stærkt ståsted. „Historie og helte“ bliver brugt til at holde sammen på eskadronen som enhed, og disse medvirker til at sætte en historisk ramme om eskadronfællesskabet. Som behandlet tidligere, er eskadronmærket et andet eksempel på, hvordan eskadronen inkorporerer Niels Kjeldsen i deres enhedsidentitet, blot på en visuel måde.

Med dette sagt, så er det interessante, med særligt blik for heltens præcise konstruktion, hvad der fremdrages ved Niels Kjeldsen som erindringsværdigt. Her bliver det tydeligt, at det ikke er afgørende, at det netop er Niels Kjeldsen, der erindres. Niels Kjeldsen bliver et symbol for noget andet. Eskadronchefen siger:

„(..) så hvis jeg skal være kynisk, så er det ikke lige nødvendigt, at det skal være Niels Kjeldsen som individ, det er gerningen, der er interessant, og det er det, der kan relateres til i dag, der er interessant. Så det er ideen om, og forestillingen om, en måde at løse opgaven på som soldat, som er til efterlevelse.“⁴⁹

48 Volshøj 2013, s. 2.

49 Hejlesen 2013, s. 17.

Niels Kjeldsen bliver noget i kraft af „gerningen“. Hans handlinger vurderes på en sådan måde, at de kan relateres til nutiden og inspirere til løsning af opgaver som soldat. Niels Kjeldsen repræsenterer altså en form for idealforestilling om, hvordan man kan handle som soldat. Niels Kjeldsen bliver altså erindret som symbol og en idealisering, mere end som en virkelig person, hvilket Orrin E. Klapp peger på som karakteriserende for heltedyrkelse.⁵⁰ Italesættelsen af Niels Kjeldsen som forbillede ud fra sine gerninger virker til at ophøje soldatens handlinger og til at inspirere til egen handling. Man kan med andre ord sige, at helten i denne kontekst får funktion af motivation eller identifikation for soldaten, som har en historisk model at efterligne og se op til.⁵¹

Hvad idealiseringen af Niels Kjeldsen består i, er ikke klart defineret, men af nedenstående fremgår det, at det ifølge eskadronchefen er forestillingen om, at han besidder en række værdier, der skal inspirere:

„Jeg ved ikke, om jeg synes, det er relevant, at det er specifikt Niels Kjeldsen, men som jeg sagde til at starte med, synes jeg, det er relevant, at man ihukommer, hvad det var, han stod for. Og sådan nogle ting som ære, moral og etik, at det kommer ind over det. Og jeg synes det er dét, der gør at det er vigtigt.“⁵²

Opsamlende viser ovenstående analyse, at Niels Kjeldsen bruges, fordi han forestilles at besidde nogle bestemte værdier. Niels Kjeldsen forbindes med begreber, der er grundlæggende i moralfilosofien,⁵³ begreberne „ære, moral og etik“. Tilskrivningen af disse værdier til Niels Kjeldsen fungerer som en form for moralsk imperativ; at nutidens soldater kan blive vejledt til at handle, underforstået moralsk, „rigtigt“ ved at ihukomme de værdier, Niels Kjeldsen forbindes med. Gennem denne kobling sker en pragmatisk brug af historien, hvor soldaterne tager og lærer det af historien, som de finder nyttigt i deres nutid. Identitetsnær brug fordi der etableres et moralsk fællesskab mellem fortidens og nutidens soldat på tværs af tid.

Forestillingen om den individuelle helt som et symbol, der besidder moralske egenskaber, og som nutidens soldater kan lære noget af, eksisterer fortsat i Niels Kjeldsen Eskadronen, som ovenstående analyser af ledelsens historiebrug har vist.

50 Klapp 1949, s. 61.

51 Ryan 2014, s. 134.

52 Hejlesen 2013, s. 14.

53 Christensen 2011.

Afslutning

I artiklen undersøges, hvordan ledelsen i en dansk kampvognseskadron bruger en soldat, Niels Kjeldsen fra 1864.

Når der i artiklen svares på spørgsmålet hvordan – og hvorfor – eskadronen bruger en soldat fra 1864, trækkes der på forskning i historiebrug, traditioner og symboler – og militær identitetsskabelse.

Historiedidaktiker Bernard Eric Jensens skalabegreber anvendes som pejlemærker i analysen af, hvordan ledelsen bringer den historiske soldat i spil. Skala-begreberne synliggør, hvordan brugen af Niels Kjeldsen virker identitetsskabende og legitimerende.

Analysen viser, at Niels Kjeldsen bruges i eskadronens visuelle identitet og indgår i hverdagslivet på kasernen såvel som i rituelle handlinger. F.eks. bærer soldaterne „Niels Kjeldsen mærket“ på sig, og eskadronmærket på venstre skulder er en fysisk markering og sammenbinding af fortiden og nutidens soldat via de mytiske elementer i fortællingen om Niels Kjeldsens død. De fysiske markører virker således identitetsskabende og fællesskabsfremmende.

I eskadronchefens officielle taler ved kransenedlæggelsen på Niels Kjeldsens dødsdag formuleres helten. Helten konstrueres igennem fire centrale omdrejningspunkter: mod, offervilje, kammeratskab og troen på at gøre det rigtige. Analysen viser også, hvordan sammenstillingen af fortidens og nutidens soldat opløser det partikulære og skaber identifikation på tværs af to tider og to tiders krige. Brugen af Niels Kjeldsen virker legitimerende og sigter på at have disciplinerende virkning på eskadronens soldater. Analyse af interviews med de to ledelsespersoner viser, at Niels Kjeldsen opfattes som symbol på en række værdier, f.eks. moral, ære og etik – og at brugen af Niels Kjeldsen på denne måde skal inspirere soldaterne til egen handling.

Litteraturliste

- Achen, Sven. T. 1982: *Danmarks kommunevåbener samt Grønlands og Færøernes*. Komma, København.
- Anderson, Benedict 2006 (1983): *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London.
- Ashplant, Timothy. G., et al. 2000: *The politics of war memory and commemoration*. Routledge, London. DOI: 10.1111/aspp.12015
- Christensen, Anne Marie, Søndergaard 2011: „Dydsetik“. *Filosofisk etik*. (red) Christensen, Anne Marie Søndergaard. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus, s. 99-120.

- Connell, Raewyn W 1995: *Masculinities*. University of California Press, Berkeley.
- Dawson, Graham 1994: *Soldier heroes : British adventure, empire and the imagining of masculinities*, Routledge. DOI: 10.4324/9780203411162
- Dragonavisen 1969. „Stander og pokal gik til kampvognseskadron.“
Dragonavisen. Nov, årg. 6, s. 8-9.
- Erslev, Kristian 1902: „Nils Kjeldsen den 28. februar 1864: en kritisk Undersøgelse.“ Historisk Tidsskrift. række 7, Bd 4, s. 145-270.
- Hobsbawm og Ranger (red) 2006: *The invention of tradition*, Cambridge University Press.
- Jensen, Bernard Eric 2000: *At bruge historie : i en sen-/postmoderne tid*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg.
- Jensen, Bernard Eric 2003: *Historie – livsverden og fag*, Gyldendal.
- Jensen, Bernard Eric 2010: *Hvad er historie*. Akademisk Forlag, København.
- Jørgensen, Jesper Düring 2013: *Den smilende kamæleon. Karl Larsen (1860-1931) Digter, journalist, militarist*. Museum Tusulanums Forlag.
- Klapp, Orrin E. 1949: „Hero Worship in America.“ *American Sociological Review*. Vol. 14, no. 1 Feb, s. 53-62. DOI: 10.2307/2086446
- Laclau, Ernesto og Chantal, Mouffe 2001 (1985): *Hegemony and socialist strategy : towards a radical democratic politics*. Verso, London.
- Larsen, Karl 1902. *Dragon Niels Kjeldsen og hans Drabsmand*. København.
- Mach, Zdzislaw 1993: *Symbols, Conflict, and Identity. Essays in Political Anthropology*. State University of New York Press, New York.
- Meddelt af en officer 1881: „En dansk Soldats Enekamp“, *Vort Forsvar*, nr. 1, 2. Januar, s. 3-4.
- Meltofte, Søren 1997: *Dragon Niels Kjeldsen og hans kammerater 28. februar 1864*. Wisby & Wilkens, Galten.
- Rosenzweig, R. og D. Thelen 1998: *The presence of the past : popular uses of history in American life*. New York, Columbia University Press.
- R. P. Dec- Jan 1967/1968. „Billede af Niels Kjeldsens sidste kamp til Regimentet.“ *Dragonavisen*, s. 4.
- Ryan, C. 2014. „The Dilemma of Cosmopolitan Soldering“. *Heroism and the changing character of war: toward post-heroic warfare?* S. Scheipers. Palgrave Macmillan, Basingstoke, s 120-141. DOI: 10.1057/9781137362537_9
- Vejle Amts Avis 29. februar 1864.
- Vejle Amtsavis 30. september 1912.
- Wodak, Ruth 1999: *The discursive construction of national identity*. Edinburgh University Press, Edinburgh.

Woodward, Rachel 2000. „Warrior Heroes and Little Green Men: Soldiers, Military Training, and the Construction of Rural Masculinities.“ *Rural Sociology* 65 (4), s. 640-657. DOI: 10.1111/j.1549-0831.2000.tb00048.x

Utrykte kilder

Hejlesen, Dennis. Eskadronchef. Interview gennemført 8.4.2013 af T. D. Christensen.

Hejlesen, Dennis. Eskadronchef. Tale afholdt 28.02.2013 (transskriberet efter lydfil)

Hejlesen, Dennis. Eskadronchef. Tale afholdt 28.02.2014 (transskriberet efter lydfil)

Volshøj, Bjarke. Interview gennemført 8.4.2013 af T. D. Christensen.

Websider

Dragonregiment, H. J. „Historien bag Jydske Dragonregiment.“ 2015, from [http://forsvaret.dk/JDR/Om Jydske Dragonregiment/Jydske Dragonregiments Historie/Pages/default.aspx](http://forsvaret.dk/JDR/Om%20Jydske%20Dragonregiment/Jydske%20Dragonregiments%20Historie/Pages/default.aspx) . Besøgt 21.06.2016.

Kjær, Tommy. „Niels Kjeldsen – en helt fra 1864.“ Jydske Dragonregiments hjemmeside. Besøgt 21.06.2016. <http://forsvaret.dk/JDR/Om%20Jydske%20Dragonregiment/Jydske%20Dragonregiments%20Historie/H%C3%A6fter/Documents/Artikel%20vedr%20dragon%20Niels%20Kjeldsen.pdf>

Sørensen, Ulrik: „1. Kampvogneskadrons historie.“ Besøgt 8.10.2015. [http://forsvaret.dk/JDR/PANSERBATALJONEN/ENHEDER/1 KVESK/Pages/default.aspx](http://forsvaret.dk/JDR/PANSERBATALJONEN/ENHEDER/1%20KVESK/Pages/default.aspx)

English Summary

1864 – a usable past in a Danish squadron

The article sheds light on the use of history in a Danish dragoon squadron. Raising the question how and why a soldier, Niels Kjeldsen, from the Second Schleswig War (1864) is used in a present time Danish dragoon squadron – the answer points to processes of heroization within the squadron. Analysis shows that the squadron leaders construct Niels Kjeldsen as a heroic symbol and use him to inspire and discipline the soldiers in the squadron. The conclusions are based on analysis of visual representations, interviews and public speeches.

Rasmus Blædel Larsen er cand.mag. i europæisk etnologi fra Københavns Universitet, Saxo-instituttet. Artiklen er baseret på materiale og indtryk indsamlet i forbindelse med Ph.d.-afhandlingen vilkår, virkeligheder og vanskeligheder i dansk landbrug (2013–16), samt en fortløbende udforskning af landbrugets produktionsforhold, formidlet på landbrugsbloggen: stofskifte.blogspot.dk.

Han arbejder endvidere i øjeblikket på at starte et ugentligt radioprogram om landbrugets virkeligheder op på Den2Radio.

Keywords: Landbrug, kultur, repræsentationsformer, identitet, konflikt.

NUTIDIGE KULTURELLE REPRÆSENTATIONER AF DANSK LANDBRUG

Landbruget i Danmark har de senere år opnået fornyet interesse i offentligheden. Men opmærksomheden fordeler sig primært i nogle ydre positioner mellem madtrends eksponeret ved kendiskokke og Ny Nordisk Mad og afsløringer af problematiske aspekter ved fødevarerproduktion anno det 21. århundrede. I det offentlige rum har vi ikke set meget til hverdagen og landbøkulturen. Den hastige strukturudvikling og de teknologiske fremskridt har skabt virkeligheder i landbruget, som har vist sig vanskelige at skabe positive kulturelle referencer med. Fortolkerne, organisationerne og landmændene selv står midt i en kulturel kamp om, hvilke kulturelle repræsentationer der kan danne baggrund for den betydning, vi som samfund tillægger landbruget og dets praksisser.

„Landbruget er stadig den store forvalter af den kollektive erindring, jeg også vil kalde for den store udendørs fortælling, der strækker sine titusinder af hektar hukommelse der ude. Landbruget er stadig en

sang værd, sådan som digtere gennem århundreder, ofte selv fraflyttere fra erhvervet, selv emigranter fra plov til pen, har givet landbruget og dets virkelighed poetisk karakter. Digtningen skal fremkalde de billeder af landbrug og landbrugets landskaber, som sidder fast, dybt i vort kulturelle dna, og som skal sættes fri for at vi kan se.“¹

I alle kulturer og sprog finder man spor af jordbrugets prægning. Faget Etnologis første og sidste professor har begge skrevet om begrebet kulturs rødder i netop kultivering af jorden.² En af stamfædrene til den moderne forædling af kulturplanterne, den russiske videnskabsmand Vavilov (1887-1943), som i de senere år har opnået fornyet interesse, udviklede i 1920'erne en uortodoks teori, med hvilken han på baggrund af feltobservationer påpegede en kausal sammenhæng mellem sprogdiversitet og biodiversitet.³ Vavilov mente, at i regioner i verden, hvor mange sprog overlappede på samme areal, ville den sproglige mangfoldighed påvirke artsrigdommen i planteriget. Teorien har aldrig vundet udbredelse, og oftest er denne relation dog også gået den modsatte vej. Kultivering af jorden, forædling af planterne, domesticeringen af dyrene, ritualerne omkring praksisserne har aflejret sig i sproget som ordsprog, vendinger og metaforer.

Etnologi som fagdisciplin blev ifølge Orvar Löfgren grundlagt med netop baggrund i den hastige forandring, som landbruget gennemgik ved slutningen af forrige århundrede.

„The discipline of Scandinavian or Nordic ethnology emerged towards the end of the last century as an attempt to salvage parts, at least, of a rapidly disintegrating peasant culture, and this has resulted in large collections of peasant traditions and minute documentations of everyday life in the 19th century village communities.“⁴

Der er med andre ord en lang tradition i etnologien og beslægtede fag for at beskæftige sig med landbrugets praksisser og rolle i vores kultur. I de senere årtier er fokus dog flyttet fra landmanden og landbruget til fødevaren og måltidet, både som kulturelle elementer i det offentlige rum og som forskningsobjekter. Det vender jeg tilbage til, men nogle vil måske spørge hvorfor overhovedet problematisere landmandens kulturelle status i samfundet; andre erhverv og kulturelle

1 Nørregård Frandsen 2013, s.11.

2 „Om ordets (kultur, red.) oprindelige mening kan der ikke herske tvivl. Man har på latin verbet colo, hvis grundbetydning er at pleje og dyrke et eller andet. Allerede Cato, der levede fra 234 til 149 før den kristne tidsregning, kaldte sit berømte skrift: De agri cultura.“ Steensberg 1970, s. 165.

3 Nabhan 2008. Stalin udpegede Vavilov til at lede moderniseringen af det sovjetiske landbrug, men han faldt hurtigt i unåde og døde i Gulag.

4 Löfgren 1974, s. 17.

praksisser forandrer sig, forsvinder og bliver kulturelle relikter, uden at det tilskrives særlig samfundsmæssig betydning. På hvilken måde adskiller landbruget sig i den forstand fra f.eks. postvæsenet?

Først og fremmest bliver landbruget stadig tildelt en særlig status i både tilblivelsen af vores nationale identitet og velfærdssamfund. Den konkrete arv i form af andelselskaber, højskolebevægelsen og foreningslivet, som henter sine tilblivelsesfortællinger i bondesamfundet og bøndernes organiseringsformer, er kulturelle markører, der ofte bliver brugt til at beskrive, hvad der særligt kendetegner 'danskhed'; og historikere, der analyserer velfærdssamfundets baggrund og udvikling, peger også på landbrugets centrale placering i skabelsen og distributionen af den økonomiske velstand, vi nyder godt af i dag.⁵ Kulturhistorisk kommer det bl.a. til udtryk i citater som ovenstående og politisk ved at skiftende regeringer husker os på, at Danmark er et landbrugsland.⁶ Helt irrelevant er det heller ikke, at skatteyderne årligt bidrager med 7 mia. kr i direkte produktionsstøtte, og hertil kommer yderligere adskillige milliarder i indirekte støtte gennem forskning, uddannelse og markedsføring.⁷

Sidst, men ikke mindst fylder landbruget rigtig meget – det ligger beslag på 62% af vores areal.

Landbrugets historiske placering, indsats, omfang – og samfundets økonomiske engagement legitimerer med andre ord, at politikere og kulturhistorikere kalder Danmark et landbrugsland – men hvordan afspejles det i kulturen, hvilke billeder og forestillinger ledsager fødevareerhvervet i den danske offentlighed i dag?

I min ph.d.-afhandling, „vilkår, virkeligheder og vanskeligheder i dansk landbrug“, analyserede jeg en række udvalgte landmænds praksis og handlingsrum i lyset af lovgivning, økonomiske konjunkturer og kulturelle rammevilkår. Her anvendte jeg Althusser's produktionsmådetæori, der antager, at ejerskabet til produktionsapparatet og arbejdsprocessen er de to grundliggende parametre for at analysere på aktørernes logiske muligheder for at udvikle, fortsætte og reproducere sin praksis. I et juridisk/markedsøkonomisk perspektiv gav dette perspektiv nogle skarpe analytiske briller, der gav mening til situationen i landbruget i dag.

Derimod gav det anledning til en del analytisk usikkerhed at anvende de kulturelle rammevilkår som et jævnbyrdigt element i analysen. På trods af at der flere steder i teoribygningen bliver gjort opmærksom på, at kultur og andre 'eksternaliteter'

5 Korsgaard 2013; Hansen 2008.

6 *Et Danmark der står sammen*. Regeringsgrundlaget 2011, s.32.

7 Miljø- og Fødevareministeriet 2016. Landbrugsstøtten har en helt særlig plads i den kulturelle selvopfattelse, men jeg undlader her at komme ind på betydningerne af dette forhold.

er væsentlige for at forstå en given produktionsmådes overlevelsesmuligheder,⁸ og at der helt tydeligt er en konflikt i den måde, hvorpå landbruget bliver repræsenteret i offentligheden – og dermed også hvordan erhvervet får mulighed for at tiltrække investorer og gennemføre generationsskiftet – syntes de analytiske værktøjer mig ikke tilstrækkelige. Usikkerheden knyttede sig blandt andet til, hvordan man skulle vægte de forskellige kulturelle repræsentationsformer. Hvordan analyserer man en landbrugsdiskurs, der indeholder så forskelligartede udtryk som historiske referencer, omdømmekampanjer og teaterstykker? En mulighed – og den jeg vil gøre brug af her – er at vælge en diskursanalytisk tilgang, men i afhandlingen endte jeg med at hive de kulturelle repræsentationer ud af analysen og give dem en selvstændig mere deskriptiv plads. I afhandlingens konklusion står der:

„Sammenholder man de kontrasterende kulturelle repræsentationer, kan man tentativt konkludere, at de mennesker, der er beskæftiget som landmænd i det moderne landbrug i dag, har fejlet – eller været ude af stand til, eller måske ikke erkendt det som vigtigt – i at udvikle et kulturelt sprog, der oversætter virkelighederne, erfaringerne og værdierne i dette liv – og som konsekvens kun har ældre ikkeduelige eller utroværdige repræsentationer. Det betyder, at de har mistet en tidssvarende stemme i kulturen og sprogligt og kulturelt bliver identitetsløse. 'Landmanden' som kulturelt symbol er blevet tvetydigt. Med et indlån fra semantikken kan man sige, at 'tegn' og 'indhold' ikke er kongruente.“⁹

I nærværende artikel bliver denne konklusion udgangspunktet for at formulere en ny problemstilling. Her vil jeg i et Writing-Culture perspektiv, med særligt afsæt i James Clifford, kortlægge nutidige kulturelle repræsentationer af landbruget og diskutere, hvordan de afkoder, fortolker og oversætter landbrugets virkeligheder til sprog og billeder – og dermed bliver til de fælles – eller konfliktfyldte – referencer, som vores holdninger til landbruget formes efter. I „Writing Culture“ formuleres tilgangen således:

„(...) the way particular forms of inscription provoke, enable, shape and constrain what is conceived and said, and what is brought into

8 F.eks. „[Et opgør med, red.] den forestilling, ifølge hvilken enhver 'ekstra-økonomisk' faktor (i betydningen: uden for virkningerne af de varebytende producenters konkurrence på produktionen selv) skulle være en 'subjektiv' virkning (i modsætning til de naturlige økonomiske loves objektivitet). „ Balibar 1977, s.118.

9 Blædel 2016, s.247. Til ph.d.-forsvaret kredsede samtlige spørgsmål fra salen sig om indholdet i og bearbejdningen af dette 'kulturelle' materiale og indikerede dermed, at denne problemstilling har resonans i forskerkredse og landbrugsmiljøet.

*relation. Inscriptions are read not only for their content – for what they say – but also to understand their structure and what it generates, and to understand how the inscription operates in a wider symbolic, discursive, and political economic context. Inscriptions are read for what they do (which is always more than intended), for what they marginalize and displace and put in motion.*¹⁰

'Inskriptionerne', som jeg her vælger at oversætte med repræsentationer, udgør et kulturbegreb i konstant tilblivelse, en processuel og muterende størrelse, hvor forskeren/etnografen selv er en kulturproducent, en 'inscriptions-aktør', både som oversætter af andres repræsentationer, men også i den proces, der vælger nogle repræsentationer til og andre fra.

*„They [forskernes repræsenteret i Writing Culture red.] see culture as composed of seriously contested codes and representations; they assume that the poetic and the political are inseparable, that science is in, not above, historical and linguistic processes.*¹¹

I James Cliffords analytiske tilgang, supplerer han etnografisk materiale med forskellige kunstneriske registreringer. Predicament of Culture indledes med et digt af William Carlos Williams, hvor første linje lyder: 'The pure products of America go crazy', hvorefter den fra provinsen indhentede stuepige Elsie beskrives. Clifford mener, at digtet artikulerer en kulturel ambivalens, der kan være vanskelig sprogligt at få præciseret i det etnografiske vokabular.

*„Call the predicament ethnographic modernity: ethnographic because Williams finds himself off center among scattered traditions; modernity since the condition of rootlessness and mobility he confronts is an increasingly common fate. „Elsie“ stands simultaneously for a local cultural breakdown and a collective future.*¹²

De kunstneriske praksisser får dermed karakter af allegoriske udsagn, de fortæller os noget om os selv, men deres budskab skal afkodes. Det indebærer, at den faglige

10 Det er værd at præcisere, at „Writing Culture“ er en antologi, hvori en række forskellige forskere reflekterer over den etnografiske praksis og kulturelle repræsentationsformers tilblivelse. Bogens perspektiver blev afsat for en række teoretiske og metodologiske nydannelser, men præsenterer ikke selv en samlet teori eller metodologi.

11 Clifford 2009, s.2. I min læsning af Thomas Højrup's „Det Glemte Folk – livsformer og centraldirigering“ (1983), har analysen af den interPELLerende central-administration og dens kulturelle blindhed overfor andre livsformer mange lighedspunkter med Writing Culture-skolens kritik af den videnskabelige blindhed overfor sprogets kulturelle koder og hierarki.

12 Clifford 1988, s.ix.

refleksion over, hvordan de kulturelle repræsentationer er med til at skabe konkrete rammer for landbruget som praksis og erhverv, i denne analyse fokuserer på, hvilket formål repræsentationerne skabes med, hvilke virkelighedsopfattelser der er i spil, og hvordan de påvirker kultur og identitet i og omkring landbruget. Afslutningsvis belyses, hvordan misforholdet mellem tegn og indhold påvirker landbrugets placering i samfundet.

Det synes indiskutabelt, at netop kollektive referencer og kulturens instrumentaliserings er blevet en kamplads. Det har vi haft anledning til at diskutere og observere med vores store kanonprojekter: Kulturkanon (2006), Madkanon (2015) og Danmarkskanon (2016). I denne artikel vil jeg endvidere præsentere den mindre kendte Landbrugskanon (2010).

Artiklens felt er nutidige repræsentationer af landbruget og vil, på nær den i konklusionen citerede sang, afgrænses af frembringelser indenfor det seneste tiår med Allan Ottes billede *Everything is Good Here* fra 2005, som det ældste materiale, der inddrages. Efter en indledende kortlægning af landbrugets tilstedeværelse i det offentlige rum, er de mere udførligt beskrevne repræsentationer udvalgt efter det kriterie, at de eksplicit søger en virkelighedsnær fortolkning og ikke tilhører de mest polariserede synspunkter. Det kunstneriske materiale er suppleret med nogle interne repræsentationer fra landbrugsaktører, herunder interesseorganisationer, forskere og museumsfolk.

Volumen og vækst

For at kunne perspektivere de kulturelle repræsentationer er det naturligt at hæfte sig helt kort ved de overordnede linjer i det, som landmændene selv kalder strukturudviklingen. Blot inden for det tiår, jeg her belyser, er der sket dramatiske ændringer. Antallet af landbrugsbedrifter var i 2008 43.000 med et gennemsnitsareal på 61 ha, heraf 20.000 heltidsbedrifter med 138 ha. I 2016 er der ca. 10.000 heltidsbedrifter tilbage (Danmarks Statistik). Alt tyder på, at denne udvikling fortsætter. Ekspertter skønner, at der inden for 10-20 år er 5.000 tilbage. I den europæiske databank kan man læse, at landbruget i Danmark i 2011 gav fuldtidsbeskæftigelse til 65.000 mennesker, og at det tal ligger 17.000 under beskæftigelsen i 2009. Prognoser varierer, men beregninger viser, at beskæftigelsen i primærerhvervet i 2030 vil være faldet til 27.000, og af dem vil over halvdelen være ansatte fra Østeuropa.¹³

Denne udvikling – og mere eller mindre permanente udskillelsestilstand – udgør et kolossalt pres på den enkelte landmand, familien og hele kulturen. En af

13 Tallene er hentet fra Danmarks Statistik, Eurostat, FAO og Det Økologiske Råds rapport: *Fremtidige scenarier for dansk landbrug*. KU, AAU, DOER 2014.

konsekvenserne er, at landmænd i dag ikke er kolleger, men konkurrenter: „Det er en stoledans, og når musikken stopper, vil jeg sidde ned“, sagde en landmand til mig under feltarbejdet.

Samtidig med koncentrationen på færre ejendomme stiger effektiviteten. Det er også denne effektivitet, der gør landbruget i stand til at være konkurrencedygtige og levere store ensartede mængder til det globale marked. 85% af dansk landbrugsproduktion eksporteres. Men effektivitet kræver ofte teknologiske løsninger og investeringer, og det er en del af baggrunden for, at landbruget har gældsat sig voldsomt. I 2017 skønnes 75% af alle faste værdier (jord, bygninger, maskiner og dyr) at være pantsat i banker og realkreditinstitutter. Gælden gør det svært at finansiere generationsskifte, og i dag er gennemsnitsalderen i landbruget tæt på 60 år.

Der er altså nogle strukturelle elementer i landbrugets virkelighed, der, som tallene bevidner, er under konstant pres og forandring. Forandringshastigheden kan i sig selv udgøre en forklaring på, at kunstneriske fortolkninger af landbruget forsvinder eller bliver konfliktprægede i takt med en manglende stabil kulturel reference.¹⁴ Denne konsekvens af udviklingen kunne erhvervets historikere allerede se tegn på i slutningen af 1980'erne. Dansk Landbrugs Historie sluttede fjerde bind fra 1988, sådan her:

„Måske vil udviklingen forme sig sådan, at en moderne landbrugstekniker har behov for sproglig genoptræning, når han efter endt dagsværk ved EDB-apparaturet og kontrolpanelerne vil hente ny næring i det kulturudbud, der står til rådighed for moderne mennesker.“¹⁵

Landbruget, forskningen og kulturen

Nogle vil måske hævde, at landbrugets kultur indirekte formidles og opdateres gennem vores interesse for bagning, kagebøger og måltidet. I den kulturalanalytiske fagsfære har man også i de senere år kunnet registrere denne øgede interesse for madkultur og branding af vores kost. For blot at nævne nogle få eksempler har tidsskrifterne *Critical Food Studies* og *Kost&Kultur – humanistisk fødevarerforskning* set dagens lys, det etnologiske fagtidsskrift *Ethnologia Europaea* havde et temanummer om mad og i *Kulturstudier* kunne man f.eks. læse om „Smagen af Koliv med udsigt“.¹⁶

14 Udfordringen med at identificere og definere kulturelle identitetsmarkører i samfund i hastig forandring og med et fragmenteret offentligt rum nævnes også af Axel Steensberg (1970). I *Writing Culture* tilføjes udfordringen med politiske og kommercielle interesser, der kæmper om kulturel autoritet og accept.

15 *Det Danske Landbrugs Historie* 1988, s. 329.

16 *Ethnologia Europaea* 43:2; Maarbjerg 2015

Men det er min betragtning, at ingen af disse analyser bringer os tættere på landmandens virkelighed. Det er oftest og snarere undersøgelser af fortællingen om maden og den moderne forbrugers virkelighed. Dette er ikke en kritik af perspektivet, der er relevant, men det forstærker utilsigtet den kulturelle fortrængning af produktionsvilkårene. I en Writing Culture-optik skaber den etnografiske interesse én version af virkeligheden, mens det uformidlede marginaliseres og mister kulturel agens.

Hvis man accepterer denne betragtning som valid, forstærkes dette indtryk af, at Landbohistorisk Selskab nedlagde sig selv i 2016. Selskabet og dets publikation, *Landbohistorisk Tidsskrift*, har historisk været det vigtigste forum i forhold til at formidle netop landbokulturen. Artiklerne har haft både historisk/kulturel analytisk karakter, men der har også været spaltepads til landmænd, der har evnet og ønsket at fremlægge deres synspunkter og virkeligheder. Et godt eksempel er Karen Margrethe Karkovs artikel: „Bondekone i en brydningstid“, der begynder sådan her:

„Når jeg har påtaget mig at beskrive mine tanker og refleksioner om tiden som bondekone 1977 – 2009, er det naturligt for mig at gå tilbage til min egen opvækst på landet i efterkrigstiden, hvilket er det, som har været med til at forme mig som person. Hvilke vilkår og hvilke værdier fik jeg med mig hjemmefra som barn på et husmandsbrug i 1950'erne?“¹⁷

Symptomatisk for udviklingen i erhvervet, i denne forfatters øjne, er det i dag Tidsskrift for Landøkonomi, grundlagt i 1776, der er det eneste fagtidsskrift, der formidler landbrugets egne diskussioner og virkeligheder.

Det indtryk og de billeder, der formidler vinkler på erhvervets virkeligheder i fjernsynet, kan være lidt vanskelige at samle under ét. Mad fylder ganske rigtigt meget i det danske TV-mediebillede og den del af kulturlivet, der tager afsæt heri. Her hylides især lokale, sæsonafhængige og ofte også specialdyrkede råvarer – hvilket ikke har ret megen berøring med landbrugserhvervet af 2017.¹⁸ Men der findes også programmer, der tager afsæt i livet på gården, såsom *Bonderøven* (DR1), *De Unge Landmænd* (DR1), *Landmand søger Kærlighed* (TV2) og *bifigurer-*

17 Karkov, Karen Margrethe 2014, s.149.

18 Den meget roste dokumentar biograffilm – også vist på tv: Så meget godt i vente af Phie Ambo (2014), er et godt eksempel. Her skildres den biodynamiske landmand Niels Stokholms liv og livsfilosofi, hvor kendte kokke rundt om i filmen artikulerer deres store respekt for hans praksis. I sit essay i *Writing Culture* reflekterer Clifford over, hvordan mange etnografier får karakter af en allegori over de problemer forskeren ser i 'sin' egen kultur. "The entire project of inventing and representing "cultures" was, for Mead and Benedict, a pedagogical, ethical undertaking." Clifford 1986, s.102. Denne refleksion kan, i mine øjne, overføres til mange af de journalistisk-dokumentar-agtige programmer, som viser vinkler på landbruget.

ne i Arvingerne (DR1). Disse programmer har utvivlsomt bidraget til give indblik i nogle af landbrugets virkeligheder, men deres primære funktion er letfordøjelig underholdning, og de benytter sig ofte af stereotyper.

Bonderøven kan ses som historien om nærvær og længslen efter autenticitet på en lille bondegård, og De Unge Landmænd var fire glade og travle repræsentanter for erhvervet, der i hvert afsnit helst skulle løse en TV-venlig udfordring. Landmand søger Kærlighed viste den ensomhed, der kan følge erhvervets udøvelse, hvis de ikke er i fast forhold, når de begynder, men afsnittene endte ofte i lidt stereotype og kunstige datingsituationer. I Arvingerne er stereotyperne trukket helt ud i det absurde med en usympatisk svineproducent som skurk. Det samme gælder radiodramaet Axelborg, sendt på P1 i 2013, hvor 'landbrugsmafiaen' ligefrem likviderer en journalist, der undersøger antibiotikaresistens.

Der er meget lidt sammenhæng mellem de repræsentationer, man ser i underholdningsprogrammerne, og så de sporadisk forekommende kritiske dokumentarprogrammer, der går tæt på negative aspekter ved produktionsforholdene i erhvervet.¹⁹ De to repræsenterede virkeligheder synes næsten inkompatible.

Den registrering, jeg har foretaget af TV-mediets fødevareunivers, viser, at der kastes lys over og gives sprog til nogle bestemte fødevarevirkeligheder, men samtidig stilles den egentlige hverdag i marken og stalden i skyggen. Udfordringerne for landmanden og hans familie i hverdagen er man ikke blevet klogere på, præcis som jeg mener det er tilfældet med den kulturalanalytiske interesse i fødevarerne.

Problematikker og vanskeligheder i hverdagen er også fuldstændig fraværende, når 'Landbruget' selv producerer billeder og sprog, der skal give danskerne et billede af nutidens landmand. Her reproducerer man gerne en historisk fortælling, der rimer på Frandsens indledende poetiske sværmerier.

„At være landmand er meget mere end et arbejde. Det er et liv. Et liv der omfatter både os selv og vores familie. Et liv der bygger på det, som de forudgående slægtled har skabt, og som vi skal give videre til dem, der skal dyrke og leve af jorden efter os. Vores kommunikation skal bidrage med viden og ressourcer til det fællesskab, som sektoren anerkender at være en del af. Det handler om at være en visionær og aktiv deltager i debatten ud fra andre interesser end sine egne. Og måske vigtigst af alt, turde gå forrest i både ord og handlinger, når der skal findes en vej frem. Landbrug & Fødevarer Noget at leve af. Noget at leve for.“²⁰

19 F.eks.: Den dag penicillinen ikke virker, om antibiotikaresistens i danske svinestalde. DR 24/11/2016.

20 <http://www.if.dk/aktuelt/et-nyt-kapitel-i-fortaellingen-om-os-selv> (søsat 1 april 2016).

Både denne kampagne og den tidligere *Fremtiden er ikke så sort, som den har været*, er skabt af reklamefirmaet Mensch. De skriver på deres hjemmeside:

„Hvad får en interesseorganisation til at investere 60 mio. kr. over tre år? Hvad får man for pengene, og kan det betale sig? Det er alt sammen gode spørgsmål, og når det kommer til Landbrug & Fødevarer, kan man oven i købet besvare dem. Den nye organisation identificerer meget hurtigt erhvervets omdømme som en af de væsentligste udfordringer. For efter mange års dårlig presseomtale omkring dyrevelfærd, miljøproblemer og EU-tilskud står sektoren stort set uden opbakning fra befolkningen. Konsekvensen er dalende interesse fra Christiansborg, forringede rammevilkår og et erhverv, som omverdenen betragter som et levn fra fortiden.“²¹

Det ville selvsagt være naturligt at perspektivere ovenstående udsagn med en eller flere meningsmålinger, der viser befolkningens holdning til landbruget. Men det er ikke nemt at finde uafhængige målinger, eller målinger, der ikke tager udgangspunkt i en konkret sag. De meningsmålinger, jeg har kendskab til, fordeler sig mellem disse to kategorier.

Landbrug & Fødevarer laver selv generelle meningsmålinger om deres eget omdømme og er også kilde til det datamateriale, som f.eks. EU benytter. Der er generelt i forskningskredse tiltro til materialets validitet, men der er også kritikere, der mener, at tallene ikke burde indsamles og bearbejdes af en interesseorganisation. Tilsvarende deler vandene sig omkring de meningsmålinger, som grønne organisationer betaler for at få foretaget. Dermed er meningsmålingerne selv blevet et konfliktfyldt medium, hvilket i nogen grad sår tvivl om, hvorvidt målingerne selv forsøger at skabe holdningsændringer og ikke har den fornødne grad af uafhængighed.

IFRO og Eurobarometer foretager nogle målinger, men ikke konkret på omdømmet, og de meningsmålinger, der foretages for dagblade og andre medier, er næsten uden undtagelse knyttet op på en aktuel sag, der har trukket nogle skarpe fronter op.

De seneste målinger er alle foretaget som reaktion på Fødevarer- og Landbrugs-pakken²² fra slutningen af 2015, og de handler om danskernes opfattelse af miljø, klima og landbrugets rolle i denne sammenhæng og giver derfor ikke noget særligt retvisende billede af de mere varige kulturelle opfattelser. I denne artikel benytter jeg derfor ikke de brede meningsmålinger, men inddrager et par interne,

21 mensch.dk

22 Miljø- og Fødevarerministeriet, www.mfvm.dk, Aftale om Fødevarer- og landbrugspakke, aftaletekst dateret 22. december 2015.

Rabiati naturforkæmper.

Er man yderligt glænde, hvis man bider dem, man passer på? I så fald er græssende kvægdyr glænde. Specielt når det går helt ude i overdrev, strandeng, hede og mose. For kvæg, der græsser i det åbne land, giver plads til en større mangfoldighed af dyr og planter. På fagsprog hedder det naturpleje, biodiversitet og lysåbne arealer. Og det kunne vi godt bruge noget mere af. Specielt fordi vi faktisk har masser af natur i Danmark, som både egner sig til – og har brug for – naturpleje. Det kræver blot, at vi tænker lidt anderledes, end vi plejer.

Fremtiden er ikke så sort,
som den har været.

f Fremtiden er ikke så sort.

Illustration nr. 1: Landbrug & Fødevarers Omdømmekampagne.

der måske kan kaste lys over landbrugets egen indstilling til dets omdømme og repræsentationer.

En mulig forklaring på det dårlige omdømme, som Landbrug & Fødevarer identificerede, kunne være, at industriel svine- og mælkeproduktion kan være svært at 'pakke ind' i billeder og sprog, der vækker kulturel intimitet med produktionsvilkårene. Som Knud Sørensen reflekterer herunder, kan det skyldes at vi 'inderst inde' ikke bryder os om dét, vi i så fald ville se. I det hele taget synes den moderne fødevarerproduktion at have svært ved at kunne vække kulturel stolthed hos befolkningen.

Billederne i omdømmekampagnerne står da også løsrevet fra den egentlige produktion, de forestiller i stedet overraskende humoristiske skæve vinkler på landbruget (se illustration 1).

I modsætning hertil står valget af billeder, som Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse benytter i deres kampagner og publikationer (illustration 2). Billederne her er i og for sig ret faktuelle, de viser forholdene i stalden, sådan som man ville se dem, hvis man kom derud. Men i den sammenhæng de bliver placeret, oversættes billederne automatisk til noget negativt – de bliver illustrationer til en historie om uetiske produktionsformer og et erhverv med en problematisk holdning til dyr, miljø og natur.

Dette afføder en vis berøringsangst overfor disse billeder internt i erhvervet, og dermed bliver de 'egentlige' virkeligheder på forhånd dømt ude i kampen om hvilke forestillinger, der skal eller kan repræsentere landbruget. Der eksisterer

Illustration nr. 2 Dyrenes Beskyttelses medlemsblad Dyrevennen april 2017. Billedet ledsager en artikel *Ligger landet virkelig sådan?* - skrevet i samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening.

her forskelle i repræsentationerne af henholdsvis 'konventionelt' og økologisk landbrug – hvordan de to praksisser opfatter sig selv og hinanden, og hvordan forbrugerne og befolkningen ser på de to produktionsformer. Økologien udgør endnu så lille en del af arealanvendelsen (8%), at en analyse af dens kulturelle placering ville kræve en nærmere kortlægning og diskussion af forhold internt i erhvervet, såvel som samfundsforhold, der ligger udenfor denne artikels felt. Helt kort kan det dog konstateres, at økologerne har et meget positivt omdømme i offentligheden, hvilket har fået den konventionelle del af erhvervet til i nogen grad at kopiere de billeder og historier, som økologerne markedsfører sig selv med.

Nu er kampagner bestilt og betalt af særinteresser ikke i samme kategori som de mere registrerende fortolkninger præsenteret nedenfor, men de giver et indblik i, hvordan erhvervet og dets kritikere forsøger at præge den billed- og sprogskabelse, som landbruget er ophav til.

Kunsten og landbruget

Som nævnt i indledningen vil jeg i denne artikel ikke gå nærmere ind i en diskussion af de forskellige repræsentationsformers hierarki eller kulturelle agens – eller sondre yderligere imellem termerne 'kunst' og 'kultur', men søge at beskrive dem som et samlet hele, der indgår i landbrugsdiskursen. Her er det dog relevant helt kort at minde om den forståelsesramme, som Clifford bibringer analysen. Kunsten har ofte netop den funktion, at den registrerer stemninger og gennem billed- og sprogskabelsen giver agens til det usagte, fortrængte og modsætningsfyldte og dermed – måske mere upåagtet end politik, reklamer og historieskrivning – påvirker og medproducerer den kollektive reference om Danmark som landbrugsland.

Selvom landbruget arealmæssigt fylder lige så meget i dag som for hundrede år siden, er de kulturelle repræsentationer som nævnt blevet færre. Men der skabes stadig digte, teater og billeder om og af landbruget og landbokulturen, her vil jeg præsentere et lille udpluk.

Landbrugslyrik

Landbrug & Fødevarer udgav i 2013 på baggrund af en konkurrence en lille digtsamling med titlen *Vi står solidt plantet*. De fleste af digtene er romantiske i tilsnit, og snarere end at forsøge at formulere moderne landbrugslyrik hylder de historiens fylde og fortidens billeder, meget lig den ovenfor citerede omdømmekampagne. Heriblandt var også vinderdigtet af Sten Kaaløe. Samlingen indeholder enkelte undtagelser, som dog får et noget karikeret udtryk, og det var netop det karikerede, som P1-lytterne med radioværterne kunne grine af i omtalen af *Vi står solidt plantet*. Her blev digtet 'Helle er fin i dag' af Bo Lille læst højt.

Helle er fin i dag
 I stram nederdel høje hæle
 og sorte nylonstrømper
 Hun får besøg af Wen Jiabao
 som kommer fra Kina
 og har en stor pengepung
 og en sur lille kone
 (...)

Wen Jiabao glemmer helt at
 købe vindmøller fordi han
 kun tænker på skinker
 lækre saftige skinker
 fra det gode danske landbrug
 skinker med høje hæle
 og nylonstrømper som Helles
 for Helle er så fin i dag ²³

Selvom man naturligvis ikke kan ekstrapolere en diskursiv betydning af radioværternes valg, synes det ikke desto mindre signifikant, at omtalen af udgivelsen

23 *Vi står solidt plantet - en snes landbrugsdigte*. Landbrugets Kulturfond 2013.

vælger karikaturen som repræsentation. Moderne landbrugsdigte i en mere sober tone finder man hos lyrikeren Knud Sørensen.

Det landbrugsskabte land

(...)
pludseligt
en vildfaren skys skygge
vandre hen over landskabet
over marker og læhegn
jeg ser den gå næsten i stå
da den har ramt en gård
som dog snart efter
endnu en gang
har overvundet en krise
og atter ligger dér
(...)

af det land der er vores
det land derude
hvor ikke bare planterne
men også vi
har vores rødder
og hvor I
alle I bønder
til stadighed er skabende
trods skiftende vilkår
som de overlevere
I nu engang er.²⁴

Med digte som Landbrugspolitik, Produktion og Kørne, samt utallige andre landbrugsinspirerede digte og noveller, er Knud Sørensen (1928-) den stemme i dansk litteratur, der kommer tættest på at skildre det moderne landbrug og den samtidige landbokultur. I hans erindringstrilogi behandles litteraturen og landbruget som to jævnbyrdige kulturelementer. Der findes i min kortlægning af nutidige repræsentationer af landbruget ingen andre kunstnere, der har fulgt, kommenteret og engageret sig i landbrugets udvikling helt op til i dag så indgående som Knud Sørensen.

24 Fra 'Først Nu' Gyldendal 2013. Uddraget af digtet er fra slutningen.

Han er landmåler af profession, og de 'almindelige mennesker' han i citatet herunder tænker på, er landmænd og deres familier. Disse menneskers liv og skæbne skildrer han med loyalitet, empati og den dertil hørende lavmælted. Det hører og mærker man også i landbrugskredse, hvor hans værker refereres. Derfor tillader jeg mig her at citere lidt mere udførligt, først fra det sted i selvbiografien, hvor han forklarer, hvor motivationen til at digte om landbrug stammer fra:

„Da Hans Nielsens gård blev gennemskåret af landevejen', det var det digt, der fik mig til at indse, at der manglede noget i det billede, som tidens skønlitteratur tegnede af det danske samfund og af nutidsdanskerne. Jeg har altid været optaget af, at digtning foruden så meget andet også er en slags historieskrivning, der ikke så meget fortæller om de store datobestemte begivenheder som om almindelige menneskers liv og skæbne i en given periode.“²⁵

I hans erindringer sammenflettes historiske begivenheder med refleksioner over, hvordan landbruget har udviklet sig, og hvordan det har forvandlet Danmarks kulturlandskab.

„For den periode, jeg har oplevet og fortrinsvis skildret, er perioden, hvor bønder, med alt hvad det begreb indebærer, er blevet landbrugere eller måske rettere producenter og mere eller mindre tvunget ind i den tankegang, der netop ikke bygger på noget uforanderligt, men er bestemt af det ansigtsløse væsen, der hedder „udviklingen“ (...) Jeg vil gerne undgå at blive misforstået. Jeg betragter ikke de moderne landmænd som onde mennesker, som nogle der lader hånt om de nedarvede værdier, men som mennesker der har reageret i overensstemmelse med en af de egenskaber hos bønder, som jeg endnu ikke har nævnt som en del af deres kulturbestemte adfærd (...) som 'overlevere', som mennesker der gør det, de anser for nødvendigt, hvis de vedblivende skal være en slags bønder, selv om det eventuelt medfører driftsformer, som de inderst inde ikke kan lide.“²⁶

Et lignende perspektiv kom forfatteren Jens Smærup Sørensen frem til, da jeg interviewede ham om moderne dansk landbrugs- og landbolitteratur. Interviewet kom mere til at handle om årsagen til fraværet af en litteratur, som skildrer den moderne landbrugskultur. Men landbruget var med i det usagte, mente han:

25 Sørensen 2008, s.78-79.

26 *ibid.* s. 137

„(...) den her trend i litteraturen om at skildre forfaldet i landområderne handler jo om det land, som landbrugets strukturudvikling har været med til at producere.“²⁷

Hvorvidt den i skønlitteraturen fremstillede provins egentlig er et troværdigt billede af landområderne, vil jeg ikke diskutere nærmere, blot hæfte mig ved, at denne repræsentation findes og selvsagt står i relation til landbruget, som udgør så markant en del af udviklingen dér.

Det er nødvendigt at holde sig for øje, at de to Sørensen ser på landbruget med en særlig æstetisk holdning – men der er samtidig noget umiddelbart genkendeligt i deres diagnose. I min afhandling søgte jeg at komme til at interviewe naboerne til de gårde, jeg lavede feltarbejde på – og her var de kritiske holdninger ganske ofte af æstetisk karakter. Flere udtalte, at de mente at landbruget var blevet grimt.²⁸

Billedkunst og landbruget

„Netop kulturel identitet, livsvilkår og definitioner af virkeligheden er indholdet i Ottes enestående billeder.“²⁹

Det er ikke forkert at skrive, at Allan Otte (1978) er enestående. Han er aktuelt den eneste billedkunstner, der forsøger at illustrere landbrugets nutidige hverdag. Forskere der ønsker at visualisere erhvervets virkelighed på konferencer, f.eks på den årlige Plantekongres i Herning, har benyttet hans billede *The Great Divide*.³⁰ Det forestiller et dansk landbrugslandskab set fra oven, i forgrunden ser man en stor gård med stalde og siloer, men mens landskabet omkring er knivskarpt i fokus, så er hele gårdkomplekset ude af fokus og fremstår som et tåget og uklart fatamorgana. Billedet kan siges at visualisere både erhvervets usikre fremtid og fraværet af kendskab til, hvad der foregår på gården. Ottes billeder synes desuden at indkapsle en scenografisk 'baggrunds-atmosfære' på landet, der så at sige materialiserer landbrugets ubevidsthed – og der er da heller aldrig mennesker i hans malerier.

27 Telefon-interview med Jens Smærup Sørensen 7. februar 2016. Smærup Sørensen er forfatter til den mest læste nutidige landbrugsroman: *Mærkedage*, Gyldendal 2007. Under arbejdet med denne artikel blev jeg opmærksom på, at Dansk Forfatterforening netop i marts 2017 tilbød et uge-langt kursus for sine medlemmer, der tog udgangspunkt i besøg hos en række svineproducenter i Vestjylland. Kurset udmøntes angiveligt i en antologi udgivet på Gyldendal senere i år, skrevet på baggrund af de indtryk.

28 Blædel 2016, s.88.

29 Westergård 2008.

30 Pr. Tommy Dalgårds (AAU) præsentation: *Fremtidens Landbrug*, Plantekongressen 2016.

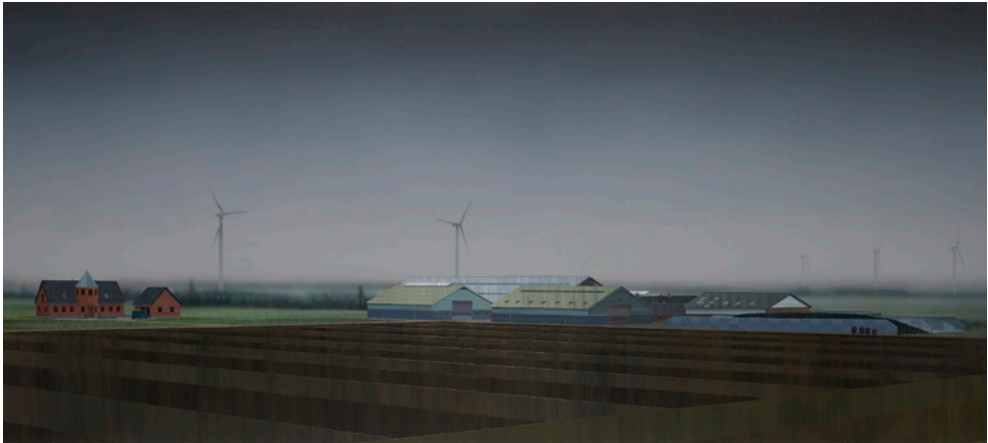

Illustration nr. 3: Allan Otte: *Everything is good here* 2005.

Allan Otte er selv landmandssøn og opvokset på en gård i nærheden af Aars i Himmerland. Mens mange iagttagere ser satiriske eller kritiske elementer i malerierne, mener Otte selv, at han nøgternt afbilder virkeligheden.

Her følger et uddrag af et interview med Otte fra tidsskriftet *Kulturo*s tema-nummer om Provinsen, hvor han med udgangspunkt i dette maleri, beskriver sin indgangsvinkel til landbruget.³¹

„„Hvad med titlen *Everything is Good Here*? Den virker lidt ironisk?“
 „Ja. Og så alligevel er det måske bare en konstatering af, at det er godt nok, når det ikke kan være anderledes. Billedet afspejler bare, hvordan jeg selv ser på det. Sådan som jeg kender det eller har oplevet det. Men nogle af malerierne er selvfølgelig kraftigt iscenesatte og tilført en eller anden form for dramatik eller en bestemt atmosfære, som måske ikke ligefrem er socialrealistisk, men mere en filmisk eller scenarisk måde at arbejde med motivet på. Mit udgangspunkt er altid en lyst til at lave billeder. Det er aldrig et socialt eller politisk ærinde, der driver mig, og malerierne skal ikke nødvendigvis opfattes så kritisk, som jeg godt ved, mange gør. Det er jo sådan udviklingen er. Jeg ved for eksempel, at i april måned var der 600 landbrug på landsplan – det er 10 procent af de eksisterende landbrug – som drejede nøglen om. Der blev lukket og slukket, og så blev de opkøbt af større gårde. Så landbrugene bliver lagt sammen i kæmpestore produktioner, hvor alting netop er mekaniseret og industrialiseret. Jeg ser meget mine motiver som et scenarium, man opstiller, hvor der kan udspille sig eller har udspillet sig en historie eller handling. Samtidig synes jeg, at jeg for det meste registrerer det ret nøgternt.““

31 Kulturo #23 2006. Interview v. Krestina V. Skirl og Mette V. Mortensen.

I andre af hans billeder ser man traktorer, der er kørt fast, sammenfaldne forladte landbrugsejendomme, foderrobotter og moderne landbrug, der ligner high-tech storbyarkitektur. Da jeg besøgte ham i hans atelier, hang der et ca. 2x4 m oliemaleri af Danmarks p.t. største majs-såmaskine og et endnu ufærdigt billede af en insemination.

Det er tankevækkende, at Otte selv vurderer billederne som en slags objektive 'stilleben', mens de fleste kunstkritikere ser fremmedgjorte eller ironiske landskaber, jævnfør den sammenhæng, som Otte svarer ind i i ovenstående citat. Den kontrasterende opfattelse af billederne aftegner modsætningerne i fortællingen om landbruget, den kløft, der er imellem ikke kun landet og byen, – man fristes til at skrive Otte landmandssønnen og Otte kunstneren – men også kløften mellem landmændenes virkelighed, den de kigger på ud af vinduet og de kulturelle billeder, de markedsfører sig selv med. Ottes billeder visualiserer denne tvetydighed og er med maleriets evne til at udtrykke modsætningsfyldte betydningslag og fortolkningsmuligheder samtidigt i stand til at skabe en syntese af landbrugets virkeligheders kompleksitet. Parallelt eksemplificerer Otte tydeligere end de andre repræsentationer ambivalensen. Der synes ikke at være en simpel sproglig afkodning af billederne til rådighed for beskueren. Enten accepterer man ordknap at 'alt er godt' som det er, eller også indfinder sig en ironisk distance til den afbildede virkelighed.

Landbrugsteater

I foråret 2012 lagde CaféTeatret i København hus til en noget speciel teateroplevelse. Når man ankom til adressen, blev man mødt af en traktor parkeret på hjørnet af Strøget og Skindergade. I caféen, der til lejligheden var blevet omdannet til et forsamlingshus, blev man budt velkommen af en vaskeægte landmand. Der var forskellige landmænd indblandet på forskellige aftener, i alt 14 landmænd agerede værter i løbet af spilleperioden. Vores landmand kom fra Sydsjælland, hvor han opdrættede kødkvæg og udførte naturpleje. Igennem hele aftenen talte han med os i gruppen om både generelle forhold i landbruget og de ting, vi så og oplevede denne aften.

Stykket kørte med fulde huse, samtlige forestillinger blev udsolgt. Det er også værd at nævne, at teateret var støttet af bl.a. Landbrug & Fødevarer gennem Landbrugets kulturfond, og der var udviklet undervisningsmaterialer, der gav elever muligheden for at arbejde videre med emnerne.

I det medfølgende katalog skrev teaterdirektør Christian Lollike bl.a.:

„Velkommen til en iscenesat vandring gennem det moderne landbrug. Det er svært kun at have én holdning til landbrug, ligesom det er svært kun at fortælle én historie om landbrug. (...) Forestillingen er således en hybrid mellem en teaterforestilling, en iscenesat debat og et bondegårdsbesøg.“³²

Første scene var netop en debat mellem publikum og en repræsentant for Etisk Råd, derefter fulgte scener, der skildrede en selvmordsramt fjerkræsavler og et svineslagteris monotone afhumanisering. Til slut mødtes man i 'forsamlingshuset' til en landbrugscabaret, der med mange henvisninger til bondegården under bæltstedet forsøgte at løfte stemningen. Herefter satte de tre landmænd sig op på scenen og fortalte lidt generelt om deres hverdag og tog imod spørgsmål. Iscenesættelsen med det faglige, det muntre og folkelige, blandet op med det alvorlige og mistrøstige, var på mange måder et spændende mix af de billeder, erhvervet producerer i det kollektive rum. Ydermere gav støtten og samarbejdet med Landbrug & Fødevarer forestillingen en ekstra dimension.

Til trods for både teaterdirektørens meget afbalancerede ord og et vellykket teatereksperiment, hældede det samlede indtryk dog i retning af mistrøstighed. Det mærkede man i den stemning, der bredte sig blandt publikum, og de spørgsmål, som landmændene afslutningsvist blev mødt med. Måske skyldtes det, at ingen af de involverede tekstforfattere og skuespillere havde rod i landbokulturen og derfor reproducerede nogle kritiske urbane forestillinger om landbruget, men en sådan fortolkning peger netop indad på den kulturelle kløft, som stykket gjorde sig umage for at overskride bl.a. ved at have landmænd som værter. Måske skyldes mistrøstigheden, at landbruget vitterligt er i en vanskelig situation, at mange landmænd netop går konkurs, og at landbrugserhvervet er blevet til en fortravlet fødevarerproduktion med etiske udfordringer, som det blev udtrykt i stykket. Den sidste fortolkning var tydelig i den lille uvidenskabelige vox populi, jeg lavede blandt mine med-publikummer, at landbruget stod for dem som noget problematisk og negativt.³³

32 *Projekt Landbrug*, 2012.

33 Det samme gør sig gældende blandt de studerende på Etnologi. I min undervisning på faget stiller jeg altid klassen spørgsmålet om forholdet til landbruget. I de få tilfælde, hvor der har været sønner eller døtre fra et konventionelt landbrug, henvender de sig i pausen eller efter undervisningen for at tale om den virkelighed, de kender. Dette indikerer den prækære situation, som landbrugserhvervet står i – inde i byerne.

Landbrugets kulturkanon

I Kulturministeriets kulturkanon fra 2006 finder man følgende passus.

„Ændringer i det traditionelle landbrug får konsekvenser for det danske kulturlandskab, der i århundreder har været præget af gårdenes form og beliggenhed. Landskabet udsættes for påvirkning fra boligbebyggelse, industrier og infrastrukturers udradering af de konturer, der perspektiverer og afgrænser landet. Landbrugets satsning på større enheder udvisker „det yndige land“. Hvis det er denne vej, udviklingen går, er det vigtigt at fremelske nye måder at planlægge på, så industrilandskabet – hvad enten det er landbruget eller fabrikken – kan planlægges med kvaliteter for fremtiden.“³⁴

Det lyder jo ikke særligt festligt eller som værende i stand til at vække nogen stor kulturel entusiasme. Men inspireret af den megen snak om kanoniske kulturføjlinger satte Dansk Landbrugsmuseum på Djursland sig for i 2009 at lave en Landbrugets kulturkanon. Her fandt man bl.a.: Guttekværnen, Hjulploven, Oldermandsstaven, Gærkransen, Frihedsstøtten, Grundtvigs talerstol, Maglekildecen-trifugen, Lurmærket, Svinekortet og den grå Ferguson traktor. Udstillingen om de mest betydningsfulde genstande i landbrugshistorien affødte mange kommentarer og diskussioner i erhvervet. Så mange, faktisk, at museet valgte at lave endnu et kanonprojekt. Denne gang inviterede man 10 såkaldte 'landbrugspersonligheder' til at vælge den genstand, de personligt mente hørte til en landbrugskanon.

De ti personligheder og deres genstande var: Knud Erik Jensen, Arlas (MD) tidligere direktør, som havde valgt leen og seglet; Peter Gæmelke, Landbrug & Fødevarers (Landbrugsrådet) formand med tærskværet; Carsten Porskrog Rasmussen, museumsinspektør og formand for Landbohøistorsk Selskab med selvejerskødet; Henrik Høegh, Fødevarerminister med roehakken; Ritt Bjerregaard, tidligere landbrugsminister og kommissær med Ø-mærket; Britta Schall Holberg, tidligere landbrugsminister med den grå Massey Ferguson traktor; Mariann Fischer-Boel, tidligere landbrugsminister og kommissær med andelsbevægelsen; Ib W. Jensen, formand for Dansk Familielandbrug (vice-formand i Landbrug & Fødevarer) med husmandsbevægelsen; Kristen Touborg Jensen, medlem af folketinget for SF med byhornet (landsbyfællesskabet) og endelig Christian Mejhdahl, tidligere formand for folketinget 2003-07 (V) med landmandsuddannelsen.

Det mest slående ved denne nye landbrugskanon, som blev ledsaget af en DVD, hvor de ti repræsentanter kunne forklare deres respektive valg, var hvor vemodige og nostalgiske refleksionerne var. Her eksemplificeret ved Christian

34 Kulturkanon 2006, s.12.

Mejdahl, selv tidligere landmand, i filmens sidste kapitel om landmandsuddannelsen:

„Når man har vist landmanden tillid og givet ham indflydelse, så hænger det sammen med, at han er opdraget og opøvet i håndelag, til at tage socialt ansvar, selvstændighed og dømmekraft (...) i foreningslivet, i sognerådet, i skolebestyrelsen, i kommunalpolitik (...) på landbrugsskolen fik vi indpodet, at landmanden udover at passe sin bedrift også har et ansvar for at deltage i det omgivende samfund, fordi bonden er bosiddende, han flytter ikke så tit, og det er så vigtigt, at der er nogen, der giver en hånd med i samfundets vidt forgrenede led (...) strukturudviklingen (...) der bliver færre og færre, derfor bliver landmanden også repræsenteret færre steder, uanset at hans uddannelse er blevet bedre (...) derfor er det vigtigt, at man fører det værdifulde fra fortiden med ind i fremtiden, og det gælder også bondekulturen.“³⁵

En undtagelse i denne dvælen ved det forgange er Peter Gæmelke, som fra førerhuset i hans moderne mejetærsker udtrykte stor glæde ved teknologien og fremtidens potentialer. Hans iver er i stor kontrast til de øvrige fortællere. Denne kontrast viser hen til et udpræget træk ved nutidig landbrugskultur, som til dels forbliver ubemærket i offentligheden. Der eksisterer en indre generationskløft.

De unge og aktive – Peter Gæmelke var fungerende formand for Landbrugsrådet – er involveret i et erhverv, der har vundet store markedsandele på de internationale markeder, og for hvem det gælder om at være først med de nye effektive løsninger. Her er økonomi og teknologi i førersædet – hvorfra man kan følge med i den New Zealandske mælkebørs – og her er eksporten og renten vigtigere end naboens anerkendelse.

Over for står den landmandsgeneration, forældrene, der er på vej på pension. De forbinder stadig værdi med en positiv og respekteret kulturel rolle i offentligheden og forholder sig med alvor til Knud Sørensens beskrevne refleksioner. De 'gamle' udgjorde 9 af 10 indslag i kanon-DVD'en, hvilket kan forklare 'nostalgien'.

Det syntes dog signifikant, at der i kanonmaterialet bliver talt så meget om, hvordan udviklingen har afskåret landmanden fra hans traditionelle plads i samfundet, uden at det rigtigt kan ekspliciteres, hvor det efterlader landbrugserhvervets nutidige udøvere. Med fare for at overfortolke på dette materiale mener jeg at kunne spore i de kulturelle nedslag fremlagt i landbrugskanon, at en sideeffekt af landbrugets ambivalente kulturelle position bliver den ældre landmands nostalgi og den yngres afvisning af både forældrene og 'kultur-eliten' med et 'Everything is good here!'.

På den anden side afspejles en sådan kløft ikke i landbrugets interne meningsmålinger. I 2015 gennemførte Aspecto en større undersøgelse for Landbrug & Fødevarer, som siden er blevet brugt flittigt i taler og artikler internt i erhvervet. I disse sammenhænge hæfter man sig ved, at 80% af landmændene udtrykte stolthed over deres erhverv, og at deres største bekymring (70%) var urimelige politiske vilkår og bureaukrati. Undersøgelsen spurgte også til, hvor vigtigt landmændene selv vurderede, at naboer og lokalsamfunds anerkendelse var. Til det svarede kun 2%, at de fandt det vigtigt.³⁶

Resultatet kan forekomme gådefuldt, og det skal efter min mening ses i sammenhæng med bemærkningerne ovenfor om meningsmålingernes instrumentalisering, men i konklusionen herunder vil jeg forsøge at give en uddybende analyse.

Konklusion

Det indledende citat af Frandsen indeholder drømmen om den kollektive reference, det litterære håb om landbrugets poetiske forankring i naturen og billedet af landbruget som en sui generis beskæftigelse, der ligger i vores kulturelle DNA. Men Frandsen ved bedre end mange, at dette ikke er den virkelighed, landmanden vågner op til i et moderne, industrielt og dybt forgældet erhverv. Citatet kommer fra forordet til den omtalte digtsamling og er altså en publikation udgivet af Landbrug & Fødevarer. Når man kender afsenderen og læser det i relation til de andre præsenterede fortolkninger her, henleder det opmærksomheden på kampen om de kulturelle repræsentationer.

Omdømmekampagnerne ord- og billedvalg synes endvidere at pege på, hvordan landbrugets 'hverdag' i nogen grad er blevet approprieret af erhvervets kritikere, og reaktionen synes at være enten en billedskabelse helt løsrevet fra landbruget, en reproduktion af gamle repræsentationer og/eller en appropriering af grønne og naturvenlige slogans. Ingen af delene virker troværdigt på hverken byboeren eller landmanden. Mange landmænd har faktisk været skeptiske overfor kampagnen, det har man kunnet læse i landbrugsmediernes spalter og kunnet høre til landbrugs-arrangementer. Et væsentligt element i den interne kritik var, at landmændene ikke forstod kampagnen, at kampagnen taler byboernes sprog og bruger billeder og argumenter, som de fleste landmænd ikke kan genkende

36 Aspectos undersøgelse er interessant både ud fra en metodisk synsvinkel og ud fra de resultater, man kommer frem til. 801 landmænd indgår i undersøgelsen, men svarene er skaleret op, så det ser ud som om, alle danske landmænd har svaret. F.eks. formuleres resultatet: „Det svarer til, at 27678 landmænd er meget stolte, eller at 1457 landmænd 'overhovedet ikke er stolte'“. En anden interessant detalje er, at alle svar også inddeles i fem regionale kategorier, så man tydeligt kan se kulturforskellene mellem de forskellige områder i Danmark. Aspecto, oktober 2015.

sig selv i.³⁷ Ambivalensen kan altså både registreres internt i landbruget og i de eksterne repræsentationer, der oversætter landbrugets virkeligheder til offentligheden.

Konflikten i den kulturelle repræsentation af landbrugets virkeligheder og betydning tillægger Knud Sørensen den psykologiske ambivalens, der ifølge ham skyldes, at landmændene har fulgt en udvikling 'de inderst inde ikke kan lide'. Dette kan være en af årsagerne til, at landmænd har mistet troen på en forståelse for deres virkeligheder og oplever, at et positivt omdømme med baggrund i deres egen kultur og holdninger ikke er inden for rækkevidde. Omend spekulativt kunne dette forklare den trodsige indstilling, at naboer og lokalsamfunds anerkendelse slet ikke er vigtigt. Det indtryk efterlader både den interne diskurs i landbruget, som belyst gennem Aspectos meningsmåling, og ikke mindst den diskussion i landbrugsmediernes, hvor landmændene oftere taler om sig selv som ofre for en urimelig politisk regulering og hykleriske forbrugere, end hvilken kulturel anerkendelse, de gerne vil opnå.³⁸

Jeg vil ikke begive mig længere ind i en spekulativ psykologisk analyse, men det synes indiskutabelt på baggrund af registreringerne her, at i hvert fald samfundsdiskursen omkring landbruget har svært ved at favne den moderne landbrugsvirkelighed med alle dens modsætninger – og at landbruget heller ikke selv er i stand til at bidrage med en troværdig reference. Det er i denne sammenhæng en refleksion værd, i hvilken grad de ambivalente kulturelle repræsentationer af landbruget er et produkt af et ændret offentligt rum, af ændrede rammer omkring kulturens produktion, forbrug og instrumentalisering i lige så høj grad som landbrugets egen forvandling fra bonde til virksomhedsejer.

Men faktum er, at der i den danske offentlighed ikke er mange kulturelle hurra-råb om, hvad landbruget bidrager med. Teaterstykket forsøgte, men indholdet bar mere præg af sympati end anerkendelse. Som nævnt i indledningen er det min analyse, at heller ikke den akademisk faglige interesse i fødevarer eller den mere brede kulturelle repræsentation af landmændenes univers synes at repræsentere – og dermed skabe indsigt og intimitet med – den hverdag og den kultur, som findes i landbruget i dag.

Clifford beskriver i „Predicament of Culture“, hvordan antropologerne i slutningen af det 20. århundrede vender opmærksomheden indad. Dermed bliver hele den etnografiske kulturproduktion udpræget urban og modernistisk. Det betyder, at den kultur og de virkeligheder, der ikke repræsenteres, mister evnen til at skrive historie. Som provinspigen Elsie i digtet, der i Cliffords optik kropsliggør et kulturelt sammenbrud, bevirker urbaniteten i det offentlige rum, at hele provinsen bliver kulturløs. Clifford skriver:

37 Nissen 2014. Artiklen analyserer Bæredygtigt Landbrugs medlemsfremgang, som bl.a. en reaktion på omdømmekampanjerne.

38 Blædel 2016, s.243.

„(...) these suddenly „backward“ peoples no longer invent local futures. What is different about them remains tied to traditional pasts, inherited structures that either resist or yield to the new but cannot produce it.“³⁹

Det uformidlede marginaliseres og mister kulturel agens. De her fremlagte repræsentationer udtrykker karikatur, fremmedgørelse, tvetydighed, ironisk distance eller idyllisering af, hvad der var førhen – eller hvad der kunne komme. Dette gælder i min analyse hele landbrugsdiskursen under et. Der kan altså siges at være en dobbelt negativ proces, hvor samfund og landbrug fjerner sig fra hinanden i indbyrdes mistillid. Dette er først og fremmest et problem for landbruget, som både har brug for den økonomiske støtte og at nye generationer vil erhvervet, og som især har brug for opbakning til den samfundsmæssige kontrakt, der giver landbruget forvaltningsret over vores naturressourcer. De mister „samfundets goodwill“ og „license to operate“, som præsidenten i Det Kgl. danske Landhus-holdningsselskab i 2014 skrev var altafgørende for landbrugets råderum.⁴⁰

Trods alle forandringerne, teknologien og globaliseringen er landbruget jo stadig stedbundet, vejrafhængig og adskiller sig i hvert fald på én måde fra andre kulturelle elementer i vores samfund – og i den forstand har Frandsen ret – det er fysisk derude, forvalter endnu over halvdelen af vores land og skaber fortløbende et kulturlandskab, hvad enten vi vedkender os eller forstår den kultur og det sprog det taler eller ej.

Jeg vil slutte artiklen af med vores egen selvreflekterende Elsie. Landmanden fra Jens Smærup Sørensens 'Landmandssangen' fra teaterstykket „Herude på landet“ (1982), en sang der stadig er populær i højskolebevægelsen. Her udtrykkes ambivalensen poetisk, genkendeligt og empatisk.

„Jeg sidder i mit førerhus
og lytter til P3,
mens giften bag mig kvæler al
slags skidt og skade-kræ.
De synger pænt om kildevand
og vår og blomsterskov,
så mine tanker om profit
de gør mig næsten flov.
– Alligevel er det lærkens sang
og kalvens bløde tunge
og kornets fine skær

39 Clifford 1988, s. iv.

40 Lüttichau 2014, s. 237.

og ræven med sin unge,
der holder mig i live
og får mig til at blive.“

Litteraturliste

- Balibar, Etienne 1977. *Fem studier i den historiske materialisme*. Rhodos København.
- Bjørn, Claus (red.) 1988. *Det Danske Landbrugs historie 1-4*. Landbohistorisk Selskab. Odense.
- Blædel, Rasmus Larsen 2016. *Vilkår, virkeligheder og vanskeligheder i dansk landbrug – en etnologisk undersøgelse*. Ph.d.-afhandling ved Saxo-instituttet, KU.
- Clifford, James 1988. *The Predicament of Culture – Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Harvard University Press.
- Clifford, James; Marcus, George (ed.) 1986/2009. *Writing Culture – The poetics and politics of ethnography*. University of California Press.
- Dyrevennen*, april 2017, nr. 2. Udg. af Dyrenes Beskyttelse.
- Et Danmark der står sammen*. Regeringsgrundlaget 2011
- Ethnologia Europaea 43:2 Foodways Redux*, ed. by Marie Sandberg & Rebekka F. Bendix. Guest editor Håkan Jönsson. Museum Tusulanum Press. København 2013
- Frandsen, Johs. Nørregaard 2013. Forord til *Vi står solidt plantet – en snes landbrugsdigte*. Landbrugets kulturfond.
- Hansen, Kjeld 2008, *Det tabte Land* Gads Forlag.
- Højrup, Thomas 1986. *Det Glemte Folk – livsformer og centraldirigering*. Museum Tusulanum.
- Højrup, Thomas 2008: „Om begreberne folk og kultur, Etnologiens græske og latinske rødder i forskningens frontlinje.“ *Folk og Kultur* 2008.
- Inglis, Fred 2000: *Clifford Geertz: Culture, Custom and Ethics*. Polity Press.
- Karkov, Karen-Magrethe 2014: „Bondekone i en brydningstid“, *Landbohistorisk Tidsskrift* 2014, nr. 2, s.149.
- Korsgaard, Ove 2013, *Solskin for det sorte muld* Gyldendal København.
- Kost og Kultur – humanistisk fødevarerforskning* 2005. Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.
- Kulturo#23. *Tema: Provins*. Tidsskrift for moderne kultur. 12. årgang, 2006.
- Landbrugskanon*. Instruktør museumsinspektør Irene Hellvik, DVD, Gl. Estrup/ Dansk Landbrugsmuseum 2010.
- Landskabsmalerier*. Katalog Skive Kunstmuseum 2008. Forord ved Museumsinspektør Rasmus Westergård.

- Leer, Jonathan; Povlsen, Karen Klitgaard (ed.) 2016: *Food and Media: Practices, Distinctions and Heterotopias*. [Critical Food Studies Series]. Routledge 2016.
- Löfgren, Orvar 1974: „Family and Household among Scandinavian Peasants: An Exploratory Essay.“ *Ethnologia Scandinavica* 1974.
- Lüttichau, Frederik von 2014. *Tidsskrift for Landøkonomi* nr. 3 december 2014. Institutet for Fødevarer og Ressourceøkonomi KU. Redaktør Henning Otte Hansen.
- Maarbjerg, Marie 2015: „Smagen af koliv med udsigt. En udforskning af dyret i kødet.“ *Kulturstudier* 2015:1.
- Nabhan, Gary Paul 2008: *Where Our Food Comes From: Retracing Nikolay Vavilov's Quest to End Famine*. Shearwater 2008
- Nissen, Mogens Rostgaard (red.) 2014. *Landbrugets politiske magt – myte eller realitet?* Landbohistorisk Tidsskrift 1-2. Landbohistorisk Selskab/ SDU. Viborg.
- Plantekongres* 2016. Trykt katalog. Udarbejdet af Aarhus Universitet, Københavns Universitet og SEGES.
- Projekt Landbrug*. Katalog. Cafeteatret 2012.
- Steensberg, Axel 1970: „Om begrebet kultur“. A. Steensberg (red.): *Fra kulturens overdrev*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1970, s.165-176
- Sørensen; Jens Smærup 2007. *Mærkedage*. Gyldendal København.
- Sørensen, Jens Smærup 1982. *Landmandssangen fra teaterstykket Herude på landet*.
- Sørensen, Knud 2013. *Først nu*. Gyldendal København
- Sørensen, Knud 2008. *Kun slutningen mangler*. Gyldendal København.
- Vi står solidt plantet – en snes landbrugsdigte*. Landbrugets kulturfond 2013.

Elektroniske kilder

- Aspecto meningsundersøgelse: <http://www.lf.dk/aktuelt/nyheder/2015/november/landmaend-lever-i-kontrolhelvede#.WRRGAcmkLgo> (besøgt 11-5-2017)
- Axelborg, radiodrama i 4 afsnit. Manuskript og instruktion Georg Larsen: <https://player.fm/series/radiodrama/axelborg-14-2015-06-29> (besøgt 11-5-2017)
- lf.dk (besøgt 01/11/2016)
- mensch.dk (besøgt 01/11/2016)

English Summary

Contemporary cultural representations of Danish agriculture

Based on material and experiences collected during the PhD.-research for: Conditions, realities and challenges in Danish agriculture (2013-16) and using a discursive approach, this paper seeks to describe and analyze some of the contemporary artistic and cultural representations, that participate in creating images and identities of and in Danish agriculture. The agricultural sector in Denmark has seen renewed interest in recent years. This interest however has focused primarily on entertainment value. Either catchy food trends – embodied by celebrity cooks and the New Nordic Food-wave, or the problematic aspects of food production in the 21st century. In the public sphere we hear little about the everyday life and culture of the farmers and rural residents. The rapid structural development and technological advances have created realities in agriculture, which has proved difficult to create positive cultural references around. In contrast the attitude of the population towards the sector has within one generation moved from intimacy to alienation – and recently a growing discontent. Therefore the mediators, the organizations and the farmers, find themselves in the midst of a battle as to which cultural representations should form the collective reference from which we as a society give meaning to agriculture and its praxis.